

AURINKOPEURA VI

Suomen muinaistaideseuran julkaisuja
Hämeenlinna 2013

Toimittaja Eeva-Liisa Oksanen
Toimituskunta Sirkka Sammas, Pirjo Judin, Helena Saarikoski,
Mervi Suomalainen
Taitto Katja Kuuramaa / Kulttuuriosuuskunta Vehrä
Kannen layout Helena Saarikoski
Käännökset Topi Oksanen
Kansikuva: Helena Saarikoski (ks. sivu 139)
Takakannen kuva: Sonja Hukantaival (ks. sivu 67)

© Suomen muinaistaideseura ry
ISBN 978-951-95415-5-6
Hansaprint Oy, Vantaa 2013

SISÄLLYS

Esipuhe <i>Sirkka Sammas</i>	5
Artikkelien kirjoittajat	6
Käärme kuvakallioissa ja tutkijoiden mielessä <i>Timo Miettinen</i>	9
Käärme Suomen ja Ruotsin kalliomaalauksissa <i>Pekka Kivikäs</i>	25
Mitä heillä on käsissään? Pohdintoja Suomen kalliomaalauksen merkeistä <i>Ismo Luukkonen</i>	40
'Kääriskele käärmeillä' Käärme suomalaisessa rakennustaikuuudessa <i>Sonja Hukantaival</i>	57
Käärme merovingiajan koruissa <i>Eeva Rintama</i>	81
Myyttisen käärmeen monet muodot Kuvaliite	125
Poimintoja ja sanastoa myyttisestä käärmeestä <i>Koonnut Sirkka Sammas</i>	140
English summaries of articles	146

Museovirasto on koonnut seitsemän näyttävää merovingiajan käärmesolkea yhteiskuvaan. Yläriivin yksieläimiset soljet ovat löytyneet Euran Kärjämäeltä (vas.) (KM 2001c:2) ja Vöyrin Gullydyntistä (KM 8562:1), keskiriivin kaksieläimiset Isokyrön Leväluhdasta (vas.) (KM 2441:3), Hämeenlinnan Hattelmalasta (KM 8615:1) ja Euran Osmanmäeltä (KM 2995:7). Alarivin kaksieläiminen solki on myös Pappilanmäestä (KM 8811:1) ja pieni yksieläinen Kangasalan Tiihalan Jussilasta (KM 6369:55). Kuvasta puuttuva Janakkalan Kernaalan solki on kuvassa sivulla 109. Kuva Esa Suominen, Museovirasto.

Kalevala Koru on vuodesta 1937 suunnitellut koruja suomalaisten muinaislöytöjen pohjalta. Tässä esimerkki pronssisesta käärmesoljesta, jota ei kuitenkaan enää valmisteta. Kuva Kalevala Koru.

ESIPUHE

Suomen kansan vanhoissa runoissa käärmeen syntysanoissa Pohjolan emäntä, Syöjätär synnyttää käärmeen syljestään:

... Tästä syntyi Mato musta maanalainen, / toukka Tuonen karvallinen, / jolla kiel' on Lemmon keihäsistä.

Näkemyks käärmeen olemuksesta on usein negatiivinen, poikkeuksena samaanin tai jumalan apueläimenä. Kalevalassa Väinämöinen muuttuu käärmeeksi paetessaan Pohjolasta, Tuonelasta:

*Meni mustana merehen, / Saarvana sara'ikkohon; /
Matoi rautaisna matona, / Kulki kyisnä käärmehenä /
Poikki Tuonelan joesta / Läpi Tuonen verkkoloista.*

Skandinaavinen Odin muuttui salamankaltaiseksi käärmeeksi paetessaan Suttung-jättiläisen vuoresta varastettuaan runolaulannan siman, loitsulaulannan voimajuoman. Gotlannin syntytarinassa (Gutasagan 1200-luvulta) Havden puoliso Vitastjerna tunki unessa rinnassaan kolme toisiinsa kietoutunutta käärmettä, jotka liukuivat hitaasti ulos. Havde tulkitsi vaimonsa unen tarkoittavan Gotlannin asuttamista. Parin kolme poikaa aloittivat saaren asutuksen.

Käärmeen profylaktiset, suojelevat ja hedelmällisyyteen liittyvät ominaisuudet korostuvat uskomuksissa ja myyteissä maailmanlaajuisesti. Vanhemmalle rautakaudelle ajoitetulta Öölannin Skedemossen uhripaikalta on löytynyt seitsemän kultaista käärmesolkea, ehkä lahjoina Odinille. Isonkylän Leväluhdan hautapaikasta löydetty kaksi merovingiajan käärmesolkea viittanevat puolestaan vainajan arvoasemaan ja käärmeen suojeleviin ominaisuuksiin.

Aurinkopeura VI – myyttinen käärme on Suomen muinaistaide-seuran 15-vuotisjuhla-julkaisu. Sen artikkelit täydentävät ja syventävät Hämeenlinnan raatihuoneella 2.4.2011 pidettyä seminaaria. Loppussa olevaa kuvastoa ja sanastoa voi käyttää apuna esim. nettihaussa.

... Tiedemiehet liimautuneina paradigmansa seittiin / pitävät todellisena sitä / Tulen valossa, pimeässä / näin hieroglyfikäärmeen.

(Pentti Saarikoski: Tiarnia-sarja)

Helsingissä 23.9.2013

Sirkka Sammas

ARTIKKELIEN KIRJOITTAJAT

Sonja Hukantaival on kansanuskon arkeologiaan erikoistunut tohtorikoulutettava Turun yliopistossa. Hänen väitöskirjansa käsittelee rakennuksiin tehtyjä rituaalisia kätköjä historiallisen ajan Suomessa sekä kansanperinteen että arkeologisen aineiston valossa.

Pekka Kivikäs (s. 1932) on valmistunut kansakoulunopettajaksi Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulusta ja toiminut peruskoulun luokanopettajana. Musiikkia, kuvaamataidetta ja valokuvausta harrastaneen Kivikkään mielenkiinto on suuntautunut kalliomaalauksiin vuodesta 1975, jolloin hän näki omin silmin äskettäin löydetyn Saraakallion kuvakentän. Hän on itse löytänyt uusia kalliomaalauksia, mm. Saraakallio II:n vuonna 1989. Kivikäs on tutkinut laajasti kalliomaalauksia niin Suomessa kuin ulkomailla sekä kehittänyt niiden kopiointimenetelmiä. Hän on julkaissut aiheesta useita teoksia ja saanut vuonna 1996 Tieto-Finlandian kirjastaan Kalliomaalaukset: muinainen kuvaarkisto. Vuonna 2012 hänelle myönnettiin kalliomaalausprofessorin arvo.

Valokuvaaja, TaM **Ismo Luukkonen** toimii valokuvauksen lehtorina Turun AMK:n Taideakatemiassa. Kalliomaalauksen ja muiden esihistoriallisten kohteiden parissa hän on työskennellyt vuodesta 1994. Osa vuosien varrella kerätystä aineistosta on esillä internetissä, missä Luukkonen ylläpitää laajaa sivustoa kalliotaiteesta. Lisäksi kuvia on ollut esillä mm. Kalliossa kädenjälki -näyttelyssä, joka aloitti kierroksensa Suomen kansallismuseosta vuonna 2011.

Timo Miettinen (s. 1937) on valmistunut filosofian kandidaatiksi Helsingin yliopistosta. Hän on toiminut Museovirastossa pitkään tilapäisenä ylimääräisenä tutkijana sekä 1975–76 museonjohtajana Hämeenlinnan historiallisessa museossa ja 1980–2000 amanuenssina Kymenlaakson maakuntamuseossa. Miettinen on tehnyt lukuisia kuntainventointeja ja kaivauksia eteläisessä Suomessa kaikilla esihistorian osa-alueilla sekä allasinventointeja ja kaivauksia Lapissa. Tutkimuksen painopistealueita ovat olleet kivikausi ja sen taide sekä ihmisen luontosuhde ja sen kehitys.

Eeva Rintama on harrastanut arkeologiaa lähes kolmekymmentä vuotta. Harrastukseen on kuulunut mm. arkeologiaan painottunut filosofian maisterin tutkinto ja pro gradu -tutkielma aiheena merovingiajan rapu- ja käärmesolkien ikonografia ja semiotiikka. Hän on myös toiminut pitkään Arkeologia Nyt – Arkeologi Nu-lehden toimituskunnassa.

KÄÄRME KUVAKALLIOISSA JA TUTKIJOITTEN MIELESSÄ

Timo Miettinen

Käärme on ollut nykyaikaan saakka ihmisen elinympäristössä ja mielikuvamaailmassa poikkeuksellisen näkyvässä asemassa. Käärmeessä on sen pienestä koosta huolimatta valtavaa voimaa – myrkkykäärmeen salamannopea isku voi tappaa ihmisen. Suurten kuristajakäärmeiden syleily merkitsi kuolemaa. Jalattoman käärmeen luikerteleva liikkuminen herättää jo sinänsä pelkoa ja kunnioitusta ja toisaalta sen symmetrinen kauneus on pysähdyttävä. Käärme liikkuu vaikeuksitta paitsi maalla, myös vedessä, se nousee myös puuhun ja voi hävitä yhtäkkiä maan sisään. Käärme katoaa pohjoisilla alueilla karhun tapaan talviunille ja aktualisoi siten osaltaan kuoleman voittavaa ylösnousemusmyyttiä.

Nämä käärmeen ominaisuudet ovat nostaneet sen monien kulttuureitten uskomusmaailmassa myyttiseen asemaan. Tuon oudon ja pelottavan matelijan olemassaoloon ja toimintaan on koettu liittyvän kaikille uskonnollisille kokemuksille ominainen ulottuvuus, mysteerium tremendum, järisyttävä salaisuus, joka kumpuaa alitajuntamme syvyyksistä. Jokainen on kokenut sen säpsähdyttävän kosketuksen törmätessään maastossa kiemurtelevaan kyyhyn.

Käärmeeseen kohdistettujen uskomusten, palveluksen ja pelkojen spektri on miltei huikaisevan laaja. Sekä luonto- että korkeakulttuureissa käärme edustaa pääosin pyhää, jumallista voimaa, sateentekijästä salamaan. Käärme on toiminut myös hedelmällisyyden fallisti-

senä symbolina. Kreikkalaisessa mytologiassa Python-käärme oli maaäidin Gaian perillinen, jonka Apollon surmasi. Skandinaavisen mytologian maailmankäärme Jörmungandr kiertyi koko maailman ympärille.

Samanismissa kaikki esteet voittava käärme on korotettu tärkeäksi henkioppaaksi supranormaalissa maailmassa liikuttaessa. Kristinuskossa käärme leimautui kavalimmaksi kaikista eläimistä. Kristinuskon demonisoiva vaikutus onkin ehkä keskeinen syy käärmeen, tämän tavattoman kauniin eläimen vainoamiseen länsimaisen kulttuurin piirissä. (Kyykammon takia menettävät myös aikoinaan kodinhaltijana kunnioitettu tarhakäärme ja pikkuinen vaskitsakin henkensä.)

Edellä sanotun perustella käärme voisi olla hyvinkin halitsevassa asemassa kalliotaiteen kuvamaailmassa. Ongelmana on se, että käärmettä esittävien kuvioitten tunnistaminen on vaikeaa kalliotaiteen kuvakielelle ominaisen kryptisen, ajallisia ja paikallisia metamorfooseja sisältävän käsittelytavan vuoksi. On mahdollista, että käärme paljastuu jopa kalliotaiteen vanhimmaksi kuva-aiheeksi. Jos näin on, käärmeen asema kallio-

täiteessä nousee ainutlaatuisen merkittävyyteen ja ihmisen kognitiivisen kehityksen alkuvaihe siirtyä ajassa taaksepäin kymmeniä tuhansia vuosia. Myytinmuodostus, kaiken uskonnollisuuden alkulähde edellyttää korkealle kehittyneitä henkistä tasoa.

Kalaharin Jumalten vuorilta Tsodilon luolasta on löytynyt suurikokoinen vaakasuora kalliopaasi, jota on työstetty niin, että se muistuttaa jättiläismäistä käärmettä.¹ Löydön tutkijan Sheila Coulsonin mukaan paaden päähän on hakattu suuta ja silmiä muistuttavia jälkiä ja paaden kylkiin on hakattu tai uurrettu lukuisia varsin selvästi erottuvia uria, jotka muistuttavat käärmeen suomuja. Kokonaisuus muistuttaa lähinnä pytonia, käärmettä, joka on nykyisinkin sanien palvonnan kohteena. Paaden alta löytyi lukuisien artefaktien ohella satakunta eriväristä keihäänkärkeä, jotka olivat osaksi tulenpidon väriä. Paaden takaa havaittiin ontelomainen, ihmisenmentävä muodostuma.²

Piikärkien asettaminen paaden alle viittaa siihen, että paaden käärmemäinen muoto oli herättänyt kunnioittavia, jopa myyttisiä elämyksiä. Kärjet ajoittuvat typologisesti keski-

Kalaharin Jumalten vuoren Tsodilon luolan pythonia muistuttava ns. käärmepaasi, jonka päätä on tutkimuksen mukaan muokattu niin, että siinä erottuvat silmät ja suu. Kuva Sheila Coulson, Department of Archaeology, University of Oslo.

paleoliittiseen aikaan, yli 70 000 vuoden ikäisiksi. Paaden muotoilu on kuitenkin voinut tapahtua paljon nuorempina aikoina ja monissa eri vaiheissa. Suomalaiset uurrokset voidaan ajoittaa jos osoittautuu, että ne on tehty paaden alta löydettyillä, uriin tarkalleen sopivilla piikärjillä. Tällöin kalliotaiteen varhaishistoria ja ihmisen kognitiivisen kehityksen alku on syytä kirjoittaa osin uudelleen. On toki mahdollista, että käärmettä edustava samaani oli piiloutunut paaden takaiseen onteloon ritu-

aalisten menojen aikana, mutta ainakin tuon toiminnon ajoittaminen on mahdotonta.

Tsodilo on havainnollinen esimerkki muinaisjäännösten tulkinnan moniulotteisista vaikeuksista. Yksityiskohtien ajoittaminen voi onnistua luonnontieteellisten tekniikkojen avulla, mutta sisällöllisten tulkintojen kohdalla on syytä muistaa, että projisoimme tällöin omia spekulatiivisia mielikuviamme hyvin kaukaiseen menneisyyteen.

Monet viimeaikaiset, osin vielä julkaisemattomat paleoliit-

tiset löydöt vahvistavat aivan ilmeisesti sitä kuvaa, että ihmisen kognitiivinen kehitys on alkanut huomattavasti oletettua aikaisemmin. Nekin ovat peräisin Afrikasta, ihmislajin syntysijoilta. Twin Riversin luolasta Sambias- ta on löydetty väripigmentejä ja mahdollisia maalintekovälineitä, jotka saattavat olla jopa 400 000 vuoden takaisia, siis Homo sapiensia vanhempien hominidien aikaisia.³ Ne saattavat viitata siihen, että kalliotaidetta edelsi rituaalinen vartalonmaalauk-

Käärmepaaden kylkiin on hakattu ja uurrettu käärmeen suojuja muistuttavia syvennyksiä ja uria. Paaden alta on löydetty lukuisia 70 000 vuoden ikäisiä keihäänkärkiä. Kuva Sheila Coulson, Department of Archaeology, University of Oslo.

Kapkaupungin lähellä sijaitsevan Blombosin luolan kaksi okrakiveä, joiden kylkiin on uurrettu rombikoristeita, sijaitsivat luolan pohjasedimentissä. Siitä löytyneet Nassarius-sim-

pukankuorista löydetty helmet ajoitettiin C14-menetelmällä 75 000 vuoden ikäiseksi.⁴ Blombosin okrakiviä voidaan pitää vanhimpina ihmisen esteettisen, symmetrioihin pyrkivän luomisen ja Nassarius-helmiä vanhimpina vartalon esineellisen koristamisen ilmauksena. Rombikuvio elää esihistoriallisessa ornamentiikassa sen loppuun saakka.

Samanlaista geometristä ornamentiikkaa esiintyy kehittyneemmässä muodossa, maalattuna Etelä-Afrikasta Diepkloofin luolasta tavatuissa strutsinmunan kuorissa, jotka ajoittuvat 60 000 vuoden ikäiseksi.⁵ Esteettisten artefaktien merkitystä ihmisen kognitiivisen kehityksen mittareina tukee vällillisesti myös eteläafrikkalainen Sibudun luolan 64 000 vuoden ikäinen nuolenkärkilöytö. Niissä käytetty akaasiakumin ja punamullan seoksen kuumentaminen yhdistelmän lujisuuden lisäämiseksi ilmentää korkeatasoista, innovatiivista teknologiaa.⁶

Kuvan tekeminen ja puhekieli ovat kaiken todennäköisyyden mukaan toistensa synnyn edellytyksiä; ne ovat ilmiönä synkronisia. Niiden seurauksena kehittyi myös jäsentynyt yhteisöllinen kulttuuri. Kysymys on,

ei enemmästä eikä vähemmästä kuin ihmisen ja ihmisyyden synnystä. Monet tutkijat kuten Jared Diamond⁷ katsovat, että Homo sapiensin kehityksessä tapahtunut neuropsykologinen muutos, suoranainen ”hyppy eteenpäin” noin 70 000 vuotta sitten oli niin suuri, että sen on täytynyt ulottua geenitasolle saakka. Pystyasennon ja kämmenen tarkkuusotteen laukaisema feed-backmekanismi johti aivojen laterisaatioon, vasemman aivopuoliskon ylivaltaan, ja sai aikaan muusta evoluutiosta irtautuvaan megakehityksen, taiteen, tieteen ja teknologian synnyn.

Ihminen ei ole kuitenkaan tässä suhteessa täysin ainutlaatuinen. Kalliotaidteen tutkimuksessa on syytä ottaa huomioon, että myös kehittyneiden eläinten, nisäkkäiden ja lintujen aivotoiminnassa ilmenee pyrkimys valiomuotoiseen hahmotamiseen, kyky ja tarve luoda ns. kauniita, siis symmetrisiä ja geometrisia muotoja ja rakenteita. Ne edustavat kosmisen evoluution kehittämiä elämän perusrakenteita, jotka ilmenevät koko universumissa lumikiteistä ja ammoniiteista spiraaligalakseihin. Eläinten luomia kuvioita ei voi kuitenkaan pitää tietois-

tarkoitushakuisen toiminnan tuloksena.

Ensimmäinen intentionalinen kuva, minkä kulttuurievoluutio tuntee, on todennäköisesti punamullalla tehty kämmenpaina. Sellainen saattaa löytyä Espanjasta El Castellon luolasta, jonka punamultaläiskät on ajoitettu uraniajoituksella 40 800 vuoden ikäisiksi.⁸ Kuvan tekemisen idea on epäilemättä saatu eläinten saveen tai hiekkaan painamista jäljistä, joiden lukutaito oli keskeisen tärkeää paleoliittiselle metsästäjälle. Kämmenen kuva sisälsi epäilemättä viestin – minä olen ollut täällä, tämä on minun kotini, minä hallitsin tätä eläintä jne. Kaikki tietoisesti tehdyt kuvat viestittävät jostain. Kalliotaide onkin nähtävä kulttuurilleen ominaisen viestintämuodon ilmauksena.

Kuvan synty muutti maailman. Ajallisesti rajoitetun ja subjektiivisen puheen, kertomuksien, narratiivien rinnalle oli syntynyt pitkäkestoinen viesti, jonka sisältö voi välittyä alkupe räisessä muodossa kenelle tahansa, joka kykeni sen lukemaan. Kuvaan perustuva kommunikatio alkoi levitä kaikkialle maailmaan 40 000 ja 30 000 vuoden välisenä aikana. Leviäminen saattoi olla miltei yhtä nopeaa

kuin sumerilaisen kirjoitustaidon kohdalla tapahtui noin 3000 eKr. Sen tärkeimmän muodon kalliotaiteen valtava levintä ja miltei tyrmistyttävä kvantiteetti selittyvät luontevasti meemiteorian avulla.

Kuvameemien sisältämä informaatio leviää sen mukaan kulttuurievoluutiossa samaan tapaan kuin geenit toimivat biologisessa evoluutiossa. Tajunnan luomat muistiin varastoituvat meemit – kuvat, sanat, tavat, uskomukset – kopioivat itseään lakkaamatta taatakseen elämäänsä. Meemi siirtyy sen kantajalta toiselle jäljittelyn ja oppimisen kautta. Homo sapiens, oppimiskykyisin ja ekspansiivisin kaikista eläinlajeista, oli paras mahdollinen elatusalusta tällaiselle replikoivalle toiminnalle.⁹

Kuvan synty, kulttuurievoluution keskeinen taitekohta kielen synnyn ohella, johti valtavaan kuvatulvaan, jossa kuvia tehtiin monissa esihistoriallisissa kulttuureissa ilmeisesti varsin monien erilaisten motiivien vuoksi, myös siksi, että niiden tekeminen oli kiehtovana ja innostavan tapana.¹⁰ Kun lapset oppivat piirtämään, he täyttävät arkin toisena jälkeen suunnattomalla kiihkolla erilaisilla kuvilla. Kalliotaide on syytä nähdä

hyvin moniulotteisena ilmiönä, kuitenkin niin, että silloisen ihmisen maailmankuvassa koko olevainen oli hierofaniaa, kaiken sielullistavan ”pyhän” ilmentymää.¹¹ Siinä voi olla kyse kuvan tekemisestä sinänsä, sen esteettisestä työstämisestä, kuvan käyttämisestä uskomusten ja maailmankuvan ilmentäjänä, kertomuksena pyyntitapahtumista ja erilaisten tavoitteiden kuten saalisnon lisäämiseksi maagis-samanistista tietä.

Kielen synty johtaa aina, ennemmin tai myöhemmin, kirjoituksen syntyyn informaation pysyvyyden saavuttamiseksi. Ennen sen syntyä meemit ja meemikompleksit monistuivat puhutun perinteen kautta, mutta kirjoituksen myötä ne kanonisoituivat ja tarkentuivat yhteiseksi kulttuuriomaisuudeksi. Hieroglyfin kreikkalainen nimi tarkoittaa ”pyhää kaiverrusta”. Tuo nimitys kuvastaa hyvin kirjoitusta kohtaan tunnettua arvostusta.

Kalliotaiteen kuvat ovat todennäköisesti olleet vieläkin arvostetumpia, esittäväthän ne luonto ja eläinkeskeisen ajan astraalisiksi ja tuonpuoleisiksi pyhittyneitä jumalia, mahdikasta megafaunaa. Jos on nähnyt omin silmin Lascaux’n valtavat eläin-

kuvat, tajuaa pysähdyttävästi niiden merkinneen maaemon kohdussa, luolan syvyydessä piilevää mysterium tremendumia, järjestyttävää mysteeria aikansa ihmisille. Sama on toistunut veeteen, hedelmällisyyden symboliin putoavien maailmanvuorien seinämien maalauksissa ja veeteen rajautuvien silokallioitten uurroksissa.

Näyttää ilmeiseltä, että kalliotaiteen kuvat ovat jo hyvin varhaisessa vaiheessa merkinneet myös kuvakirjoitusta, informaation järjestynyttä talletusta ja siirtoa, joka kehittyi vähitellen kohti merkkikirjoitusta, meidän kulttuurimme mediaa kohti. Paleoliittisessa eläinkeskeisessä kalliotaiteessa esiintyy jo alun alkaen geometrisiä ja abstrakteja kuvioita, ikäänkuin sisään rakennettuina kehitystekijöinä merkkikirjoitusta kohti, sen alkumuotoina.¹² Pohjois-Euroopan kalliotaiteessa tämä kehitys on nopea ja ilmeinen. Kampaakeraamisen eläintaiteen kohtalaisen naturalistiset hirvenkuvia seuraavat Skandinavian pronssikautisten kalliouurrosten abstrahoituneet kuviot, jotka ovat jo lähellä merkkikirjoitusta.

Monet tutkijat ovat hämmästelleet sitä kanonisoitunutta käsitystä, että kirjoitus kult-

tuuri-ilmiönä on syntynyt vasta viitisen tuhatta vuotta sitten Lähi-Idän alueella. Kalliotaidetta voidaan pitää hyvin perustein kirjoitustaidon varhaisimpana muotona, joka syntyi viimeistään 35 000 vuotta sitten. Genevieve von Petzingerin merkittävä työ kalliotaiteen tyyliteltyjen, osin abstraktien kuvamerkkien dokumentoijana vahvistaa oleellisesti tätä käsitystä.¹³

Von Petzinger on koonnut kalliotaiteen merkeistä globaalin aineiston, joka ulottuu Pohjois-Amerikasta Australiaan saakka. Valitettavasti Pohjoismaat ja Siperia ovat jääneet tarkastelun ulkopuolelle. Aineisto on koottu kalliotaiteesta, joka asettuu vuosien 35 000–15 000 väliselle ajalle. Tärkein ja rikkain aineisto on peräisin 146 ranskalaisesta luolasta. Tutkijan mukaan erikäisissä merkeissä, joita tilastoitiin viitisen tuhatta, erottuu ainakin 26 peruselementtiä. Von Petzingerin mukaan on ilmeistä, että merkit on tehty viestintätarkoituksessa, yhteisöllisen informaation välittämiseksi.

Kalliotaiteen kuvakieli sisältää myös abstraktien merkkien kohdalla universaaleja piirteitä. Se rinnastuu osittain tässä suhteessa tunnettuihin kirjoitustapoihin ja tekniikkoihin. Kaikkiällä maail-

massa ihmiset tunnistavat hämmästyttävän hyvin samat kasvojenilmeet. Puheen prosodia eli puherytmin, painotuksen ja lausenuotin aikaansaama tunnesisältö tunnustetaan kaikkialla vaikka itse kielestä ei ymmärrettäisi sanaakaan. Kalliotaiteen kuvakieltä voidaan verrata Noam Chomskyn¹⁴ määrittelemiin kielellisiin universaaleihin, jotka perustuvat ihmisen hahmottamis- ja ilmaisutapojen yleispätevyyteen, tajunnan tuottamiin invariansseihin. Jos maailman kieliä yhdistää universaalikielioppi, ilmenee se myös kalliotaiteen kuvakielessä ja sen lukutavassa

Von Petzingerin dokumentaatiotyö viittaa vahvasti siihen, että voimme puhua myös kvaalisista universaaleista, jotka ovat toimineet samansuuntaisesti Homo sapiensin tajunnassa vajaan kymmenien vuosituhsien aikana. Tuon kuvakielen lukutavan ja syntaksin löytäminen saattaa kuitenkin osoittautua ylivoimaiseksi ongelmaksi. On tuskin mahdollista löytää Rosettan kiveä kalliotaiteen kuvakielen lukutavan avaamiseksi meille, jotka elämme abstraktin aakkoskirjoituksen hallitseman merkkikirjoituksen maailmassa.

Chauvet'n luolan yli kolmenkymmenen tuhannen vuo-

den ikäiset maalaukset osoittavat osaltaan vakuuttavasti, että ihmisen kognitiivinen kehitys oli jo tuolloin varsin korkealla tasolla. Jared Diamondin tunnettuja sanoja Lauscaux'sta voidaan soveltaa lähes sellaisenaan myös kaksikymmentätuhatta vuotta sitä vanhemman luolan kuviin: ”Joka on nähnyt omin silmin noiden maalausten kuristavan voiman, ymmärtää että niiden tekijät ovat olleet luustoltaan ja mieleltään moderneja ihmisiä.”¹⁵ Lascaux viittaa myös kauas tulevaisuuteen, sillä sen hämmästyttävissä kuvissa on idulla jo moderni taide, impressionismi, ekspressionismi ja jopa konkretismi. Aika-paikka-sidonnaisuudesta vapaat tajunnalliset universaalit ovat olleet työssä! Lascaux on yksi monista esimerkeistä siitä, että kulttuurievoluutio ei todellakaan etene johdonmukaisesti nousevana kaarena, vaan ennemminkin polveilevana siksakviivana, jossa paikalliset vaihtelut ovat olleet hämmästyttävän suuria.

Paleoarkeologian tutkijat ovat ihmetelleet sitä, että vanhimpien löytöjen kuten Blombosin ja Chauvet'n luolamaalauksen välillä näyttää olevan jopa 40 000 vuoden aukko. Sumatran Toban supertulivuoren pur-

kaus 73 000 vuotta sitten, joka peitti tuhkaan Homo sapiensin silloisen asuinalueen, on voinut katkaista lajimme kehityksen kymmeniksi tuhansiksi vuosiksi. Chauvet'n loistokas taide ei ole voinut syntyä ikään ”tyhjästä” vaan sen taustalla täytyy piillä toistaiseksi tuntematon kehitysvaihe.

Vaikka von Petzinger ei ole vielä laajentanut työtään merkkien tulkintaan, sisältyy niiden määrittelyihin ja rajauksiin tärkeitä ulottuvuuksia. Käärmeen kohdalla on huomionarvoista, että hän erottaa selvästi toisistaan käärmeen ja kulmaviivan. Käärme on muodoltaan loiva-kaarinen, kulmaviiva nimensä mukaisesti kulmikas siksakviiva. Tutkija on löytänyt ranskalaisista luolista kumpaakin merkkiä yhtä paljon, seitsemästä luolasta. Molemmat merkit ovat universaaleja, niitä esiintyy miltei kaikkialla maailmassa paitsi kaakkoisessa ja itäisessä Aasiassa.

Von Petzingerin tekemä erotelu edellä mainitun kahden merkin kohdalla on toki metodisesti oikea ja perusteltu, mutta merkitseekö se myös sisällöllistä eroa? Monien kuvamerkkien rakenne sisältää yksilöllistä hajontaa, joka vaikeuttaa niiden kategorisointia. Koska kyse on

abstrahoituneita, ajatussisältöä omaavista merkeistä ovat ne irtautuneet enemmän tai vähemmän niiden fyysisessä ympäristössä sijaitsevasta alkuperästä. Emme tiedä, onko kuvamerkkien kohdalla kyse jo suoranaisista ideogrammeista, käsitemerkeistä ja missä määrin eläinten kuvatkin saattavat olla niitä. Sumerilaiset keksivät, että suuta ja vettä kuvaavien piktogrammien yhdistäminen kuvaa juomista. Ovatko kalliotaitteen kuvat ja kuvamerkit tarkoitettu tietyiltä osin luettavaksi samalla tavoin?

On todennäköistä, että pidennettyä s-kirjainta muistuttavan loivakaarisen kulman esikuvana on ollut käärme, mutta mikä voisi olla se katsojalleen sisällöllinen sisältö, joka siihen on liitetty? Tässä yhteydessä on syytä viitata niiden maiden mytologioihin, joiden arkeologisen aineiston tulkintaa tukee miltei nykyaikaan saakka ulottuva kirjallinen, kansanrunouteen ja mytologiaan kätkeytyvä tieto. Käärme liittyy tällöin salamaan ja ukkoseen; salama näyttäytyy taivaallisena käärmeenä. Sekä Skandinavian että Äänisen kivikautisissa kalliopiirroksissa esiintyy kaksihaaraisia, korvakkeellisia käärmeitä, jotka ovat todennäköisesti salaman sym-

boleita.¹⁶ Peri Nosin käärmeen sarvet ja kulmaväkäset saattavat kuvata salaman murtoviivan leimahduksia ja monihaaraisuutta. Mesopotamiassa kaksihaarainen käärmesalama – tai muuten myyttinen käärme – esiintyy jo varhaisbabylonialaisella ajalla 2000 eKr. ja Dneprin-Donetsin kulttuurin varhaisneoliittisessä saviastiassa 5. tai 4. vuosituhannella. Viron Tamulan asuinpaikalta on löydetty pieniä luisia, kaksihaaraisia käärmesalaman kuvia. Käärmeen kaksihaarainen kieli on ollut sen tappavan iskuvoiman ohella ilmeisesti voimakas myyttinen, sen taivaallista alkuperää ja voimaa merkitsevä symboli.

On hämmästyttävää, että käärme elää salaman myyttisenä symbolina myös suomalaisessa ja karjalaisessa kansanrunoudessa: ”Iski tulta Ilmanrinta, väläytti Väinämöinen... kirjavalla käärmehellä...”. Ikivanhat myyttiset uskomukset ovat ilmeisesti voineet elää miltei nykyaikaan saakka. Pohjanmaalla on käärmettä nimitetty pitkäseksi, joka on Suomessa ja Virossa käytetty eufemismi ukkosesta.¹⁷ Vielä huikeampi rinnakkaisilmiö sille on vielä 1800-luvun lopussa meillä elänyt uskomus, että salaman kärjessä on ollut ukonkyn-

neksi kutsuttu teräväkärkinen kivenkappale. Ukkossateen jälkeen onkin voitu löytää pellon pinnalta veden esiin huuhtomia kivikautisia talttoja ja kirveitä.

On ilmeistä, että edellä esitettyjen esimerkkien valossa ns. käärmekuviot maamme kalliotaitteessa ovat identifioinnin ja tulkinnan kannalta hyvin ongelmallinen ilmiö. Käärmeen kuvaus vaihtelee monissa esihistoriallisissa kulttuureissa kuin salaman murtoviiva ikään. Meillä on vain muutama kuvakombinaatio, joissa ihmisen rinnalla voidaan väittää esiintyvän käär-

Ruokolahden Kolmiköytisienvuorella on eniten käärmettä muistuttava kuvio kalliotaitteessamme (kuvassa oikealla). Siinä erottuvat pää, kaula ja pyrstö. Käärmeen vasemmalla puolella olevan ihmishahmon alaruumis on kuvattu käärmemäiseksi. Kuva Timo Miettinen.

me. Ruokolahden Kolmiköytisienvuori on niistä selkein.¹⁸ Kuva noudattaa hyvin käärmeen anatomiaa ja mittasuhteita, pää on kuvattu kauloineen ja samoin oheneva pyrstö. Käärmekuvion vasemmalla puolella olevan adorantin vasemmalle kääntyvä

alaruumis näyttää muuttuvan yksijalkaisuudessaan käärmemäiseksi. Hieman samanlaisia kuvioita esiintyy Laukaan Saraakallion Uhripöydän ihmisryhmässä.

Olen olettanut, että Ruokolahden käärme kuvan perusteella muitakin vastaavanlaisia kuvioita voidaan pitää käärmeinä. Väite on liioiteltu, mutta ei mahdoton jos lähdemme siitä realistisesta näkemyksestä, että kalliokuvien sisältöanalyysissä on tyydyttävä vain olettamuksiin. Kalliotaittemme kuvien rakenteelliset ja subjektiiviset erot – kuvamurteet, kuten Pekka Kivikäs niitä luonnehtii – jotka johtuvat osin taidollisista eroistakin, mahdollistavat sen, että käärmettä on voitu kuvata myös abstrahoituneella kulmaviivalla. Lappeenrannan Keltavuoren (kuvat sivuilla 27 ja 49) kulmaviivassa erottuu myös pää ja suippeneva pyrstö, käärmeelle ominaiset anatomiset piirteet. Muut kalliotaittemme parikymmentä mahdollista käärme kuvaa on tehty pääosin pystyillä, usein kömpelöillä ja lyhyillä kulmaviivoilla.

Valkealan (nyk. Kouvolan) Voikosken alin kuvakokonaisuus muodostuu adorantista, jonka oikeanpuoleisesta jalasta lähtee lähes 50 sentin pituinen

horisontaali, hieman kaartuileva viiva, joka päättyy kolmiomaiseen, nuolimaiseen kuvioon.¹⁹ Äänisen kalliouurroksissa on käärmeen päätä kuvattu väkärkorvaisena. Näin ollen on mahdollista, että Voikosken meillä ainutlaatuisella kuviolla on samanlainen funktio. Vastaavanlaisista kuvakokonaisuuttakaan ei meillä ole toista. Käärme on muinaisissa kulttuureissa usein maan vertauskuva ja se on kuvattu tällöin horisontaalisessa asennossa.

Käärme kuvioitten tulkinnassa on syytä kiinnittää huomiota niiden kuvalliseen kontekstiin. Käärme esiintyy kalliotaittesamme merkittävässä määrin rinnan ihmisen kanssa. Pohjoisen havumetsäalueen samanismsissa on käärmeellä merkittävä asema henkiauttajana ja samaani saattoi jopa matkia käärmeen kiemurtelua loveen langetessaan. Voimme näin ollen olettaa, että kulmaviivan ja ihmisen kuvakombinaatiossa haluttiin kuvata tätä katsomuksellista yhteyttä. Tämä voi vahvistaa sitä vaihtoehtoa, että kalliotaittesamme on todella käärmettä esittäviä kuvioita. Jos käärme kuvioon liittyy viistosti kuvattu ihminen kuten Iitin Mertavuorella on houkuttelevaa ajatella, että

tällöin on haluttu kuvata transsiin vajoavaa, kaatuvaa samaania (kuva sivulla 30).²⁰

Saraakallion terassin keskivaiheilla oleva ns. Palkin kuvakokonaisuus, jossa on kolme sivuittain kuvattua ihmistä, on erityisen tärkeä. Kyseessä on ilmeisesti kalliotaittemme selvin hedelmällisyyskulttiin liittyvä ulottuvuus, yhdyntä kuvaus. Ihmisparin vasemmalla puolella on horisontaalinen kulmaviiva, joka nimenomaan tässä yhteydessä voidaan tulkita käärmeeksi fallistisena symbolina. Kivikään mukaan kyseessä on kalliotaittemme selvin horisontaalinen käärme kuva.²¹ Käärmeen alapuolella on kaksi venettä, joista alemmaa kannattelee kaksi ihmistä. Asetelmalla on ehkä haluttu ilmentää yliluonnollisen voiman läsnäoloa.

Historiallisena aikana dokumentoidun samanismien – samanoivan uskomusjärjestelmän – soveltaminen viiden–kuudentuhannen vuoden takaisiin kuviin on kuitenkin tietoteoreettinen uhkayritys. Neuropsykologinen selitysmalli, jossa kalliotaittemme kuvasto pyritään näkemään transsitilasta palaavien samaanien hallusinatorisina kuvajäljenteinä, ei ole sovellettavissa ainakaan pohjoiseen kal-

liotaitteeseen, jonka kuvastosta puuttuvat lähes täysin ko. elementit. Pohjoiseen samanismiin ei liity myöskään voimakkaiden hallusinogeenien kuten ayahuasca tai meskaliinin käyttöä.

Jonkinlainen siltakytkentä näyttää tarjoutuvan saamelaisesta mytologiasta ja noitarumpujen kannustaitteesta, onhan kannustaitteessa joitakin yhtymäkohtia kalliotaitteeseemme. Saamelaisella noidalla oli apunaan yliluonnollinen käärme, saiva gärbmas, jonka hahmon hän saattoi ottaa. Olisi toki houkuttelevaa soveltaa tätä myyttiä esimerkiksi Kolmiköytisienvuoren käärme–ihminen–kuvakombinaatioon. Saamelaisen ja kampakeraamisen kulttuurin välinen etninen ja ajallinen suhde on kuitenkin vielä niin hauras ja heikosti tunnettu – ja saattaa jäädäkin sellaiseksi – että niiden rinnastamisessa on syytä olla hyvin kriittinen. Jotkut uudet löydöt, kuten Ruotsin Padjelantan kalliouurrokset viittaavat siihen, että kalliokuvien tekeminen – todennäköisesti saamelaisten toimesta – olisi jatkunut napapiirin pohjoispuolella rautakaudelle ja jopa keskiaikaan saakka. Jos tällaisia löytöjä ilmaantuu lisää, voidaan saamelaiskulttuurin ja kivikautisen pyyntikulttuurin

kuvamaailman välillä nähdä nykyistä selvempiä yhteyksiä.²²

Meillä on muutamia maalauksia, joiden kulmaviivakuviin ei käärmetulkinta näytä lainkaan soveltuvan. Valkealan (nyk. Kouvolan) Verlan tärkein kuviryhmä muodostuu kolmiopäisestä ihmisestä, sen oikealla puolella olevasta hirvestä ja niitä yhdistävästä suurikokoisesta kulmaviivasta.²³ Ihminen ja hirvi on kuvattu varsin yksityiskohtaisesti, mikä kertoo kolmiosaisen kuvion merkityksestä. Mitään katsomuksellista perustetta pitää kulmaviivaa käärme-

nä ei näytä olevan, käärme ei voi toimia yhdysiteenä ihmisen ja hirven välillä. Löytäessäni Verlan maalauksen tulkitsin ensin ko. kulmaviivan merkitsevän kotakylän silhuettia, mikä on

Valkealan Verlan kalliomaalauksen sisällöllinen painopiste saattaa olla ihmisen, hirven ja kulmaviivan muodostamassa kokonaisuudessa. Ihminen on yksilöidyin kalliotaiteessamme ja hirvi on todennäköisesti kuvattu sarvekkaana, mikä on erittäin harvinaista. Kulmaviiva ei voine esittää käärmettä vaan pikemminkin jotain aivan muuta. Peitepiirros
Timo Miettinen.

kuitenkin mahdotonta. Voimme ehkä olettaa, että tuolla kulmaviivalla on haluttu vain alleviivata ihmisen ja hirven välistä syvää, monenlaisten, samanistisesta astraalimytologiaan ulottuvan uskomusten vahvistamaa sidettä.

Kansainvälisen vertailun perusteella näyttää todennäköiseltä, että käärmesalamamytti on elänyt myös Suomen kampake-raamisessa uskomusmaailmassa, vaikka siitä ei olekaan esimerkiksi Peri Nosin kalliouurroksen kaltaisia konkreettisia viitteitä. Kenties vain Luopioisten Salminkallion monipolvinen, vertikaali kulmaviiva voitaisiin tulkita käärmesalamaksi (kuva sivulla 32).²⁴ Hypoteettisten teorioitten soveltamisessa arkeologiseen materiaaliin on syytä olla hyvin pidättyväinen ja tyytyä vain oletamuksiin. Mielenkiintoisia ja rohkeita spekulatioita voidaan ja pitää luoda ja testata, mutta niitä ei pidä missään tapauksessa käyttää tiirikkana, jolla kyllä saa oven kuin oven auki.

Kirjallisuus:

- Blackmore, S. 2000. Meemit – kulttuurigeenit. Art House.
- Chomsky, N. 1965. Aspects of the theory of syntax. Cambridge Massachusetts, MIT Press.
- Coulson, S. 2006. World's oldest ritual discovered – worshipped the python 70000 years ago. UiO Apollon Nov 30 2006.
- Coulson, S., Staurset, S., Walker N. 2011. Ritualized Behaviour in the Middle Stone Age. Evidence from Rhrino Cave Tsodilo Hills Botswana. PaleoAnthropology 2011. 18–61.
- Diamond, J. 2007: Kolmas simpanssi: Ihmiseläimen evoluutio ja tulevaisuus. Terra Cognita.
- Eliade, M. 2003. Pyhä ja profaani. Loki-kirjat.
- Henshilwood, C. 2008. Holocene prehistory of Southern Cape, South Africa: excavations at Blombos Cave. Oxford England Archaeopress.
- Himelfarb, E. 2000: Prehistoric Body Painting. Archaeology Archive Vol. 53. Number 4.
- Lahelma, A. 2008: A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings. Iskos 15.
- Kivikäs, P. 1995. Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto. Atena.
- Kivikäs, P. 2009. Suomen kalliomaalauksen merkit. Kalliot, kuvakentät ja kuvamerkit. Atena.

- Miettinen, T. 1982. Kuvat kallioissamme. Näyttelyluettelo. Helsingin Juhlaviikkojen näyttely kalliotaiteesta.
- Miettinen, T. 1990. Kalliotaiteen tulkintamahdollisuuksista. Kalliotaidetta – tutkimusta ja tulkintaa. Turun maakuntamuseo. Raportteja 11.
- Miettinen, T. 2000. Kymenlaakson kalliomaalaukset. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja n:o 27.
- Pike, A.V., Hoffman, D.L., Carcia-Diez, M., Pettit, P.B., Alcolea, J., De Baldivin, R., ym. 2013. U-series dating of paleolithic art in 11 caves in Spain. *Science magazine* 336 No 6087, 1409–1413.
- Salo, U. 2012. Kalevalaiset myytit ja uskomukset I. Amanita.
- Texier, J.P., Porraz, G., Parkinton, J., Rigaud, J.P., Poggenpood, C., Miller, C. ym. 2010. A Howiesons Poort Tradition of engraving ostrich eggshells containers dated to 60 000 years ago at Diepkloof Rock Shelter South Africa. *Proceedings of National Academy of Science USA* 107 2010.
- Wadley, L, Jakobs, Z. 2004: Sibudu Cave KwaZulu-Natal. Background to the excavations of middle stone age and iron age occupations. *South African Journal of Science* 100, 145–151.
- Von Pettinger, G. 2009: Geometric signs in French upper paleolithic parietal art. Unpublished thesis.
- Lähdeviitteet**
1. Coulson 2006.
  2. Coulson 2011.
  3. Himmelfarb 2000.
  4. Henshilwood 2008.
  5. Texier ym. 2010.
  6. Wadley 2004.
  7. Diamond 2007.
  8. Pike ym. 2012.
  9. Blackmoore 2000.
  10. Miettinen 1990.
  11. Eliade 2003.
  12. Miettinen 1982, 2000.
  13. von Petzinger 2009.
  14. Chomsky 1965.
  15. Diamond 2007.
  16. Salo 2012.
  17. Salo 2012.
  18. Miettinen 1985, kuva 2.
  19. Miettinen 1985, kuva 3.
  20. Lahelma 2008.
  21. Kivikäs 2009.
  22. Kivikäs 2009.
  23. Miettinen 2000, kuva 4.
  24. Kivikäs 2009.

KÄÄRME SUOMEN JA RUOTSIN KALLIOMAALAUKSISSA

Pekka Kivikäs

Fennoskandian kalliomaalaukset ovat lähes poikkeuksetta merkkimäisiä. Kallioissamme yleisimmät aiheet ovat ihmiset, hirvet, veneet ja kämmenpainamat. Niitä seuraavat käärmeiksi nimetyt merkit. Nimitys liittyy kahteen erityyppiseen merkkiin, siksakviivaan, joita tunnetaan kymmenkunta, ja taipuilevaan vetoon, jollaisia on löydetty viitisen kappaletta. Käärme kuvan merkitys ei ole kuitenkaan aina niin yksiselitteinen kuin annettu nimi antaa ymmärtää. Vanhan Euroopan merkistössä siksakviiva yhdistetään usein veteen.

Käärmeaihe löytyy Suomessa seuraavista maalauksista: Kirkkonummen Juusjärvi, Miehikkälän Ristniemenvuori I ja II, Luumäen Siliävuori, Ievasvuori, Valkjärvi ja Vaskivuori, Lap-

peenrannan Keltavuori, Ruokolahden Kolmiköytisienvuori, Ilomantsin Kokkokallio, Iitin Mertavuori, Enonkosken Kurtinvuori (ehkä vain värjäytymä kiven alla) ja Havukkavuori II, Laukaan Saraakallio, Luopioisten (nyk. Pälkäne) Salminkallio sekä Valkealan (nyk. Kouvola) Voikoski. Merkki on yleensä pystysuuntainen. Lisäksi on vielä eräitä merkitykseltään tunnistamattomia viistovetoja.

Rakenteena tai osana siksakviiva liittyy ihmishahmoon: Juusjärven, Mertavuoren ja Ristniemenvuori I:n ja Salmin-kallion maalauksissa käteen sekä Vaskivuoren maalauksessa var-taloon. Vain Havukkavuorella ja Siliävuorella kuvio liittynee hirveen.

Levinnältään käärmeaihe on hajanainen. Siihen liittyvissä

kuvakentissä kohtaa usein kookkaan ihmisen ja pystyn siksakviivan jossakin muodossa. Valkjärvellä ja Ristniemenvuorella (II) on vain jäännös pystyvedosta. Maalausaiheiden perusteella eteläisen alueen käärme kuvat yhdistää ennemminkin etelästä Baltian suunnalta kulkeutuneisiin uskomuksiin kuin itäisiin.

Arkeologi Marija Gimbutas nostaa toistuvasti esiin Vanhan Euroopan yhteydessä lintu- ja käärmejumalattaret. Hän liittää käärmeen ja siksakviivan vesielementtiin, alkuvesiin ja sen elämää uudistaviin ja parantaviin voimiin. Käärme on koettu

Taipalsaaren käärme kivi on luonnon työtä. Kivessä olevan uskomattoman elävän hahmon ihminen on tunnistanut. Toinen käärme kivi on rajan pinnassa Imatralla. Kuva Pekka Kivikäs.

auttajaksi synnytyksessä. Se on ollut myös kodin suojelija, ja sillä on ollut osa vuosittaisissa riiteissä. Tulkinta käärmeestä vain alisen maailman edustajana tai shamaaniin yhdistyvänä, vaikuttaa kuviamme perusteella liian suppealta ratkaisulta. Suomen kalliomaalauksissa kohtaa sekä etelän että idän suunnalta tulleita uskomuksia.

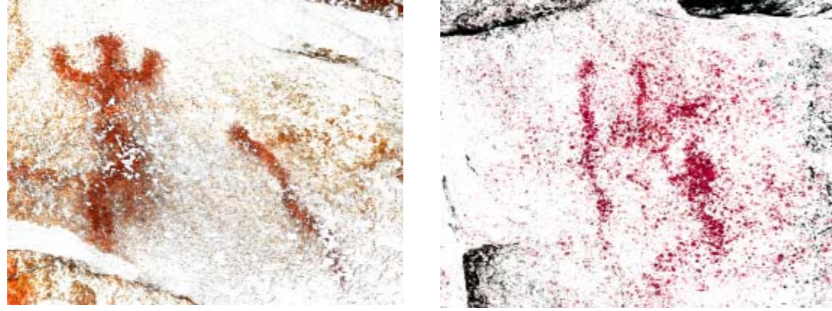

Miehikkälän Ristniemenvuoren kookas, 87 senttiä pitkä ihminen. Kuvan siksakviivan kokee luontevimmin hahmon energian ilmentäjäksi kuin alisen maailman edustajaksi. (Ks. myös sivu 48). Piirros Pekka Kivikäs.

Luumäen Vaskivuoren eteläisen kuvaparin (vas.) siksakeissa on myös vartaloa muistuttavaa. Ilomantsin Kokkokallion maalauksessa (kesk.) toistuu aiheessa parillisuus. Oikealla on Lappeenrannan Keltavuoren ongelmallinen maalaus, jossa ylinä on tunnistamattomia vetoja. Olisivatko ne jäännös veneestä? Niiden alla on käärmeä muistuttava viiva. Sen vieressä on leveäsäärinen adorantti, jonka pää näyttää muodoltaan poikkeavalta (kahta sävyä). Ihmisen jalkojen välissä on kolmiomainen värialue.

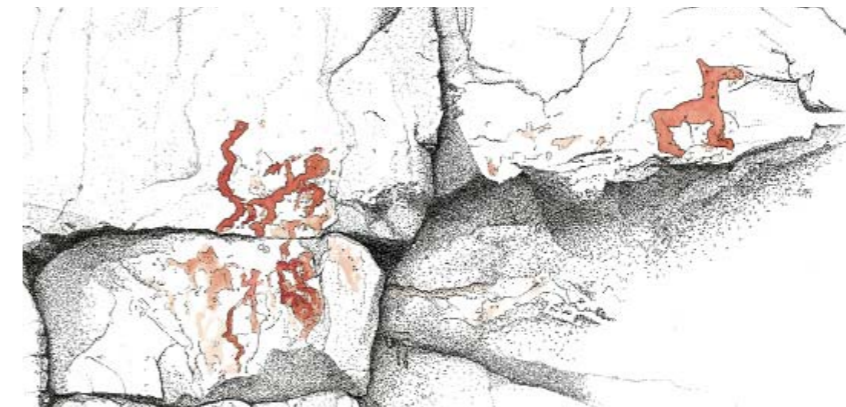
Vasemmalla pelkistetty tulostus Ruokolahden Kolmiköytisienvuoren yläosan "käärme-ryhmästä". (Ks. myös isompi kuva sivulla 19) Kalliolla on kulumaa ja vedoissa eriaikaisuutta. Vasemmalla on "tassumaiset" kämmenensä kohottanut ihminen. Sen ylävartalo on kiistaton ja säilynyt, mutta reisistä on jäljellä vain osa. Sääristä erottaa vain joitakin vaaleita katkelmia. Niiden päälle on maalattu oikealle taipuva kaareva aihe, ehkä muutakin. Käärme luikertelee adorantin oikealla puolella. Kuvaa on tulkittu shamaanin muodonmuutokseksi käärmeeksi. Käärme nimetään usein myös shamaanin apuhengeksi. Oikealla on värierottelu levasvuoren oikean reunan varjoon jäävästä, muodoiltaan poikkeavasta ja kuluneesta ryhmästä. Alaosastaan taipuva pystyveto on noin 85 senttiä pitkä. Sen tulkinta käärmeeksi on epävarma. Kuvat Pekka Kivikäs.

Kirkkonummen Juusjärven kuvakentän keskiosaa. Siinä kahden kookkaan ihmisen vasemmalla puolella on kämmenpari, yläpuolella pieni vesilintupäinen ihminen, oikealla sen kokokumppani ja alla siksakviiva, kämmenpainama ja taipuileva pystyjono. Ylöspäin pyrkivän kuvajonon alkuna on ehkäpä "äiti-karhu". Samantapainen kuvien virta on Voikkaan Pakanavuorella ja Hossan Värrikalliolla. Kuva Katja Kuuramaa.

Suomussalmen Hossan Värrikallion jono on näistä kuvarakenteista säilynein ja myös muuttaa eniten suuntaa. Sen alkuna on tulkitsijasta riippuen kolmiomainen pää tai vulva. Sitä seuraillessa ei välty ajatukselta jonkinlaisesta elämänvirrasta. Jospa rakenne voi myös sisältää muodon. Sallittakoon ajatus näin kiinalaisten Käärmeenvuonna. Piirros Pekka Kivikäs.

Kopio litin Mertavuoren itäreunasta. Kalliolla on pysty, käärmemäinen viiva (52 cm), viisto ihminen (47 cm) sekä niiden alla ihmisiin ja eläimiin yhdistettäviä katkelmia. Kallion reunassa on kookas, itään katsova pitkäkaulainen ja -turpainen hirvi. Sen etujalassa on muusta vartalosta erottuva sirppimäinen kaari. Sen tulkitsen kuuksi. Tässä kalliolla siksakviiva ja viisto ihminen saavat ajattelemaan loveen lankeamista. Piirros Pekka Kivikäs.

Iitin Mertavuoren käärme ja viisto ihmishahmo. Vieressä on Kirkkonummen Juusjärven kuvakentän alla olevaan ulkonemaan maalattu viisto 52 senttiä pitkä ihminen, kala ja sauvamainen aihe. Ihmisen koko ja maalaustapa muistuttavat Mertavuoren ihmistä ja käärme kuvaa. Kummastakin ihmiseen liittyvästä aiheesta voisi halutessaan löytää yhteyden vesielementtiin. Kuvat Pekka Kivikäs

Laukaan Saraakalliolla on kalliosta rajautuvalla alueella ylhäällä kaksiosainen siksakviiva, alempana sarvikuviopari, koukkupolvinen ihminen ja nimeämätön pystyaihe. Niiden oikealla puolella on kolme sivuttain kuvattua ihmistä kämmenet alas taivutettuina. Ele viittaa karhuun. Kuva Pekka Kivikäs

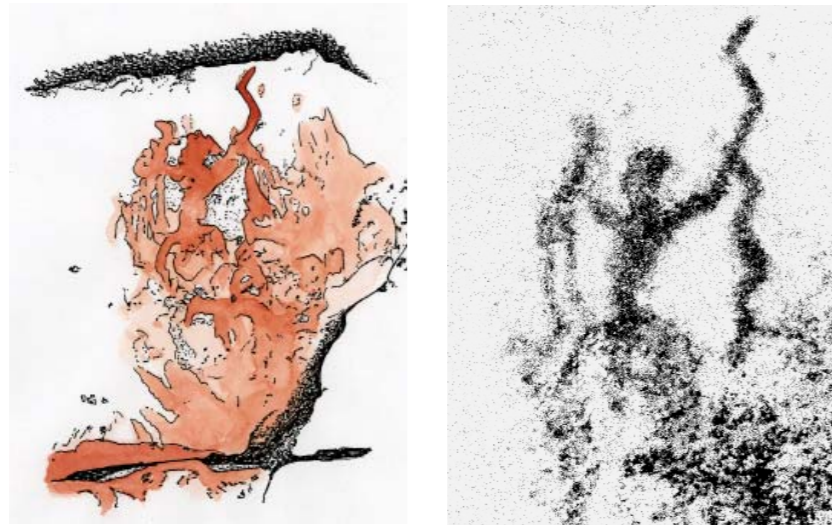

Tämä Saraakallion kuvapari on saanut nimekseen Käärme ja sisilisko. Samanaikaisesti kuva yhdistetään mieheen ja naiseen. Saraakalliolla on tällä korkeudella useita sivuttain kuvattuja ihmisiä, ja kuvapari kuuluu tähän ryhmään. Tässä maalauksessa kokee itäisen tuulahduksen. Samantapaisen parin saattaa löytää shamaanin kauhtanan alaosa.

Keski-Suomen tunnettu kansanparantaja Kuuvalon Jussi asui Saraaveden vastarannalla Kuhaniemessä. Hänestä kerrotaan, että hän kävi Saraakalliolla käärmeitä lypsämässä. Jussi tuns maalauksen. Luulenpa, että Jussin Saraakallion käärmeitä ovat tässä. En muuten ole vaellusteni aikana kohdannut muita eläviä käärmeitä kuin vaskitsan, joka pyrki reppuuni Astuvansalmella. Kuva Pekka Kivikäs

Salminkallion maalaus on Luopioisissa (nyk. Pälkäne) Kukkiajärven rannalla. Kuva Pekka Kivikäs

Vasemmalla varhainen kopio Salminkallion säilyneimmistä maalaukskohdasta ja vieressä Miika Pyykkösen kuvasta tehty tuloste. (Ks. myös sivu 50.) Maalauksessa on hallitsevana ihminen, jonka käteen yhdistyy salamaa tai käärmettä esittävä siksakviiva. Siksakaihe päättyy käteen. Sen välittömänä jatkeena suuntautuu alas vesilinnulta näyttävä hahmo. Vain Jyväskylän Halsvuorella (kuva sivulla 44) on kuvattu kaksi saalista kannattelevaa ihmistä. Kuvat Pekka Kivikäs.

Vasemmalla Enonkosken Kurtinvuoren siirtolohkareen alapinnalla oleva pitkä jälki, jossa on luonnon ja ihmisen työtä. Oikealla Enonkosken Havukkavuori II:n kuvakentän vasen puoli. Ylhäällä on 1–2 hirveä. Jälkiä varmentaessa paikalta ilmaantui yhtä hyvin hirvenjalkaa kuin käärmettä muistuttava viiva tai molemmat. Tulosteissa vedot menevät hieman toistensa yli. Kuvat Pekka Kivikäs.

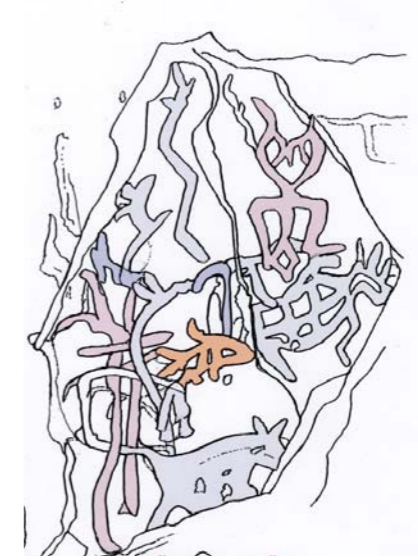
Luumäen Siliävuoren kuvakentässä on hirven takana vaakasuuntaisia viivoja. Niiden joukosta Pekka Siirpää on tunnistanut ruskehtavan, käärmemäisen viivan. Se muistuttaa hänen kopionsa mukaan Äänisen Peri-niemessä olevaa käärmettä esittävää kalliopiirrosta. Siliävuoren kuvakenttä on tavallisesti hyvin tukkoinen ja piilottelee kuviaan. Mainittujen vaakalinjojen oikealla puolella on meille vieraita pystyaiheita. Niiden oikealla puolella on hirvi ja vene. – Vain Havukkavuorella ja Siliävuorella mahdollinen käärmeaihe on hirven lähituntumassa. Kuva Pekka Kivikäs.

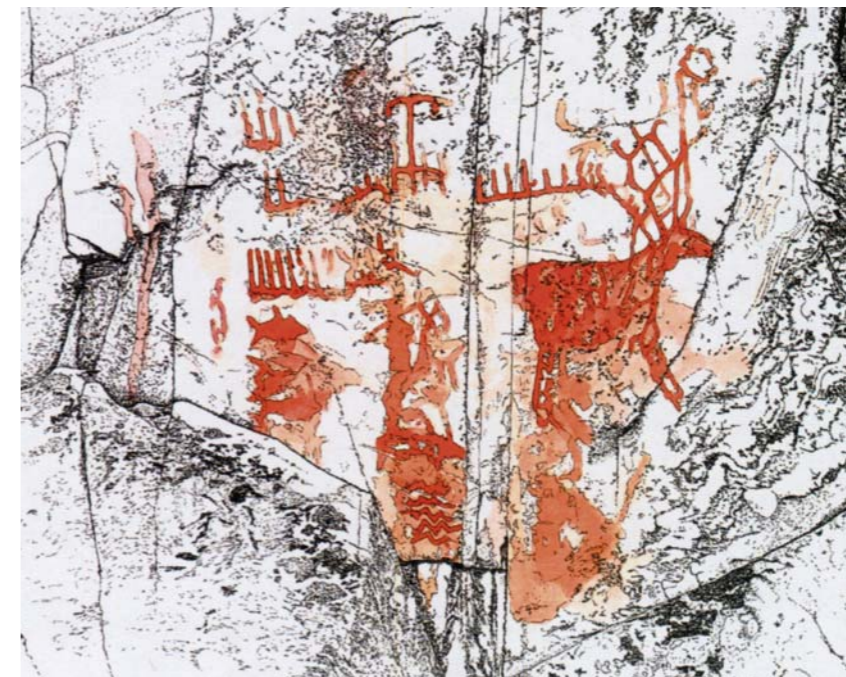
Glösan kalliopiirros on Skandinavian vanhin kirjoihin viety kalliokuva löytö. Piirroskenttä sijaitsee Pohjois-Ruotsissa Krokomin kunnassa. Puron oikealla puolella on kuvattu ylöspäin vaeltavia hirviä, joiden kulun esteenä on kaksi kehystettyä verkkoa. Kuvassa Eero Siljander on menossa ottamaan alla olevaa kuvaa. Kuva Pekka Kivikäs.

Glösan hioutuneella kallionokalla oleva käärme ja hirvi. Ruotsin kalliomaalauksen keskeisin aihe on hirvi. Toisin kuin Suomessa hirven vartalolla näkee Ruotsissa erilaisia merkkejä. Siellä käärme näyttää liittyvän hirveen tai peuraan. Ruotsissa aiheen taustalla piilevät eri uskomukset kuin meillä. Kuva Eero Siljander..

Hästskotjärnin maalaus on Glösan pohjoispuolella. Kuvan monitulkintainen muotomaailma houkuttelee etsimään sille kuvasukulaista Norjan suunnalta. Kuvan ulkopuolella, seinämän alaosaan, on Ruotsin varmin kädenjälki. (Ks. myös sivu 54). Kuva Pekka Kivikäs.

Tumlehedin maalaus on Göteborgin alueella. Kuvakentässä on verkko ja peura, kamppamaisia aiheita sekä alaosassa kaloja ja siksakviivoja. Aikoinaan sen ajoituksesta oli eri käsityksiä. Nyt tulkinta näyttää vakiintuneen. Aiheiden perusteella maalaus on hyvin vanha. Kuva Pekka Kivikäs.

Flatruetin kalliomaalaus on ylhäällä tunturissa Härjedalenissa lähellä Norjaa. Kallion edessä olevasta nuotionjäljestä saatu ajoitus on noin 6 000 vuotta. Seinämässä on mm. karhu, hirvieläimiä, ihminen ja kaksi pöllöä muistuttavaa hahmoa. Vasemmalla toiseksi alimman hirven sisällä on puoleksi "käärmemäinen" viiva. Sama aihe on hakattu kallioon kaukana Ängermanjoella. Vertaa aihetta seuraavaan kuvaan. Kuva Pekka Kivikäs.

Nämforsenin kalliopiirroskenttä sijaitsee Ängermanjoen rannalla Sollefteån kunnassa. Eläin kuuluu osana Laxön saarella olevaan hirvieläinryhmään. Piirros Pekka Kivikäs.

Forsaån kalliolipan suojaama hirvi on Östersundin länsipuolella. Ylinnä on käärmemäinen aihe. Sen alapuolella on pulleavartaloinen hirvi, jonka turvan alla on lähinnä vinoristiä muistuttava jälki. Hirven päällä oleva käärmemäinen muoto muistuttaa Flatruetin ja Nämforsenin edellä esiteltyjä eläimiä. Kuva Pekka Kivikäs.

Osakuva aurinkokeskeisestä saamelaisrummusta (E. Manker nro 28). Ajallisesti kalliomaalauksen ja saamelaisrumpujen väli on pitkä, mutta kalliokuvien muotoja ja rakenteita katsellessa ei voi välttyä kohtaamasta samoja kuva-aiheita. Rummun aurinkokeskuksen vinoneliön kulmista suuntautuu ulos eri suuntiin neljä viivaa. On rumpuja, joissa alas suuntautuvassa sakarassa on synnytykseen viittaava muoto kuten tässä. Rummun reunassa, aivan lähellä, on Madderahka tyttäreineen synnytystä valvomassa. Vasemmalla on viisto siksakviiva, joka voisi olla käärme tai salama. Samalla paikalla on kylläkin usein jokin veden piiriin yhdistettävä aihe kuten verkko tai majavapuro.

Kirjallisuus

Autio, Eero 1993. Kultasarvipeura ja sen klaani. Atena, Jyväskylä.
 – 2000. Kotkat, Hirvet, Karhut. Permiläistä pronssitaidetta. Atena, Jyväskylä.
 Butrimas, Adomas 2000. Human Figurines in Eastern-Baltic Prehistoric Art. Teoksessa Prehistoric Art in the Baltic Region.
 Carpelan, Christian 1977. Älg- och björnhuvudföremål från Europas nordliga delar. Finskt Museum 1975.
 Gimbutas, Marija 1989. The Language of the Goddess. London.
 Hallström, Gustaf 1960. Monumental Art of Northern Sweden from the Stone Age. Nämforsen and other localities. Stockholm. Lisäksi peitepiirroksiansiot Monumental Art I ja Monumental Art fr. Northern Sweden.
 Hansson, Anders 2007. Hällmålningen på Flatruet, en arkeologisk undersökning. Teoksessa Vilku, Janne et al. (toim.). IV (Tästä puuttuu varsinainen teos!)
 Harva, Uno 1933. Altain suvun uskonto. Porvoo.
 Karjalainen, K. F. 1918. Jugralaisten uskonto. Suomensuvun uskonnot III. Porvoo.
 Kivikäs, Pekka 1995. Kalliomaalaukset - muinainen kuva-arkisto. Atena, Jyväskylä.
 – 2003. Ruotsin pyyntikulttuurin kalliokuvat suomalaisin silmin. Kopijyvä, Jyväskylä.

– 2009. Kalliomaalauksen merkit. Atena, Jyväskylä.
 Krohn, Julius 1894. Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 83.SKS, Helsinki.
 Manker, Ernst 1950. Die lappische Zaubertrommel. Eine ethnologische Monographie. Nordiska museet. Acta lapponica VI. Stockholm.
 Miettinen, Timo – Willamo Heikki 2007. Pyhät kuvat kalliolla.
 Poikalainen, Väino – Ernits, Enn 1998. Rock Carvings of Lake Onega. Estonian Society of Prehistoric Art. Tartu.
 Siikala, Anna-Leena 1992. Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 565. SKS, Helsinki.
 Stoljar (Stolyar, Stoliar), Abram 1994. The oldest Petroglyphs of Lake Onega. Edited by G.V. Vilibakhov, M.B. Shchukin. Petersburg Archaeological Herald nro 9, 85–95.
 – 2004. Oleni Island Cemetery and First Petroglyphs at Lake Onega. Teoksessa Poikalainen, Väino – Ernits, Enn (toim.). Aurinkopeura 2. Suomen Muinaistaideseuran julkaisuja.
 Šumkin (Shumkin), Vladimir 2000. The Rock Art, Labyrinths, Seids and Beliefs of Eastern Lapland's Ancient Population.
 Pajunen Pertti. Kootut artikkelit ja painamaton aineisto paikannimistä.

Astuvansalmen naishahmo, jolla on sauvamainen esine kädessään. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Astuvansalmi, Mikkeli (Ristiina) (2011). Kuva Ismo Luukkonen.

MITÄ HEILLÄ ON KÄSISSÄÄN? Pohdintoja Suomen kalliomaalausten merkeistä

Ismo Luukkonen

Suomen kalliomaalauksista tunnetaan useita ihmishahmoja, joilla näyttäisi olevan jotain kädessään. Tunnetuin näistä on Astuvansalmen naishahmo, jonka oikeassa kädessä näyttää olevan jonkinlainen lievästi kaartuva sauva. Yleensä tämä on tulkittu jouseksi.

Perinteisessä metsästysmagiaan perustuvassa tulkinnassa aseistettujen ihmisten mukanaolo kallioiden kuvamaailmassa tuntuu tietysti luontevalta. Joskin jo aikoinaan hämmästeltiin sitä, että ainoa kallioiden aseistettu hahmo on naispuolinen.

Viimeaikaisissa tulkinnoissa metsästysmagiaan perustuva tulkinta on väistynyt ja maalausten tulkintaa haetaan esimerkiksi samanistisista, totemistisista tai hedelmällisyysmagiaan perustuvista uskomuksista. Olisiko aika

tarkastella myös Astuvansalmen naisen kädessään pitämää esinettä uudelleen?

Tarkastelen seuraavassa Suomen ja lähialueiden kalliokuvia ja niissä esiintyviä ihmishahmoihin liittyviä esineitä. Pyrkimykseni on vertailun avulla löytää vihjeitä siitä, mitä Suomen kalliomaalausten ihmishahmoilla on kädessään.

Metsästys kalliotaiteen aiheena

Vaikka metsästysmagiaan pohjaavia tulkintoja kohtaan on esitetty runsaasti kritiikkiä, ei kuitenkaan voida kieltää, etteikö kivikautisen ihmisen elämä olisi ollut suuresti metsästyksestä riippuvaista. Metsästys, kalastus ja keräily ovat olleet tuon ajan keskeiset elinkeinot. Mutta ku-

ten usein on todettu, ne eivät yksinään riitä selittämään kaikkia kalliomaalausten piirteitä.

On myös kalliotaidetta, jossa metsästyksellä on keskeinen asema. Vienan Uikujoen kalliopiiroksissa on useita esimerkiksi hirvenmetsästyksen tai valaanpyyntiin liittyviä kohtauksia. Norjassa Altan Bergbuktenin maalaus kentällä jäljet johtavat karhun pesälle. Altan Ole Pedersen IX -kuvakentässä puolestaan kaksi ihmistä kantaa välissään pientä, pulleaa saaliseläintä.

Karhun pesälle johtavat jäljet. Maalattu kalliopiiirros. Bergbukten, Alta, Norja (2000). Kuva Ismo Luukkonen.

Vastaava kohta löytyy myös Suomesta. Jyväskylän Halsvuoren kalliossa olevan maalauksen ilmeisimmässä tulkinnassa kaksi ihmishahmoa roikottaa käsissään pieniä saaliseläimiä. Ajan syövä maalaus on haalistunut ja puuroutunut, eikä saaliin lajimääritys kovinkaan suurella varmuudella enää onnistu, pienistä

nisäkkäistä lienee kuitenkin kyse. Halsvuoren maalauksessa poikkeuksellista on paitsi aihe, myös sijainti, joka on kaukana suurista vesistöistä ja kulkureiteistä. Tämä on johtanut pohdintoihin, että maalaus olisi – yleisestä yhteisöllisestä linjasta poiketen – luonteeltaan yksityinen.

Halsvuoren maalaus on merkittävä. Sen johdosta metsästä ei voida sulkea pois kalliomaalausten tulkintamahdollisuuksista. Toinen kysymys sitten on, onko kyse konkreettisesta metsästyks-

Metsästäjät roikottavat välissään saaliseläintä. Huomaa myös ylempänä, kuinka jousi on kuvattu. Maalattu kalliopiiirros. Ole Pedersen IX, Alta, Norja (2000). Kuva Ismo Luukkonen.

sestä, vai uskomuksiin liittyvästä myyttisestä tapahtumasta.

Aseet kalliotaiteessa

Suomen lähialueiden kalliopiiroksissa aseistetut hahmot ovat

melko yleisiä. Kivikautisiksi ajoitetuissa piirroksissa aseistus näyttää liittyvän nimenomaan metsästyksen. Altan ihmishahmoilla on käsissään ampumavalmis jousi nuolineen tai pitkä keihäs. Ympärillä on hirviä, peuroja tai muita eläimiä. Toisinaan yksittäisiä nuolia saattaa esiintyä eläimeen tai ihmiseen liittyen.

Kaksi ihmistä roikottaa käsissään saaliseläimiä. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Halsvuori, Jyväskylä (1995). Kuva Ismo Luukkonen.

Jousta esittävässä kalliopiirroksissa kannattaa huomioida, kuinka ne on kuvattu. Jouseen on kaaren ohella lähes poikkeuksetta kuvattu nuoli. Yleensä

myös jousen jänne on mukana kuvassa. Tällaisena merkki onkin hyvin tunnistettava. Astuvansalmen naisen ”jousi” ei vastaa yleistä kuvaamisen tapaa. Siitä puuttuu niin nuoli kuin jännekin.

Metsästyksen ja sitä ilmaisevat aseet tuntuvat keskittyvän tiettyille piirroskentille. Näistä merkittävimpiä ovat Norjassa Altan Jiepmaluoktan kentät sekä Vietnan Karjalassa Uikujoen kentät. Sen sijaan esimerkiksi Ruotsin Nämforsenin tai Äänisen laajoilla piirroskentillä aseet ovat hyvin harvassa. Sama tilanne toistuu Ruotsin kivikautisissa kalliomaalauksissa. Hällbergetin kalliomaalauksessa Jämtlandissa oleva jousikätköseksi tulkittu

hahmo on yksittäinen poikkeus. Sielläkin ”jousen” muoto on tulkinnanvarainen, ja merkitys voi olla toinen.

Tilanne muuttuu, kun siirrytään ajallisesti pronssikautteen ja paikallisesti etelä-Skandinaviaan. Esimerkiksi Tanumin pronssikautisella kalliopiirrosalueella eri tavoin aseistautuneet hahmot ovat yleisiä. Tyypilliset aseet ovat koristeellisia kirveitä tai raskaita keihäitä. Tegnebyn ratsastavilla hahmoilla on keihäiden ohella neliömäiset kilvet. Aseiden merkitys on nyt toinen.

Aseistettuja ratsastajia. Pronssikautinen kalliopiirros, maalattu. Tegneby, Tanum, Ruotsi (2008). Kuva Ismo Luukkonen.

Nämä eivät sovellu niinkään metsästyksen vaan sotimiseen. Brastadin Medbon kalliopiirroskentiltä on tehty uusia löytöjä, joissa miekoin aseistautuneet soturit asettuvat toisiaan vastaan. Toisessa piirroskentässä nuijaa kädessään pitävä ihminen saa keihään rintaansa.

Kulttiesineitä

Aseet eivät ole ainoita esineitä, joita kalliokuvien ihmishahmot kantavat mukanaan. Äänisen maalaus kentissä yleiset aurin- ja kuunmerkeiksi tulkitut symbolit yhdistyvät toisinaan myös ihmishahmoihin. Uikujoella jonoksi tai kulkueeksi jär-

Lillforshällanin kalliopiirroksen vene, johon liittyy hirvenpääkuvio. Ylempänä ihmishahmo kannattelee hirvenpästä sauvaa. Maalattu kalliopiirros. Nämforseen, Sollefteå, Ruotsi (2011). Kuva Ismo Luukkonen.

jestyneet ihmiset kantavat mukanaan erilaisia sauvoja, joita ei ainakaan suoraan voi yhdistää metsästysaseisiin. Sama toistuu myös joidenkin suurten venekuvien miehistöjen kuvauksessa.

Vastaavia, joskin vähemmän yksityiskohtaisia venekuvia miehistöineen on myös Altan ja Nämforseenin kalliopiirroksissa. Niissä toistuu sauvamainen muoto, jonka yläosa on taitettu. Toisinaan yläosasta erottaa hirvenpään piirteet. Näitä hirvenpäisiä

sauvoja esiintyy myös yksittäin sekä liittyneinä ihmishahmoihin. Hirvenpääsauvoja on myös Äänisen kalliopiirroksissa. Eikä hirvenpääsauva esiinny pelkästään kalliopiirroksissa. Sellaisia on löydetty arkeologisten kaivausten yhteydessä Äänisellä sijaitsevasta Peurasaaren kalmistosta.

Altasta ja Ääniseltä tunnetaan myös kuvia, joissa ihmishahmon kädessä on pyöreä esine. Samanlaisiin tulkintoihin liittyen se on usein luettu rumpuna, mutta

Laxön saaren sauvakätinen ihmishahmo. Maalattu kalliopiirros. Nämforseen, Sollefteå, Ruotsi (2011).

muoto on yleensä siinä määrin pelkistetty, että varmaksi tätä ei voi sanoa. Uikujoella moniin hiihtäviin hahmoihin liittyy tietenkin paitsi sukset, myös sauva.

Erikoinen tapaus on Nämforseenilla Laxön saarella neljään kertaan esiintyvä hahmo, jolla on sauva molemmissa käsissään.

Sauvan alaosassa on rengas tai levike, ja ainakin yhden sauvan yläpäässä näyttää olevan hirvenpääkoriste. Vastaava hahmo esiintyy myös Ääniseltä Eremitaasiin, Pietariin siirretyssä kalliopaadessa. Ensimmäisenä mieleen tulee sukseton hiihtäjä, mutta suksisauvoista tuskin on kyse.

Vastine hahmolle löytyy myös Suomesta. Miehikkälän Ristniemenvuoren maalauksessa pitkänomaisen ihmishahmon

Pitkä ihmishahmo, jonka molemmiin puolin on pysty kulmaviiva. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Ristniemenvuori, Miehikkälä (2005). Kuva Ismo Luukkonen.

kohotetuista käsistä roikkuu molemmiin puolin kulmaviiva. Mutta yhteys ei ole vahva. Ristniemenvuoren viivat ovat kulmikkaita, eikä niissä erotu selvää levikettä tai rengasta alhaalla. Lisäksi ne päättyvät ylhäällä ihmis-

hahmon käsiin, kun taas Nämforsenin suorat sauvat jatkuvat pitkälle ylös. Samantapainen esitystapa ei aina välttämättä tarkoita yhteyttä kuvioiden välillä.

Selkeämpi yhteys Ristniemenvuoren ihmishahmolla on Kirkkonummen Juusjärven kalliomaalauksen keskeisiin ihmishahmoihin. Jalkojen ja käsien asento on sama. Molempiin maalauksiin liittyvät kulmaviivat lisäävät yhtäläisyyttä edelleen. Onko maalauksen taustalla sama myytti tai uskomus?

Suomen kalliomaalauksen sauvamaisia esineitä

Muutamilla muillakin Suomen kalliomaalauksen ihmishahmoilla on kädessään sauvamainen esine. Jousi tai keihäs ei näiden kohdalla käy selitykseksi. Esiineen muoto on selvästi erilai-

Pitkä ihmishahmo, jonka vierellä on pysty, kaartuileva viiva. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Keltavuori, Lappeenranta (2005). Kuva Ismo Luukkonen.

nen, eikä nuolta tai jännettä ole kuvattu. Myöskään hirvenpääksi tulkittavaa lisäettä ei Suomen kalliomaalausten sauvoista löydy.

Lappeenrannan Keltavuoren seinämään on maalattu pitkäselkäinen ja lyhytraajainen ihmishahmo. Koukkupolvisen hahmon kädet on kohotettu, mutta kämmenet näyttävät taittuvan sivuille. Ihmisen vasemmalla puolen kohoa ylöspäin hieman kaartuileva viiva, joka näyttäisi yhdistyvän ihmishahmon käteen. Viivan pituus on noin 45 cm. Ihminen on hiukan lyhyempi.

Pälkäneen (Luopioisten) Salminkallion puuroutuneen maalausentän yläosassa ihmishahmon ylävartalo kohoa levinneen värin joukosta. Hahmon kohotettuun oikeaan käteen liittyy pysty kulmaviiva, joka päättyy ylhäällä kallion reunaan. Viivas-

Maalausentän yläosassa puuroutuneesta väristä nousee ihmishahmon yläosa, joka pitää kädessään pystyä kulmaviivaa. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Salminkallio, Pälkäne (Luopioinen) (2003). Kuva Ismo Luukkonen.

Kulunut ihmishahmo, jolla on kädessään sauvamainen esine. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Jyrkkävuori, Kouvola (Valkeala) (1997). Kuva Ismo Luukkonen.

sa on ainakin seitsemän mutkaa. Sen alaosan kulkua ei levinneen värin takia pysty hahmottamaan. Tarkkaan katsottuna myös ihmishahmon vasemmalla puolen on yksi tai kaksi ohuempaa kaartuilevaa pystyviivaa.

Kouvolan (Valkealan) Jyrkkävuoren pahoin kuluneessa seinämässä erottuu muotonsa jokseenkin säilyttänyt ihmishahmo.

Sen kohotettuun oikeaan käteen näyttäisi liittyvän sauvamainen esine. Kallion kärsinyt pinta ja samalla kohdalla oleva vähäinen kallionkolo haittaavat kuvion tunnistamista.

Kirkkonummen Juusjärven jo mainitun maalauksen keskeiset hahmot ovat kaksi pitkää ihmistä. Näistä oikealla olevan oikeanpuoleiseen käteen osuu

kolmas ihmishahmo, jonka alaosa näyttää jalkojen sijaan jatkuvan kulmaviivana. Kulmaviiva jatkuu heikkona aina pitkien ihmisten jalkojen tasolle. Tämän hahmon oikealla puolen erottuu heikommin vielä toinen pysty kulmaviiva.

Käärme kalliotaitessa

Kalliomaalausten kaartuilevat ja kulmikkaat viivat yhdistetään usein käärmeeseen. Ruokolahden Kolmiköytisienvuoren kalliomaalauksen yläosassa

Ihmishahmoja, kädenjalkia ja käärmeäisiä kulmaviivoja. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Juusjärvi, Kirkkonummi (2011). Kuva Ismo Luukkonen.

on Juusjärven hahmoa vastaava ihmishahmo, jonka alaosa on käärmemäinen. Hahmon oikealla puolen on loivasti kaartuva käärmemäinen viiva ja vasemmalla vielä kaksi pystyä, lähes näkymättömiin kulunutta kaartuilevaa viivaa. (Kuva sivulla 17).

Kallioiden käärmeet yhdistetään samanistisiin apuhenkiiin,

joiden hahmon omaksumalla samaani pystyy kulkemaan aliseen maailmaan. Iitin Mertakallion käärmemäisen kulmaviivan vierellä ihminen on kuvattu vinoon, kuin kaatumassa tai loveen lankeamassa. Myös Mertakallion ihmisen käsivarsien linjasta voi tunnistaa käärmemäisen kulmaviivan. Loveen lankeamisesta ja transsikokemuksista tunnetaan myös perimätietoa, vaikkakin suulliset kertomukset ovat toki ajallisesti huomattavasti myöhempinä kuin kallioihin maalatut kuvat.

*Siitä vanha Väinämöini
jo tunsu tuhon tulevan
hätäpäiväm peällä soavan.
Muuttu ruskieksi mavoksi
tsisiliskoiksi tsilahti
ui poikki Tuonen jovesta.*

[Kertonut Jyrki Malinen, Vuonni-
nen, Vuokkiniemi, Vienan-Karjala
(A. A. Borenius, 1871). Matti Kuusi:
Kalevalaista kertomarunoutta.]

Mertakallion eteläisemmän maalaus-
ryhmän vinoon maalattu ihmishahmo
ja kulmaviiva sen vierellä. Kallio-
maalauksen digitaalisesti vahvistettu.
Mertakallio, Iitti (2004). (Ks. myös sivu
29) Kuva Ismo Luukkonen.

Käärmeeseen liittyvää vahvaa myyttiperinnettä ei voi olla huomioimatta kalliomaalausten tulkintoja haettaessa. Se lienee yksi kaikkein mytologisesti lautauneimmista eläimistä. Samanistisen apuhengen ja alisen maailman lisäksi käärme on yhdistetty mm. hedelmällisyyteen.

Tiivis kalliomaalaus, jossa mm. ihmishahmo, hirviä ja käärmemäinen kulmaviiva. Kalliomaalaus, digitaalisesti vahvistettu. Hästskotjärn, Åre, Ruotsi (2011). Kuva Ismo Luukkonen.

Käärme ei ole kalliokuvien joukossa erityisen yleinen aihe, mutta se esiintyy toistuvasti.

Suomen kalliomaalauksissa on yhteensä ainakin 27 käärmeeksi tulkittavaa kuvaa 18 eri maalauspaikalla. Näihin on laskettu mukaan edellä esitellyt kuvat, joissa käärmemäinen viivakuvi esiintyy ihmisen yhteydessä.

Käärmetulkinnan ongelmana on merkin – kulmikkaan tai mutkaisen viivan – monitulkintaisuus. Samalle merkille on esitetty tulkinnaksi myös muun muassa salamaa ja vettä. Myös erilaiset sauvat ovat mahdollisia tulkintoja. Kallioihin on maalattu myös kulmikkaita viivoja, jotka eivät muotonsa takia ole helposti tulkittavissa käärmeeksi. Tällainen on esimerkiksi Verlan kallioon maalattu kulmaviiva.

Lähialueiden kalliotaiteessa käärmeitä esiintyy jonkin verran. Esimerkkejä löytyy niin Ruotsin kalliomaalauksista ja piirroksista kuin Äänisen ja Uikujoen kalliopiirroksistakin. Ruotsin Flatrue-tin maalauksessa ja Nämforsenin kalliopiirroksissa (sivuilla 34–35) esiintyy lähes identtinen kuvio, jossa käärme esitetään hirven yhteydessä. Ihmisen ja käärmeen muodostama pari on sensijaan harvinainen. Poikkeuksena on jo mainittu Hällbergetin maalaus, jossa ei tulkintani mukaan ole jouta, vaan käärme ihmisen kädessä. Myös Hästskotjärnin

maalauksen tiiviissä pääkentässä on ihmisten ja hirvien ohella jokseenkin selvä käärmekuvio. Vaikuttaakin siltä, että käärmekätinen ihminen on nimenomaan kalliomaalauksiin liittyvä aihe.

Astuvansalmen käärmekätinen nainen

Pidän käärmettä todennäköisimpänä tulkintana Suomen kalliomaalausten kaartuileville ja kulmikkaille viivoille, myös silloin, kun aihe esiintyy ihmisen yhteydessä. Suomen maalausten viivakuvioista puuttuvat lähialueiden jousikuviiin liittyvät tunnistettavat piirteet. Käärmeiden vahva asema mytologiassa puoltaa niiden esiintymistä uskomusmaailmaan liittyvässä kalliomaalauskuvasstossa.

Astuvansalmen naishahmo poikkeaa muista Suomen maalausten käärmekätisistä vain siinä, että käärmettä kannattelehan hahmon kädet eivät ole kohotettu. Tämä ei kuitenkaan ole nähdäkseni niin merkittävä ero, että sen pohjalta olisi syytä kehittää muuta tulkintaa. Jos muut Suomen vastaavat hahmot ovat käärmeitä, pidän sitä todennäköisimpänä myös Astuvansalmen hahmon suhteen.

Lähteet

- Autio, Eero 1981. Karjalan kalliopiirroksiset. Helsinki: Otava.
- Janson, Sverker & Janson, Bengt 1980. Hällristningar vid Nämforsen. Kivikäs, Pekka 1995. Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto. Jyväskylä: Atena.
- Kivikäs, Pekka 2003. Ruotsin pyyntikulttuurin kalliokuvat suomalaisin silmin. Jyväskylä: Kopijyvä kustannus.
- Kivikäs, Pekka 2009. Suomen kalliomaalauksen merkit. Jyväskylä: Atena.
- Kuusi, Matti 1980. Kalevalaista kertomaruoutta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Lahelma, Antti 2008. A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Art. Iskos 15. Helsinki: The Finnish Antiquarian Society.
- Miettinen, Timo & Willamo, Heikki 2007. Pyhät kuvat kalliolla. Helsinki: Otava.
- Poikalainen, Väino 2004. Itä-Karjalan kalliotaiteen hiljaiset viestit. Teoksessa Aurinkopeura II. Tartu: Eesti Muinaistaideselts. Hämeenlinna: Suomen muinaistaideseura ry.
- Seitonen, Oula 2008. Suomen kalliomaalauksen kuva-aiheiden rannansiirtymisajoitus. Teoksessa Aurinkopeura IV. Hämeenlinna: Suomen muinaistaideseura ry.
- Sveen, Arvid 1996. Rock Carvings – Jiepmaluokta, Hjemmeluft, Alta. Vadsø.
- Toreld, Andreas 2012. Svärd och mord – nyupptäckta hällristningsmotiv vid Medbo i Brastad socken, Bohuslän. Fornvännen 2012:4. http://www.hallristning.se/artikel/A_Toreld.pdf
- Omat valokuvat ja havainnot 1994–2013. <http://www.ismoluukkonen.net/kallioitaide/suomi/index.html>

'KÄÄRISKELE KÄÄRMEHILLÄ' Käärme suomalaisessa rakennustaikuudessa

Sonja Hukantaival

Johdanto

Jos karjanhoitajana on, niin ennen käen kukkumista pitää ottaa käärme ja tappaa se. Käärmeen pää on pantava putkeen. Lävän kynnyksen alle pitää kaivaa vääntimellä reikä alimpaan hirteen, ja käärmeen pää putkineen on pantava reikään, niin että silmät tulevat ulospäin (jotta ulospäin katsoo). Sitten ei puutu rikokset (ei saa kukaan karjalykyä tärvätä; ei tule tartunnaiset taudit).¹

Tämä esimerkki navetan suo-
jelutaiasta on taltioitu Pohjois-
Karjalan Kontiolahdelta ja jul-
kaistu tässä muodossa *Suomen
Kansan Muinaisia Taikoja* -sar-
jassa. Vastaavanlaisia taikoja
kerättiin Suomessa 1800-luvun
lopulla ja 1900-luvun alus-

sa valtavia määriä arkistoihin.²
Tämä arkistoaineisto kertoo
jokapäiväiseen tapakulttuuriin
liittyneistä maagisista toimista ja
valaisee menneisyyden ihmisten
maailmankuvaa.

Hyödynnän omassa väitöskir-
jatutkimuksessani tätä arkistoi-
hin kerättyä kansanperinne- eli
ns. folklore-aineistoa. Tutkimuk-
seni aihe on historiallisella ajalla
rakennuksiin tehdyt ritualistiset
kätököt Suomessa. Lisäksi kerään
tietoja arkeologisilta kaivauk-
silta ja rakennuksia purettaessa
tai remontoitaessa tosiasiallisesti
löytyneistä kätköistä.³ Erilaisia
lähdeaineistoja vertaamalla tut-
kittavasta ilmiöstä syntyy mah-
dollisimman kattava kokonais-
kuva.

Suurimmaksi osaksi Suo-
malaisen Kirjallisuuden Seuran
Kansanrunousarkistosta kerää-

mässäni folklore-tietokannassa on 750 tietuetta rakennuksiin tehdyistä kätkeistä. Näistä 41 liittyvät käärmeeseen. Rakennuksiin liittyvä taikuus on vain pieni osa sitä taikuutta, jota ihmiset ennen harjoittivat osana jokapäiväistä elämäänsä. Tässä yhteydessä keskitytään näihin 41 rakennustaikaan, joissa käärmeellä on tärkeä osansa.

Toistaiseksi minulla ei ole (vielä keskeneräisessä) arkeologisilla kaivauksilla löydettyjen kätkeiden luettelossani yhtään esimerkkiä käärmekätkeistä. Tähän voi olla monia syitä, joihin vielä palaan. Vaikka käärme helposti mielletään pahuuden vertauskuvaksi, suomalaisessa rakennustaikuudessa käärmettä on usein käytetty suojeleviin taikoihin. Pohdin vielä käärmeeseen liittyviä mielikuvia myöhemmin.

Aivan ensimmäiseksi on kuitenkin paikallaan taustoittaa käärmekätkekeskustelua liittämällä se laajempaan yhteyteen. Käärmekätköt ovat osa suurempaa rakennuskätkeilmiötä ja rakennuksiin liittyvää taikaperinnettä. Esittelenkin seuraavaksi lyhyesti sekä rakennuskätköt ilmiönä että taikuuden periaatteita.

Rituaaliset rakennuskätköt ja taikuus – Mitä ne ovat?

Rakennuskätköt ovat rakennuksen alle tai sen rakenteisiin tahallisesti piilotettuja esineitä tai aineita. Esineitä voidaan kätkeä rakennukseen monesta syystä: esimerkiksi rakennusajankohdan dokumentoinniksi jälkipolville, osana lasten leikkejä tai ”moraalisesti arveluttavaa” aineistoa voidaan piilottaa perheenjäseniltä tai viranomaisiltakin. Kansanperinne kertoo lisäksi ennen ilmeisen yleisestä tavasta kätkeä esineitä rakennuksiin erilaisissa uhri- ja taikamerkityksissä. Näiden kätkeiden erottamiseksi muista kätkemisyistä puhun *ritualistisista*⁴ rakennuskätkeistä. Myös ”dokumenttikätköt” voivat kuulua tähän ryhmään, sillä varsinkin julkisten rakennusten peruskivikätköt tehdään usein seremonian, eli juhlallisen rituaalin, saattelemana. Jatkossa kuitenkin keskityn uhri- ja taikakätkeihin.

Vanhemmassa kirjallisuudessa näkee joskus ilmiön ylesterminä sanan *rakennusuhri*.⁵ Sana *uhri* on kuitenkin usein määriteltä hyvin erityiseksi uskonnolliseksi rituaaliksi: kyseessä on yliluonnolliselle olennolle (kuten jumala, haltia tai esi-isä)

annettu lahja.⁶ Jotkut rakennuskätköt ovat juuri tällaisia lahjoja, yleensä maan tai kodin haltialle osoitettuja⁷, mutta suurin osa niistä ei kuitenkaan sovi tähän määritelmään. Itse suosin termiä *rakennuskätke*, jotta kätkemisen merkityksen tulkinta ei huomaamatta seuraisi käytetyn termin mukana.

Suomalaisen folkloren näkökulmasta suurin osa rituaalisista rakennuskätkeistä on tehty osana jotakin taikuutta. Taikuuden määrittely ei ole ihan yksiselitteistä, sillä se on pitkälti tutkijoiden luoma abstrakti kategoria. Tällaiset luokat ovat tutkimuksen kannalta välttämättömiä, jotta ilmiöistä keskusteleminen onnistuu. Niiden luonteesta johtuen törmätään kuitenkin helposti ongelmiin, kun tosielämän monimuotoiset ilmiöt eivät tahdo asettua tiukkojen rajojen sisään. Pitäen tämän asian mielessäni olen valinnut seuraavanlaisen yksinkertaistetun taikuuden määritelmän: *Taikuus on toimintaa, jolla pyritään hallitsemaan elämän (muilla keinoilla) hallitsemattomia puolia*.⁸

Taikakeinoilla pyritään usein vaikuttamaan sellaisiin vaikeasti ennustettaviin asioihin kuten sää, terveys, rakkaus ja yleisem-

min onni. Puolalaisyntyinen tutkijaklassikko Bronisław Malinowski (1884–1942) huomasi tehdessään kenttätyötä Melanesian alkuperäisväestön joukossa, että taikuudella oli merkittävä sija tutkittavien arkipäivässä. Tutkittavat tekivät lujasti käytännön työtä, jotta esimerkiksi sato tai kalastus onnistuisi. Tämän lisäksi he turvautuivat taikuuteen, sillä monet hallitsemattomat asiat, esimerkiksi sää ja muuttuvat merivirrat, vaikuttivat heidän elantoonsa. He tiesivät, että pelkällä taikuudella ei voinut saada elinkeinoja onnistumaan, mutta uskoivat myös, että työt eivät onnistuisi ilman taikuutta.⁹ Olen huomannut vastaavanlaisia ajatusmaailmaa myös suomalaisessa kansanperinneaineistossa. Meilläkin taikuus kuului ennen jokapäiväiseen elämään, eivätkä taikoijat välttämättä ajatelleet toiminnassa olevan mitään kyseenalaista. He saattoivat myös kokea taivat vain tapaperinteeksi, oikeaksi tavaksi toimia tietyssä tilanteessa.¹⁰

Taikuus on siis keinoja, joilla on päämäärä. Sille on kuitenkin ominaista, että keinon ja päämäärän syy–seuraus-suhde ei ole nykyisen, tieteellisen maailmankuvan mukainen. Taikuudella on omat periaatteensa, joiden

mukaan toivottu tulos uskotaan syntyvän. Se perustuu pitkälti ns. sympateettisiin kaavoihin. Näitä ovat mm. ajatus, että samankaltainen aine tai esine tuottaa samankaltaisen tuloksen (esim. esineen kuva toimii samoin kuin esine itse) ja jonkin asian osa edustaa asiaa kokonaisuutena (esim. käärmeen pää saa aikaan saman vaikutuksen kuin koko käärme). Lisäksi joillakin asioilla (aineilla, esineillä, eläimillä tai ihmisilläkin) uskotaan olevan ominaisuutena eräänlainen taikavoima, jota suomalaisessa yhteydessä usein kutsutaan *väeksi*. Väen lisäksi taikojan apuna voi olla erilaiset uskomusolennot (haltiat, vainajat, jumalat tai pirut).¹¹

Tutkijat ovat myös jaotelleet taikuuden periaatteet erilaisiksi "laeiksi". Tartunnan laki tarkoittaa sitä, että esimerkiksi esineessä olevan taikavoiman uskotaan voivan tarttua siihen kosketuksissa olleeseen toiseen esineeseen. Samankaltaisuuden laki viittaa yllä mainittuun ajatukseen samankaltaisten asioiden yhteydestä toisiinsa, ja vastakohtien laki tarkoittaa ajatusta siitä, että vastakohtatkin voivat vaikuttaa toisiinsa. Nämä "lait" merkitsevät sitä, että asioiden luokittelulla on tärkeä osansa

taikuudessa. Samaan luokkaan kuuluvien asioiden tai niiden vastakohtien uskotaan olevan sellaisella tavalla yhteydessä toisiinsa, että yhden asian käsittely vaikuttaa toiseen. Taikamenettelyn ei kuitenkaan uskota vaikuttavan täysin kaoottisesti kaikkiin toisiinsa joskus kosketuksissa olleisiin asioihin (paitsi ehkä taitamattoman taikojan ollessa kyseessä), vaan taikojan aie ohjaa taian vaikutusta haluttuun suuntaan.¹²

Rakennuskätköt liittyivät usein rakennuksen ja ennen kaikkea sen asukkaiden suojelutaikuuteen. Rakennusta ja sen asukkaita uhkasivat toisaalta sellaiset "luonnolliset" onnettomuudet kuten taudit, syöpäläiset, salamaniskut ja tulipalot sekä toisaalta uskotut, nykyään "yliluonnollisina"¹³ pidettävät, seikat, kuten noituus (eli pahantahtoinen taikuus). Näiden asioiden välillä ei tosin ollut tiukkaa rajaa, vaan esimerkiksi taudit ja tulipalot ajateltiin helposti olevan noitumalla aiheutettuja.¹⁴ Kätköt sijaitsivat nurkissa, lattian alla, tulisijan perustuksissa tai kattorakenteissa, mutta huomattavan usein myös rakennuksen "heikkojen" kohtien, kuten oviaukkojen, kohdalla. Pahojen vaikutusten ajateltiin

usein pääsevän rakennukseen sisään samaa kautta kuin ihmisetkin. Taikakeinoilla pyrittiinkin vahvistamaan rakennuksen rajoja.¹⁵ Monet kätköt tehtiin nimenomaan rakentamista aloitettaessa tai rakentamisen aikana, mutta kätköjä saatettiin lisätä "tarpeen mukaan" myöhemminkin.

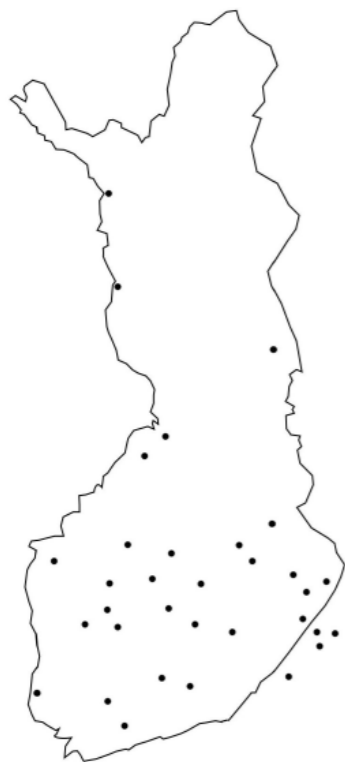
Vaikka suomalaisen kansanperinneaineiston valossa kätköt ovat usein olleet suojelutaikuutta, kätköjen motivaationa on joskus ollut myös pahantahtoinen taikuus eli noituus. Ennen uskottiin, että kuka tahansa naapuri oli mahdollinen noita, sillä jo kateellinen tai muuten pahantahtoinen ajatus saattoi vahingoittaa.¹⁶ Kun omaan rakennukseen tehdyn kätkön ajateltiin vahvistavan sen rajoja ja näin suojelevan sitä pahoilta voimilta, niin naapurin rakennukseen salaa tehty kätkö tavallaan rikkoi nämä rajat ja mahdollisti pahan vaikutuksen pääsyn sisälle.¹⁷ Pahantahtoiset kätköt eivät ulkoisesti eroa suojelevista kätköistä, vaan erona on juuri edellä mainittu taikojan aie, joka ohjaa taikakeinon vaikutusta.

Suomalaisen folklore-aineiston valossa tavallisimmat kätkettävät aineet tai esineet olivat rahat, elohopea (usein linnun

kynäsulan tai pienen pullon sisällä) ja eläinten luut (erityisesti hevosen kallot). Näiden lisäksi on mainittu suuri joukko erilaisia esineitä, ja käärmeikin on oma erottuva luokkansa.¹⁸ Tämä folklore-aineisto kertoo parhaiten juuri keruuaikaanaan, lähinnä 1800-luvun lopulla tunnetusta kätköperinteestä. Kysymykseen miten kätköperinne tai -perinteet ovat muuttuneet ajan saatossa, toivon saavani selvyyttä arkeologisen aineiston avulla, tutkimusteni edetessä.

Käärme rakennuskätkönä folkloressa

Käärmeeseen liittyviä kätkökertomuksia on tietokannassani siis 41 kpl.¹⁹ Folklore-aineiston tulokinnassa on pidettävä mielessä, että siihen liittyy monenlaisia lähdekriittisiä kysymyksiä. Kansanperinteen kerääjillä on ollut mielessään tietynlaiset kysymykset lähtiessään haastattelemaan ihmisiä. Tämän lisäksi tutkijayhteisö on aikaisemmin valvonut tietojen "laatua", niiden kansanomaisuutta ja "aitoutta". Kerääjät olivat erityisesti kiinnostuneita syrjäseutujen kertomuksista, sillä keskusalueilla ei ajateltu olevan säilyneenä "aitoa" perinnettä. Kaikki tällaiset

Kuva 1. Kansanperinneaineiston käärmeätköjen levintä Suomen kartalla. Piirros Sonja Hukantaival.

seikat ovat vaikuttaneet suuresti siihen, minkälaiseksi folklore-aineisto muodostui. Lisäksi arkistoon koottu aineisto on irrotettu alkuperäisestä yhteydestään, ja joskus voikin olla hankala tietää onko kyse totena kerrotusta asiasta vai esimerkiksi viihdetarinasta.²⁰ Niinpä kansanperinneaineistoon ei voi suhtautua samalla tavalla faktana harjoite-

tusta tavasta kuin tosiasiallisesti löytyneeseen kätköön (jolla tosin on omat lähdekriittiset ongelmansa).

Kuten kuvasta 1 näkee, aineistoni tiedot ovat melko tasaisesti Suomen eteläisimmästä osasta kerättyjä. Muutama on myös luovutetun Karjalan alueelta. Pohjoisempaakin löytyy muutama tiedonanto. Ainakin nykyisin Suomen käärmelajeista kyytä (*Vipera berus*) esiintyy lähes koko maassa, aivan pohjoisimpia osia lukuun ottamatta. Rantakäärmeen (*Natrix natrix*) esiintymisalue on eteläisempi kuin kyy, sitä ei tavata juurikaan Keski-Suomea pohjoisemmassa.²¹ Käärmeiden esiintyminen on luonnollisesti kätköjenkin edellytys. Aineistossani mikään paikkakunta ei erotu erityisen runsaiden tiedonantojen vuoksi, vaan suurinkin samasta kunnasta (Vihanti) kerätty aineisto on vain kolme tiedot tiedonantojen paikkakunnista ja ns. perinnealueista²² liitteeseen 1.

Lähes puolessa tapauksista (19 kpl) kätköön on laitettu pelkkä käärmeen pää. Seuraavaksi eniten (16 kpl) on mainittu vain käärme, selvittämättä tarkemmin sen mahdollista

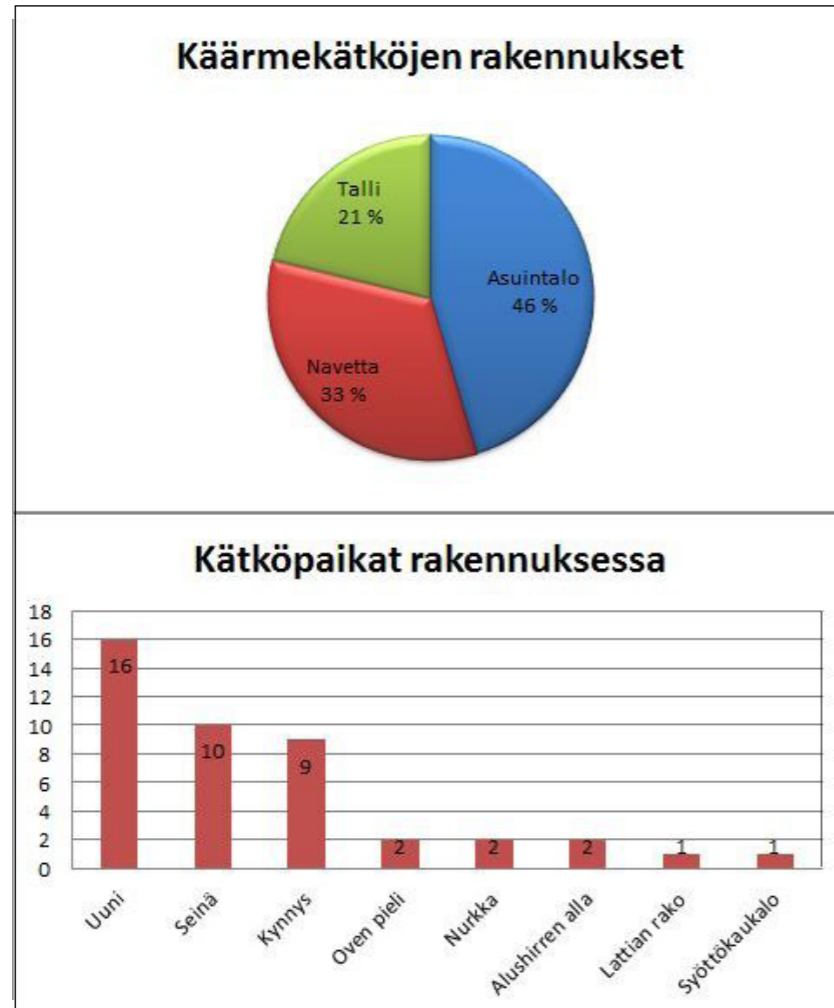
käsittelyä. Kolmessa tiedonannossa kätköön on laitettu käärmeen nahka ja kahdessa elävä käärme. Yhdessä kerrotaan, että käärmeen pää kätketään uunin perustukseen ja muu ruumis laitetaan neljään osaan laitettavaksi rakennuksen nurkkien alle.²³ Mitään selkeästi havaittavia alueellisia eroja ei näiden erilaisten käärmeen käsittelytapojen välillä ole.

Yleensä tiedonannoissa puhutaan vain käärmeestä, mutta yhdessä mainitaan, että se tulee olla nimenomaan kyykäärme,²⁴ ja toisessa puhutaan ”myrkkymadosta”.²⁵ Käärmeen myrkyllisyys mainitaan toisessakin esimerkissä.²⁶ Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että useammassa yhteydessä (8 kpl) pidetään tärkeänä käärmeen tappamista keväällä, ”ennen käen kukkumista” tai ”ennen Jyrin päivää” (23.4.). Yllä viimeksi mainitussa esimerkissä kerrotaan, että käärme pitää tappaa ennen käen kukkumista, sillä se on silloin myrkyllisempi. Palaan aiheeseen käärmeeseen liittyvien mielikuvien yhteydessä.

Niissä esimerkeissä joissa mainitaan, mihin rakennukseen kätkö laitetaan, esiintyvät ainoastaan asuinrakennus, navetta ja talli. Näistä asuinrakennus on

yleisin (46 %) ja navetta seuraavaksi yleisin (33 %) (ks. kuva 2). Tarkemmista paikoista rakennuksen sisällä yleisin on uunin perustus (37 %). Seinän rakoon tai seinähirteen tehtyyn reikään käärmeätkö on tehty 23 prosentissa tapauksista ja kynnyksen alle tai kynnykseen porattuun reikään 21 prosentissa. Silloin kun käärme tai vain sen pää on kätkeyty kynnykseen tai seinään porattuun reikään, on reikä usein tukittu joko pihlaja- tai leppätapilla. Kaikki muut mainitut paikat (oven pielessä, nurkan alla, alushirren alla, lattian raossa ja hevosen syöttökaukaloön poratussa kolossa) ovat harvinaisempia (ks. kuva 2). Eri rakennuksissa on suosittu hiukan erilaisia paikkoja, mikä on toisaalta yhteydessä myös kätköön funktion eli toivottuun vaikutukseen (ks. alla). Uuniin liittyvät kätköt sijoittuvat tässä tapauksessa asuinrakennukseen. Kynnykseen tehdyt kätköt puolestaan sijaitsevat useimmin joko navetassa tai tallissa. Seinään tehtävien kätköjen osalta ei ole havaittavissa samanlaista tiettyjen rakennusten suosimista.

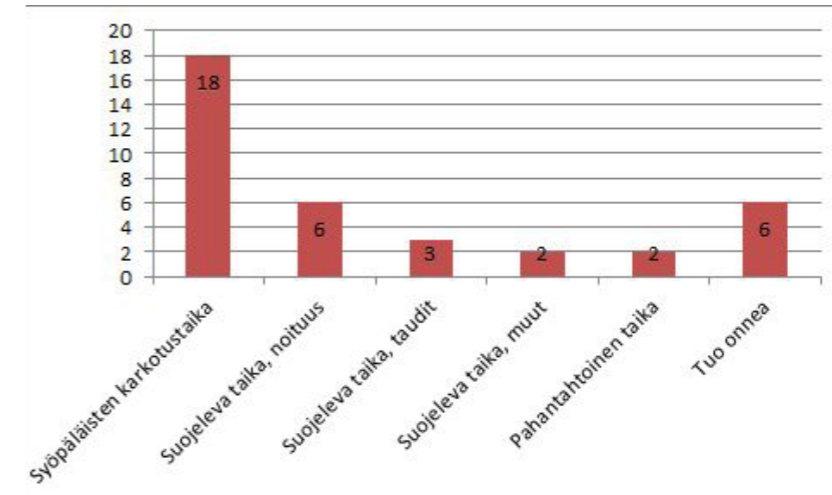
Kun katsotaan kätköjen tarkoitusta eli toivottuja vaikutuksia, ylivoimaisesti yleisin (49 %) on syöpäläisten (rotat, torakat,

Kuva 2. Kansanperinteessä mainitut rakennukset, joihin käärmekätkö on tehty, ja tarkempi paikka rakennuksessa.

sirkat, luteet, kirput) torjumisen tai karkotus. Muita suojelutaikojia ovat noituudelta suojaaminen (16 %), taudelta suojaaminen (8 %) ja yksittäisinä esiintyvät tulipalolta tai pedoilta suojaami-

nen. Yleisesti onnea tuottamaan kätkö on laitettu yhtä usein kuin noituudelta suojaamaan (16 %). Pahantahtoisia taikojia aineistossa on kaksi²⁷ (5 %) (ks. kuva 3). Molemmissa pyrkimyksenä on

Kuva 3. Kansanperinneaineistossa ilmenevät käärmekätköjen merkitykset.

pilata toiselta karjaonni. Syöpäläisiä on torjuttu asuintalosta, yleensä uuninperustukseen laitettulla kätköllä. Noituudelta taas on haluttu suojella erityisesti kotieläimiä, ja tähän tarkoitukseen soveliain kätköpaikka on ollut kynnys.

Yksi tiedonannoista on erityisen mielenkiintoinen, sillä se kertoo myös siitä, mitä taikakätkölle tuli tehdä, jos se jostain syystä jouduttiin poistamaan. Taikaesineissä oleva voima vaati sen, että myös niiden hävittämisessä noudatettiin erityistä tarkkuutta. Kyseinen tarina on talletettu Vihannista (nykyisin Raahea) vuonna 1954, ja lainauksessa tilojen nimet on poistet-

tu näkyvistä yksityisyyden suojelemiseksi:

Kertoo olleensa nuorra miessä renkinä [tilan 1 nimi:]lla. "Vanahalla puolen kävi vanaha uunirus-tinki huonoksi, ja isäntä määräs sen purettavaksi. Ja niin sitä ruvettiin purkamaan. Kaikki törky mitä siitä tuli, piti isännän määräyksen mukkaan viijä kolomen tien risteykseen. Oli sielä uunin peruksesa hevosen pääkallo. Uunin solasa oli senki settemänlaista taikapussija: oli kärmeen nahkoja ja luurankoja. Kaikki ne piti viijä 3 tien risteykseen. Sitte ku ruettiin uutta uunija tekkeen piti minun hakija [tilan 2 nimi:]ltä hevosen pääkallo. Sielä ku kuoli

[tilan 2 nimi:]ssä ori, niin sielä sattuu olleen se pääkallo. Ja se kallo on vieläki [tilan 1 nimi:]n uunin perukassa. – Miksi? – Siksi, ettei syöpäläiset sikijä. – Miksi taikapussit vietiin 3 tien risteukseen? – Sitä ei isäntä sanonu.²⁸

Tien risteykset, erityisesti sellaiset, joissa kolme tietä risteää, olivat kansanuskossa sellaisia paikkoja, joissa ”yliluonnollisten” ja voimallisten asioiden käsittely oli sopivaa.²⁹ Tarina on siitakin hyvä esimerkki, että käärmekätköt eivät ole itsenäinen ilmiö. Tässäkin yhteydessä käärmekätkö liittyy yhteen hevosenkallokätkön (jolla oli usein sama syöpäläistenhävitystarkoitus kuin käärmeellä) kanssa.

Toistaiseksi Suomen ruotsinkielisiltä alueilta keräämissäni tiedoissa ei ole yhtään esimerkkiä käärmekätköstä, mutta näitä on tietokannassani muutenkin vielä niin vähän (vain 40 tietuetta), että en vielä julistaisi tavan olleen ruotsinkielisillä alueilla tuntematon. Siihen ei sikäläkään ole syytä, että käärmekätköt ovat tunnettu perinne myös Ruotsissa. Sieltä on useita folklore-tietoja erityisesti elävien kyykäärmeiden kätkemisestä navetan kynnykseen tehtyyn reikään. Varsinkin maaliskuussa

kiinniötetut käärmeet olivat arvokkaita, ja niitä jopa myytiin tarvitseville. Joissain tiedoissa myös käärmeen pää tai nahka riitti kätköä varten.³⁰

Entä arkeologiassa?

Kun kerran käärmekätköistä on saatavilla kansanperinneaineistoa melko kattavasti ympäri maamme, voisi ajatella, että tutkittaessa arkeologisin kaivauksin rakennusten perustuksia käärmeiden luiden löytyminen olisi, jos ei nyt suorastaan tavallista, niin ainakin satunnais-ta. Näin ei kuitenkaan ole. Itse asiassa tietooni ei ole tullut yhtäkään Suomessa arkeologisella kaivauksella löydettyä käärmeen luurankoa tai kalloa.³¹ Tähän voi olla useita syitä.

Suomen happamassa maaperässä luut säilyvät huonosti, ja käärmeen pienet ja hennot luut (ks. kuva 4) hajoavat helposti maassa. Silti esimerkiksi kaupunkikaivausten paksuissa, hapestomissa maakerroksissa jopa kalanruodot ja -suomut säilyvät. Kuitenkin esimerkiksi rannikkokaupungissa vain murto-osa käsitellyn valtavan kalamäärän ruodoista säilyy arkeologien tutkittavaksi. Vaikka käärme onkin

ollut tunnettu taikaesine, sen omistaminen on todennäköisesti ollut satunnaista. Siten mahdollisuus löytää sen jäänteitä on häviävän pieni.

Nykyisillä kaivausmetodeilla varmasti havaitaan paikalleen maaton käärme, josta jää jäljelle kasa nikamia ja kylkiluita sekä pieni ja hento kallo (ks. kuva 4) ja osataan kerätä talteen omaan pussiinsa. Hajallaan maassa ole-

Kuva 4. Käärmeen luut ovat pieniä ja hauraita. Tämä luuranko kuuluu arkeosteologi Auli Bläuerin kokoelmaan. Kuva Sonja Hukantaival.

vien käärmeen luiden huomaa-minen voi olla vaikeampaa. Jos maat seulotaan harvalla seulalla, voivat pienet luut tipahda verkon läpi ja jäädä löytymättä. On myös mahdollista, että käärmeen

luita on kerätty kaivauksilla samaan pussiin kuin kalan luita, eikä kaikkia varastojen kalanluupusseja ole vielä analysoitu systemaattisesti. Kun Turun suurilta kaupunkikaivauksilta otettujen vesiseulanäytteiden luuaineistoja aletaan käydä järjestelmällisesti läpi, saattaa kuva käärmeenluidenkin osalta muuttua.

Käärmeitä löytyy harvoin myös muualla kuin Suomessa. Esimerkiksi Etelä-Skandinavian esihistoriallisia rakennuskätköjä tutkinut Anne Carlie on kiinnittänyt huomiota käärmeiden puuttumiseen arkeologisesta aineistosta. Hän pohtii voisiko syy piillä löytöjen vaikeassa havainnoinnissa kaivaustilanteessa, vai onko ehkä niin, että kansanperinteen tuntema käärmekätkötapa syntyy vasta myöhemmin esihistoriallisen ajan lopulla.³²

Juuri kysymykseen käärmekätköperinteen iästä on vaikea vastata ilman arkeologista todistusaineistoa. Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien pöytäkirjoista käy ilmi, että käärmettä käytettiin 1600-luvulla taikaesineenä, esimerkiksi hammassärkyä parannettiin pitämällä suussa käärmeen päätä ja turvotusta parannettiin käärmeennahalla.³³ Erään lähteen mukaan myös tapa kätkeä käärme kynnyksen

alle suojelutarkoituksessa oli tunnettu vuonna 1670.³⁴ Tätä vanhempiin aikoihin ei käärmekätköjä voi meillä varmuudella ulottaa ilman uusia arkeologisia löytöjä. Todennäköisesti käärmeen käyttö taikaesineenä on huomattavasti 1600-lukua vanhempaa perua.

Silloinkin, jos käärmeen luuranko löytyisi vanhan rakennuksen perustuksia tutkittaessa, sen tulkintaan tahalliseksi kätköksi liittyisi joitakin ongelmia. Käärmeitä on elänyt ihmisasutuksen liepeillä. Erityisesti elättikäärmeinäkin pidetyt rantakäärmeet ovat olleet navettojen ja lantatunkioiden vakioasukkaita. Käärme on siis voinut luikerella esimerkiksi kivijalan kivien väliin talvihorrostamaan ja ehkä kuollut sinne. Kätkön löytyminen kynnykseen tai seinänhirteen poratusta reiästä olisi-kin helpompi tulkita varmasti. Tanskassa vuonna 1964 puretusta tallista löytynyt kätkö on varmasti tahallinen. Tallin lattian alta, sisäänkäynnin edestä, löytyi keramiikka-astian sisällä kyykäärmeen luuranko. Astia oli suljettu laa’alla kivellä, ja tutkijat uskovat käärmeen olleen elossa astiaan laitettaessa.³⁵

Vaikka käärmekätköjä ei ole löytynyt arkeologisilla kaivauk-

silla, on niitä kuitenkin joskus Suomessakin löytynyt vanhoja rakennuksia purettaessa. Edellä lainattu tarina Vihannista on sen verran yksityiskohtainen, että sitä voi pitää totena kerrottuna muisteluna käärmekätkön löytymisestä puretusta uunista. Vastaavia löytöjä on varmasti ollut muitakin, mutta niistä ei ehkä ole tiedotettu sen kummemmin. Joskus löytö on kuitenkin saanut laajempaa huomiota, esimerkiksi Heinolan vanhaa ”kuvernöörin taloa” purettaessa vuonna 1898 löytynyt käärmekätkö julkaistiin sanomalehdissä, alun perin Jyränkölehdessä ja myöhemmin myös Mikkeli-lehdessä:

Käärme seinän läwessä. Wiime tiistaina eräs työmies weistellessään niitä seinähirsiä, jotka oliwat puretut vanhasta kuwernöörin talosta, löysi wintilän läpeen pakattuna osan suurremmoisena kyykäärmeen runkoa. Käärme oli kuiwettunut ja näytti kaikin puolin siltä, että tuo käärme-temppu on tehty ehkä jo tämän wuosisadan alussa. Taikamaisessa tarkoituksessa kaiketikin käärme on pantu wanhan wirtakatalon seinään. Tarkoittikohan kätkö sitä, että wiraston herrojen asioita päättäessään piti olla

*kylmäweriset kuin käärmeet. Tai oliko tämän oudon esineen kätkemisellä joku hellempi tarkoitus, sen arwoituksen sulkee werhoonsa muinainen aika, sanoo J-ö.*³⁶

Tässä vaiheessa kansanperinnettä tuntemattoman toimittajan tulkinta kätkön merkityksestä on mielenkiintoinen. Hän arvelee, että kyseessä olisi sympateettisen taikuuden laki, jonka mukaan samankaltainen aine tai esine tuottaa samankaltaisen tuloksen; tässä tapauksessa kylmäverisyys olisi tarttuva ominaisuus. Joku lehteä lukenut kansanihminen tiesi kuitenkin asian oikean laidan, ja lähetti lehdelle oikaisupyynnön:

Se ei ollutkaan taian wuoksi. Jyränkö lehdessä kerrottiin Heinolan wanhaa ”Kuwarnöörin taloa” purkaissa löydetyin käärme seinähirren sisästä ja arweltiin sillä olleen jotain taikamerkitystä. Nyt on Jyränkö saanut asiasta seuraavan selityksen: Mainittu käärme ei ole pantu seinähirren sisään taian takia, waan ”ranskalaisten” = torakoiden hirmuksi. Asia, nähkääs, kuuluu olewan se että niin pian kuin oikean kyykäärmeen taikka waikkapa waan sen pääntäkin panee seinähirren sisälle, tai katon rajaan, niin ”ranskalaisille”

tulee kiire lähtö talosta. Ja jos tuot uusia sijaan, niin saman kyydin nekin saavat. Ken ei uskone tätä niin sopiihan koettaa.³⁷

Tässä yhteydessä näemme hyvin, kuinka taikoja ei ole niitä tehtäessä välttämättä lainkaan ajateltu taikoina. Se, että käärmeenraato voisi toimia syöpäläisten karkottajana, on ”mystistä” vain tieteellisen maailmankuvan näkökulmasta. Juuri tästä syystä on hyvä muistaa, että tarkasti määriteltä taikuus on tutkijoiden luoma kategoria, ei välttämättä sitä käyttävien ihmisten näkemys asiasta. Käärme syöpäläisten karkottajana ei kuitenkaan noudata tieteellisen maailmankuvan syy–seuraus-suhdetta, joten se lasketaan tässä yhteydessä taikuudeksi. Täytyy silti tunnustaa, että en ole kokeillut kyseistä keinoa karkottaa torakoita.

Miksi juuri käärme? – Käärmeeseen liittyneet mielikuvat

Käärmeeseen liittyvät mielikuvat ovat kaksijakoisia. Raamatun kertomuksissa käärme on usein pahan vertauskuva, mutta silti sen viisauttakin kiitellään. Suomalaisessa kansanuskossa (johon myös kristinuskoko vaikuttaa

ti vahvasti) käärme on toisaalta hyödyllinen ja kunnioitettu sekä toisaalta vaarallinen ja pelätty.³⁸ Myrkkykäärmeen vaarallisuus on biologinen fakta ja vaikuttaa varmasti siihen liittyvien negatiivisten vertauskuvien taustalla. Ihmisen kannalta hyödylliseksi käärme tuli maanviljelyn vakiintumisen yhteydessä. Käärmeet syövät mm. jyrsijöitä, jotka mielellään omisivat maanviljelijöiden työn hedelmät.

Sen lisäksi, että käärmeet torjuvat tuholaisia, myös erityisesti rantakäärmeen muut elintavat ovat varmasti vaikuttaneet eläntikäärmeperinteen syntyyn. Rantakäärme tarvitsee lisääntyäkseen lämpöä tuottavan paikan, esimerkiksi lantakan.³⁹ Tämän vuoksi käärmeet ovat viihtyneet karjan läheisyydessä. Kansanperinteessä käärmeen ja karjan välinen suhde onkin vahva. Tarinoiden mukaan elättikäärmettä on ruokittu vastalypsetyllä maidolla ja syynä käärmeiden elättämiseen on ollut uskomus, että ne antavat karjalle menestystä ja suojelevat sitä kaikenlaiselta pahalta. Elättikäärmeen surmaamisesta seuraa tarinoiden mukaan onnettomuutta karjalle.⁴⁰

Vanhimmat Suomessa tallennetut tarinat käärmeiden pitämisestä eläteinä löytyvät

1600-luvun oikeudenkäyntipöytäkirjoista.⁴¹ Jo siinä vaiheessa tarinat ovat kiteytyneet stereotyyppiseen muotoon, joten perinteen todellista muotoa on hankala tavoittaa.⁴² Vuonna 1782 elättikäärmeet maininnut Kristian Lencqvist kuvaa perinnettä seuraavasti:

Tarhakäärmeitä (Colub. natr.), joilla on pesänsä tunkioissa, kunnioitetaan myös kuten maanalaisia pikkuihmisiä ja niille pannaan eteen maitoa ja voita.⁴³

Tässä näkyy myös käärmeiden uskottu yhteys maan alla eläviin uskomusolentoihin, kuten maahisiin, haltioihin tai tonttuihin. Käärmeellä onkin vahva suhde maanalaiseen uskomusmaailmaan, edellä mainittujen lisäksi myös vainajiin. Yhteys vainajiin on todennäköisesti hyvin vanhaa perua, ja se voi olla syynä käärmeen kunnioittamiseen myös ennen maanviljelyn mukana tulleutta hyötyeläinasemaa.⁴⁴

Elättikäärmeet ovat yleisesti olleet myrkyttömiä rantakäärmeitä. Myrkyllisellä kyyllä onkin hiukan erilainen asema kansanperinteessä. Tosin on muistettava, että eläinten myrkyllisyys on kansanuskossa monimutkaisempi asia kuin tieteellisessä maail-

mankuvassa, jossa eläin joko on todistetusti myrkyllinen tai sitten ei ole. Kyykkäärmeiden lisäksi myrkyllisinä eläiminä on pidetty mm. sisiliskoa, sammakkoa ja lumikkoa.⁴⁵ Käärmeen myrkyllisyyden uskottiin johtuvan siitä, että se maassa madellessaan keräsi myrkkyyä maasta itseensä. Samalla maa puhdistui myrkyttä eli *vihasta*. Tämän ominaisuuden vuoksi käärme saattoi kerätä myös muita *vihvoja* itseensä.⁴⁶

Myrkyllä, vihalla ja noituudella onkin yhteys. Aikaisemmin mainittu yhteys pahantahtoisen ajatuksen ja konkreettisen vahingon välillä antaa aavistuksen siitä, miten tunnetilaa tarkoittava sana samalla voi tarkoittaa myös todellista vaaraa. Viha on ikään kuin erillinen voima, tai jopa olento, joka siirtyessään aineesta olentoon ja olennosta toiseen aiheuttaa tuhoisaa käytöstä. Myrkyttäminen on puolestaan rinnastettu noituuteen keskiaikaisissa lakiteksteissä.⁴⁷ Kansanomaisessa maailmankuvassa myrkkyyjen teho perustuu tuhoisaan taikavoimaan, vihaan. Samaa taikavoimaa voitiin tosin käyttää myös hyödylliseen taikuuteen, sillä monia myrkkyyjä on käytetty myös lääkkeenä.⁴⁸

Heikki Lehikoinen kirjoittaa, että käärmeiden suorittama

maanpuhdistus alkoi keväällä, kun käet aloittivat kukunnan. Sitä ennen kyyt olivat myrkyttömiä.⁴⁹ Ainoa esimerkki aineistossani, joka selittää miksi käärme piti pyydystä ennen käen kukuntaa, antoi päinvastaisen selityksen: käärme olisi myrkyllisempi alkukevällä.⁵⁰ Silti Lehihoisen havainto saattaa olla ihan oikea. Kansanusuksessa ei ole teologiaa ja tarkkoja sääntöjä, joten eri alueilla voi hyvinkin esiintyä päinvastaisia uskomuksia. Esimerkiksi se, miten päin onnea tuottavaa hevosenkenkää tulisi säilyttää, vaihtelee eri alueilla.

Kyiden pyydystäminen siloloin, kun ne ovat myrkyttömiä, olisi itse asiassa kansanomaisen maailmankuvan näkökulmasta perusteltua. Ensinnäkin käärmeen käsittely olisi turvallisempaa. Toiseksi voi ajatella, että myrkyttömän käärmeen uskotaisiin imevän vihoja itseensä kuin kuiva pesusieni vettä. Niinpä esimerkiksi navetan kynnyksen yli pyrkivä noita menettäisi taikavoimansa sen yli astuessaan. Käärmeen uskottu vihoja imevä ominaisuus lieneekin se, joka tekee siitä erityisen hyödyllisen noituutta tai tauteja torjuttaessa. Yllä mainittu esimerkki hammassärlyn parantamisesta käärmeen päätä suussa pitämällä

perustuneeseen tähän samaan ominaisuuteen: ”viha” imeytetään vihoittelevasta hampaasta käärmeeseen.

On huomattava, että esimerkissä, jossa käärmeen uskottiin olevan myrkyllisempi ennen käen kukuntaa, kätkön merkitys on syöpäläisten (luttikat) torjuminen. Näyttää todennäköiseltä, että käärmeen syöpäläisiä torjuva ominaisuus perustuu hiukan erilaiseen ajatukseen kuin noituudelta suojeleva ominaisuus. Parissa esimerkissä käärmekätköön liittyy varoitus. Toisessa varoitetaan, että sellaiseen taloon, johon on tehty käärmekätkö, ei saa tuoda mitään vastasyntyntä eläintä (vasikkaa, karitsaa tai porsasta), sillä kätkö on niille vaarallinen.⁵¹ Toisen mukaan käärmekätkö tulee tehdä ennen käen kukuntaa, sillä muuten kuolevat rakennuksesta kaikki ”ristimättömät”.⁵²

Käärmeessä uskottiin siis olevan vaarallista taikavoimaa, jota piti osata käsitellä oikein. Tiedonannossa, jossa käärmeen myrkyllisyyden sanottiin olevan voimakkaampi alkukevällä, pidettiin nimenomaan tätä myrkyllisyyttä toivottuna ominaisuutena syöpäläisten torjunnassa. Käärmeen on siis ehkä ajateltu toimivan kuin hyön-

teismyrkky. Tämä myrkyllisyysajatus ei kuitenkaan sovi yhteen toisen, erittäin usein syöpäläisiä karkottamaan kätketyn esineen eli hevosenkallon kanssa. Ehkä hevosenkallon uskotun voimakkaan taikavoiman on ajateltu voivan toimia kuin myrky.

Toinen mahdollinen selitys on, että kätketystä eläimestä tai taikuuden lakien mukaan jo sen osasta tulee rakennukselle eräänlainen ylikuonnollinen suojeluvahvi.⁵³ Tähän viittaavat ne tiedonannot, joissa kätketävän silmät ovat tärkeät. Esimerkiksi tämän artikkelin alun lainauksessa käärmeen silmien tuli ”katsoa ulospäin”. Virroilta taltioidussa tiedossa syöpäläisiä hävittävän hevosenkallon silmäkuoppaan tiputettiin hiukan elohopeaa, ja toisessa yhteydessä elohopealla vahvistettua kalloa puhutellaan: *Vahtaa siinä kirkassilmä, ettei pahasilmä katso karjaani.*⁵⁴ Tällainen suojeluvahvi suojelisi rakennusta kaikelta epäonnelta, niin noituudelta kuin syöpäläisiltäkin.

Huomionarvoinen seikka on myös se, että käärmettä ja hevosta yhdistävät kaksijakoiset mielikuvat. Niinkin arvostetulla, tarpeellisella ja hyödyllisellä eläimellä kuin hevosella on ajateltu olevan yhteys paholaiseen⁵⁵

ja yleisemmin tuonpuoleiseen. Kun katsomme kristinuskossa paholaiseen liitettyjä eläimiä, löydämme listasta mm. käärmeen, hevosen ja kaikenlaiset syöpäläiset.⁵⁶ Jos kerran hevonen, käärme ja syöpäläiset ovat kaikki yhteydessä paholaiseen, tulee mieleen yksi yllä mainituista taikuuden periaatteista: Samaa kategoriaan kuuluvat asiat tai ilmiöt vaikuttavat toisiinsa. Ajatus näiden eläinten kuulumisesta samaan luokkaan saattaa olla kristinuskoa vanhempi. Anna-Leena Siikala kirjoittaa tietäjän apueläimistä, joihin siis käärme ja hevonenkin kuuluvat, että tietäjän apuna olevat olennot palautuvat tuonpuoleisen mielikuviin. Tuonpuoleinen oli kuoleman ja sairauksien maailma, josta tietäjän ylikuonnolliset vastustajat olivat peräisin. Jotta sitä pystyi hallitsemaan, tarvittiin samasta maailmasta peräisin olevia apukeinoja.⁵⁷

Käärmeen käyttöön taikaesineenä liittyy siis varmasti erilaisia ja eri-ikäisiä uskomuksia ja mielikuvia. On hyvin harvinaista, että taioista kansanperinteen kerääjälle kertoneet ihmiset ovat millään tavalla selvittelleet mihin taikaesineen teho perustuu. Se ei välttämättä olekaan aina ollut tietoista tietoa, vaan enemmän

tapaperinnettä ja alitajuisia mielikuvia. Käärmeen vain ajateltiin yleisesti olevan ”väekäs”, täynnä taikavoimaa.

”Aita rautainen rakenna”

Mainittakoon vielä, että käärmeen asema suojelu-eläimenä näkyy myös tietäjän varausloitsussa, joiden tarkoituksena oli suojella tietäjää yliluonnollisilta vihollisilta. Anna-Leena Siikala kirjoittaa, että alla esitetty ”rautainen aita” kuuluu tietäjän voimallisimpiin kuvitteellisiin suojauksiin. Loitsussa käärmeiden käyttäminen aidan vitsaksina on myyttiseen maailmaan palautuva kuva.⁵⁸ Huomattavaa on erityisesti se, että käärmeet kuuluvat loitsussa veräjän eli portin yhteyteen. Se, että päiden pitää olla kohdistettu ulospäin, eli suuntaan, josta pahat voimat tulevat, viittaa siihen, että käärmeiden on tarkoitus vahtia tietäjän taikapiiriä yliluonnollisilta vihollisilta.

*Taos Ukko rautatarha,
Aita rautainen rakenna
Rautaisilla airaksilla,
Vaskisilla vitsaksilla;
Ylähäksi aita nosta
Maasta saatse taivosehen,*

*Noian nousemattomaksi,
Tietäjän tehottomaksi;
Teräksistä tee veräjät,
Sepenistä seiväsparit,
Kääriskele käärmeillä,
Väännä mustilla maoilla,
Päin ulos, sisähän hännin,
Kita kirrin laulamahan,
Suu ulos suhajamahan,
Pääpuoli päräjämähän,
Kierten käyä keijolaisen,
Kaarten kulkea katehen,
Aiasta takaisin puolin,
Veräjistä ulkopuolin!
Min noiat alenteleikse,
Sen sä aitoa alenna,
Jottei maan matonenkana
Pääse aiasta alitse,
Min noiat ylenteleikse,
Sen sä aitoa ylennä,
Ett' ei ilman lintukana
Lennä aiasta ylitse,
Ylähästi kokko lenti,
Ylemmäksi aita tehkös,
Alahitse kyy matavi,
Alemmäksi aita pannos!⁵⁹*

Lopuksi

Suomessa taikuus oli ennen osa jokapäiväistä elämää. Taikuus ei ole mielivaltaista, vaan sitä tarkemmin tarkastellessa on havaittavissa tiettyjä periaatteita, mihin taikojen tehon on uskottu perustuvan. Esimerkiksi jois-

sain asioissa on ajateltu olevan erityisen paljon taikavoimaa, eli väkeä. Käärmeen onkin uskottu olevan erityisen väekäs eläin. Tässä artikkelissa käärmeen asemaa taikaesineenä on tarkasteltu rakennustaikuuden näkökulmasta. On hyvä muistaa, että käärmeen taikakäyttö ei kuitenkaan rajoitu siihen, vaan sillä on ollut tärkeä osa muussakin taikuudessa, esimerkiksi parannustaikuudessa.

Kansanperinneaineiston käärmekätköt tehtiin asuinrakennukseen, navettaan tai talliin. Asuinrakennus pyrittiin erityisesti pitämään puhtaana syöpäläisistä, mihin tarkoitukseen esimerkiksi käärmekätkö uunin perustuksessa ajateltiin olevan hyvä keino. Hyvinvoivat kotieläimet puolestaan olivat alttiita naapurien kateudelle, ja siksi eläimet tuli suojata noituedelta. Tähän tarkoitukseen käärmekätkö eläinsuojan kynnyksessä oli suosittu apu.

Vaikka kansanperinteen tuntemat elättikäärmeet ovat yleensä olleet rantakäärmeitä, näyttää siltä, että taikaesineenä on suosittu kyytä. Myrkyllisyydellä on ollut merkitystä taikojen tekijälle, mutta tarkkaa rajaa tuskin voidaan vetää käärmeilajien väliin. Jos ennen on ajatel-

tu esimerkiksi sisiliskon olevan myrkyllinen, ei ole mahdotonta, ettei rantakäärmettäkin pidetty suututettuna vaarallisena.

Suomi ei ole käärmeuskomuksillaan ainutlaatuinen alue, vaan esimerkiksi sekä Ruotsissa että Virossa on ollut hyvin samantyyppisiä uskomuksia.⁶⁰ Uskomus käärmeen taikavoimasta onkin laajalle levinnyt ja varmasti vanhaa perua. Kuvaavaa on, että arkeologisilla kaivauksilla Bahrainissa, Lähi-idässä, löytyi rakennuksen lattian alta savipadan sisältä käärmeen luut ja helmi. Kätkö kuului kulttuurikerrostumaan, jonka iäksi on määritetty noin 2700 vuotta.⁶¹

Kiitokset

Tätä artikkelia valmistellessani olen saanut arvokasta apua seuraavilta henkilöiltä: Käärmeenluiden löytymisestä arkeologisista konteksteista: Auli Bläuer, Kristiina Mannermaa, Katariina Nurminen, Anna-Kaisa Salmi, Jan Storå, Pirkko Ukkonen; ja rantakäärmeen elintavoista: Lisse Tarnanen.

Liite 1. Käärmekätkö-folkloren perinnealueet, (ks. Sarmela 2007, 590–7) paikkakunnat ja lähdeviitteet.

Perinnealue	Paikkakunta	Määrä	Lähdeviitteet
b Satakunta	Parkano	1	SKS KRA Parkano. Teuvo Harvia 229. 1908.
b Satakunta	Pyhäranta	1	SKS KRA Pyhäranta. Lauri Laiho 3454. 1936.
b Satakunta	Ruovesi	1	SKMT IV.3: 123b, s. 1337.
b Satakunta	Virrat	1	SKS KRA Virrat, Kurjenkylä. Eino Mäkinen 839. 1936.
c Uusimaa	Vihti	1	SKS KRA Vihti. Kaarlo Ranta 1434. 1962.
d Häme	Asikkala	1	SKMT IV, 3: 125d, s. 1337.
d Häme	Jaala (nyk. Kouvola)	1	SKS KRA Jaala. J. Karhu 3013. 1936.
d Häme	Lampi (Lammi) (nyk. Hämeenlinna)	2	SKMT IV, 1: 120§, s. 16; SKMT IV, 3: 123d, s. 1337.
d Häme	Tammela	1	SKS KRA Tammela, Kuhala. Martti Mattila 130. 1913.
e Keski-Suomi	Rautalampi ja Jyväskylä	1	SKMT IV, 2: 630§, s. 1288.
e Keski-Suomi	Saarijärvi	2	SKS KRA Saarijärvi. Otto Harju KRK 69:224. 1935; Saarijärvi. Otto Harju 3:834. 1938.
e Keski-Suomi	Viitasaari	1	SKS KRA Viitasaari. O.H. Moisio 1. 1890.
f Etelä-Savo	Juva	1	SKMT IV, 1: 124§, s. 16.
f Etelä-Savo	Kangasniemi	2	SKMT IV.2: 48§, s. 881; SKS KRA Kangasniemi, Tiihola. Oskari Kuitunen b) 1613. 1932.
g Pohjois-Savo	Kaavi	1	SKS KRA Kaavi. Kaarle Krohn 12070. 1885.
g Pohjois-Savo	Nilsä (nyk. Kuopio)	1	SKMT IV, 1: 108§, s. 15.
h Etelä-Karjala (Karjalan kannas)	Hiitola	1	SKS KRA Hiitola. Samuli Paulaharju 4162. 1910.
i Laatokan Karjala (Raja-Karjala)	Ruskeala	1	SKS KRA Ruskeala. Samuli Paulaharju 3597.1908.
i Laatokan Karjala (Raja-Karjala)	Sortavala	1	SKS KRA Sortavala. Matti Moilanen 1424. 1936.
i Laatokan Karjala (Raja-Karjala)	Suistamo	1	SKS KRA Suistamo. Kähmi, Martta 80. 1936.
j Pohjois-Karjala	Ilomantsi	1	SKS KRA Ilomantsi. Kaarle Krohn 8499. 1885.
j Pohjois-Karjala	Kiihtelysvaara (nyk. Joensuu)	1	SKS KRA Kiihtelysvaara. Väinö Puustinen 84. 1906.
j Pohjois-Karjala	Kitee	1	SKMT IV.2: 49§, s. 881/178§, s. 903.
j Pohjois-Karjala	Kontiolahti	1	SKMT IV.3: 123j, s. 1337.
j Pohjois-Karjala	Nurmes	1	SKS KRA Nurmes, Mujejärvi. Helmi Kortelainen 227. 1937.
k Etelä-Pohjanmaa	Laihia	2	SKMT IV.1: 123§, s. 16; SKS KRA Laihia, Jakkula. Viljo Kotkanen TK 47:191. 1961.
k Etelä-Pohjanmaa	Perho	1	SKS KRA Perho. Väinö Laajala 371. 1936.
k Etelä-Pohjanmaa	Töysä (nyk. Alavus)	1	SKS KRA Töysä. M. Nurmio 803. 1888.
l Pohjois-Pohjanmaa	Tyrnävä	1	SKS KRA Tyrnävä. E.F. Rautell b) 322–23. 1891.
l Pohjois-Pohjanmaa	Vihanti (nyk. Raahe)	3	SKS KRA Vihanti. E. F. Rautell b) 306. 1891; Vihanti. M.A. Junttila 495. 1947; Vihanti. M. A. Junttila 686. 1954.
m Kainuu	Kuusamo	1	SKS KRA Kuusamo. Väinö Komu 119. 1950.
m Kainuu	(Tuntematon)	1	SKMT IV, 1: 137§, s. 18.
n Peräpohjola ja Lappi	Muonionniska (nyk. Muonio)	1	SKMT IV, 3: 125n, s. 1338.
n Peräpohjola ja Lappi	Pello	1	SKS KRA Pello, Lankojärvi. Samuli Paulaharju 8321 b). 1930.
(Savo)	(Tuntematon)	1	SKS KRA Savo. Lauri Merikallio b) 96. 1909.
	Yhteensä	41	

Käytetyt lyhenteet

SKMT Suomen Kansan Muinaisia Taikojä Seuran Kansanrunousarkisto

Lähteet

Arkistolähteet

SKS KRA Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto, Helsinki (tarkemmat lähdeviitteet löytyvät liitteestä 1).

Verkkolähteet

Forsius, Arno 2002. *Elohopea lääketieteessä (eli Merkuriuksen seikkailut lääketieteen maailmassa)*.

<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/mercuriu.html> (11.4.2013)

Mikkeli nro 75, 11.7.1898. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot. Historiallinen sanomalehtikirjasto.

http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=8&action=entryPage&id=579141&pageFrame_currPage=2 (15.1.2013)

Mikkeli nro 85, 3.8.1898. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot. Historiallinen sanomalehtikirjasto.

http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=9&action=entryPage&id=576901&pageFrame_currPage=2 (15.1.2013)

Kirjallisuus

Carlie, Anne 2004. Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien. Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 57. Riksantikvarieämbetet. Tukholma.

Damm, Inge 2009: Paratiisi hiekan keskellä. Tieteen kuvalehti 3/2009, 68–73.

Eilola, Jari 2003. Rajapinnoilla. Salitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. SKS. Helsinki.

Falk, Ann-Britt 2008. En grundläggande handling. Byggnadsoffer och dagligt liv i medeltid. Vägar till Midgård 12. Nordic Academic Press. Lund.

Frazer, James George 1922. The Golden Bough. A Study in Magic and Religion. Lyhennetty painos 1992. Papermac. Lontoo.

Haavio, Martti 1942. Suomalaiset kodinhaltiat. WSOY. Helsinki.

Hako, Matti (toim.) 2000. Kansanomainen lääkintätietous. SKS. Helsinki.

Hauge, Hans-Egil 1965. Levande begravd eller bränd i nordisk folkmedicin. En studie i offer och magi. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Comparative Religion 6. Tukholma.

Hertzberg, Rafaël 1889. Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria. Helsinki.

Heurgren, Paul 1925. Husdjuren i nordisk folketro. Örebro.

- Hiemäe, Reet 2012. Kaitsemaagia Eesti rahvausundis. Pegasus. Tallinna.
- Honko, Lauri 1968. Ormkult. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Bd. 13. Akateeminen kirjakauppa. Helsinki, 7–10.
- Hukantaival, Sonja 2011. ”En hästkalle i murgrunden”. Arkeologiska och folkloristiska exempel på byggnadsoffer i Finland under historisk tid. *Fornvännen* 106, 43–53.
- Hukantaival, Sonja 2007. Hare’s Feet under a Hearth – Discussing ‘Ritual’ Deposits in Buildings. –Immonen, V., Lempiäinen, M. & Rosendahl, U. (eds.). *Hortus novus. Fresh Approaches to Medieval Archaeology in Finland. Archaeologia Medii Aevi Fennicae XIV*. Turku, 66–75.
- Issakainen, Touko 2004. Taikatekstien arkistokontekstit ja hermeneuttinen tutkimusote. Kurki, T. (toim.). *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. SKS. Helsinki, 111–137.
- Issakainen, Touko 2005. Warokeino ja muita temppuja talon turvaksi. Taikoja 1800-luvulta. Heikkinen, V. (toim.). *Tekstien arki. Tutkimusmatkoja joka-päiväisiin merkityksiimme*. Tampere, 261–275.
- Kokko, Ulla 1999. Sammakkoeläimet ja matelijat. Miettinen, K. (toim.). *Kotimaan luonto-opas*. WSOY. Helsinki, 407–415.
- Koski, Kaarina 2011. Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä. SKS. Helsinki.
- Lehikoinen, Heikki 2009. Ole siviä siikanen. *Suomalaiset eläinuskomukset*. Teos. Helsinki.
- Lencqvist, Kristian 1782. Vanhojen suomalaisten tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikaukosta. Uudelleenjulkaistu vuonna 2011. Jon Hällström & Salakirjat-kustantamo. Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1880. *Suomen kansan muinaisia loitsurunoja*. SKS. Helsinki.
- Malinowski, Bronisław 1948. *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Vuoden 1954 uusintapainos. Anchor Books A23. New York.
- Mauss, Marcel 1902. *A General Theory of Magic*. Vuoden 2006 painos. Routledge Classics. Routledge. Lontoo.
- Nenonen, Marko & Kervinen, Timo 1994. *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla*. Otava. Helsinki.
- Sandklef, Albert 1949. *Singing Flails. A Study in Threshing-floor Constructions, Flail-threshing Traditions and the Magic Guarding of the House*. *FF Communications No 136*.
- Sarmela, Matti 2007. *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Kolmas, osittain uusittu painos*. SKS. Helsinki.
- Siikala, Anna-Leena 1994. *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*. SKS. Helsinki.

- Suomen Kansan Muinaisia Taikoja IV, 1. Karjataikoja. Rantasalo, A. V. (toim.) 1933. SKS. Helsinki.
- Suomen Kansan Muinaisia Taikoja IV, 2. Karjataikoja. Rantasalo, A. V. (toim.) 1933. SKS. Helsinki.
- Suomen Kansan Muinaisia Taikoja IV, 3. Karjataikoja. Toisinnot ja asiahakemisto. Rantasalo, A. V. (toim.) 1934. SKS. Helsinki.
- Terhivuo, Juhani 1998. *Rantakäärme*. Raitaniemi, J. (toim.). *Suomen luonto. Kalat, sammakkoeläimet ja matelijat*. WSOY. Helsinki, 280–283.
- Thomsen, N. 1964. *Det synger under staldene*. *Skalk* 5/1964, 6–10.
- Valk, Ülo 1997. *Perkele. Johdatus demonologiaan*. Vastapaino. Tampere.
- van Baal, Jan 1976. *Offering, Sacrifice and Gift*. *Numen* 23 (3), 161–178.
- van Baaren, Th. P. 1964. *Theoretical Speculations on Sacrifice*. *Numen*, 11 (1), 1–12.
- Virtanen, Leea 1999. *Suomalainen kansanperinne*. SKS. Helsinki.
- Wax, Murray & Wax, Rosalie 1963. *The Notion of Magic*. *Current Anthropology* 4 (5), 495–518.
- Lähdeviitteet**
- SKMT IV,3: 1337 (123j).
  - Ks. esim. Issakainen 2005, 261–262.
  - Ks. Hukantaival 2007; 2011.
  - Rituaali on toimintaa, joka on erotettu ”tavallisesta” toiminasta ”erityiseksi” erilaisilla tavoilla (esim. muodollisuus, kaavamaisuus, erityinen pukeutuminen ja kielenkäyttö), ks. esim. Bell 1997, 138–169.
  - Ks. esim. Haavio 1942, 64–68.
  - Uhrin määrittelystä ks. esim. van Baaren 1964; van Baal 1976.
  - Ks. Haavio 1942, 64–68.
  - Taikuuden, eli magian, määrittelystä ks. esim. Frazer 1922; Mauss 1902; Malinowski 1948; Wax & Wax 1963.
  - Malinowski 1948.
  - Ks. Virtanen 1999, 248–249.
  - Ks. Frazer 1922, 11–48; Mauss 1902, 75–106; Virtanen 1999, 239–242; väestä myös Koski 2011, 18–23.
  - Mauss 1902: 75–106.
  - Jaottelu luonnolliseen ja yliluonnolliseen on sikäli keinotekoista, että yliluonnollinen on siihen uskovan näkökulmasta täysin luonnollista.
  - Ks. esim. Nenonen & Kervinen 1994.
  - Ks. myös Eilola 2003, 187, 192–193.
  - Nenonen & Kervinen 1994, 39–43, 60–61.
  - Ks. myös Eilola 2003, 187–198.
  - Ks. Hukantaival 2011, 45–46.
  - Katso lähdeviitteet liitteestä 1.
  - Ks. esim. Issakainen 2004, 130–134.
  - Kokko 1999, 413–415.
  - Ks. Sarmela 2007, 590–597.
  - SKS KRA. Ilomantsi. Kaarle Krohn 8499. 1885.
  - SKS KRA. Laihia, Jakkula. Viljo Kotkanen TK 47:191. 1961.

25. SKS KRA. Pello, Lankojärvi. Samuli Paulaharju 8321 b). 1930.
26. SKS KRA. Kaavi. Kaarle Krohn 12070. 1885.
27. SKMT IV, 2: 630§; SKS KRA. Kiihtelysvaara. Väinö Puustinen 84. 1906.
28. SKS KRA. Vihanti. M. A. Junntila 686. 1954.
29. Ks. esim. Siikala 1994, 164.
30. Sandklef 1949, 62–64.
31. Olen keskustellut asiasta tai ollut sähköpostitse yhteydessä arkeologisia eläinluuainetoja tutkivien kanssa; Auli Bläuer, Kristiina Mannermaa, Katriina Nurminen, Anna-Kaisa Salmi, Jan Storå ja Pirkko Ukkonen.
32. Carlie 2004, 134.
33. Hertzberg 1889, 50; käärmeestä parannustaikuudessa ks. myös Hako 2000, 210–211.
34. Honko 1968, 9–10.
35. Falk 2008, 120, 256 > Thomsen 1964, 6.
36. Mikkeli nro 75, 11.7.1898.
37. Mikkeli nro 85, 3.8.1898.
38. Ks. esim. Lehikoinen 2009, 107–114, 194–203.
39. Terhivuo 1998, 282–283.
40. Haavio 1942, 532–570; Sarmela 2007, 114–118.
41. Hertzberg 1889, 38.
42. Ks. Sarmela 2007, 117–118.
43. Lencqvist 1782, 90.
44. Ks. Sarmela 2007, 117–118; Siikala 1994, 140–144, 201–202, 257.
45. Hako 2000, 54–55; Lehikoinen 2009, 116, 203.
46. Lehikoinen 2009, 195.
47. Ks. Eilola 2003, 57–58.
48. Ks. esim. Forsius 2002; Hako 2000, 209.
49. Lehikoinen 2009, 195.
50. SKS KRA. Kaavi. Kaarle Krohn 12070. 1885.
51. SKS KRA. Kangasniemi, Tiihola. Oskari Kuitunen b) 1613. 1932.
52. SKS KRA. Savo. Lauri Merikallio b) 96. 1909.
53. Ks. Hauge 1965, 96–104.
54. SKS KRA. Virrat. T.E. Maunula 172. 1938.
55. Ks. esim. Heurgren 1925, 39 paholaisen yhteydestä hevosen luomiseen.
56. Esim. Valk 1997, 94–97.
57. Siikala 1994, 198–205, 296.
58. Siikala 1994, 249–250.
59. Lönnrot 1880, 258; käärmeosuiden korostus on lisätty tätä artikkelia varten.
60. Ks. esim. Sandklef 1949, 62–64; Hiiemäe 2012, 102–104.
61. Damm 2009, 72.

KÄÄRME MEROVINGIAJAN KORUISSA

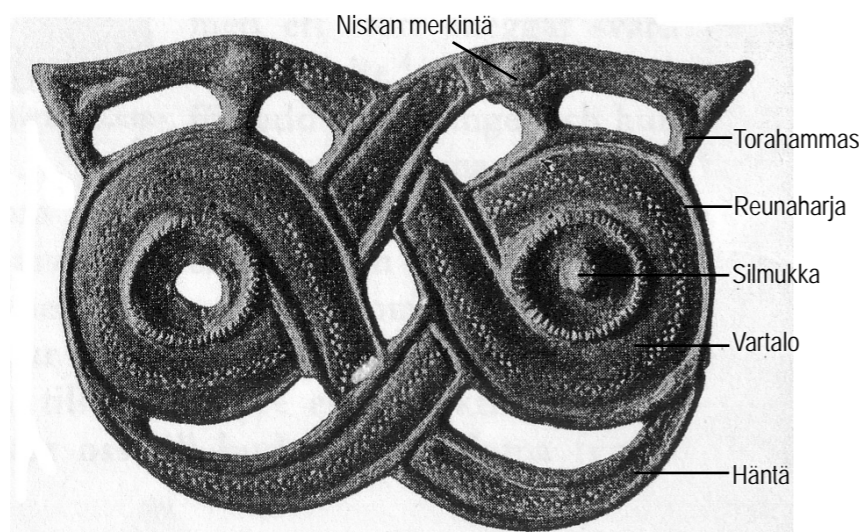
Eeva Rintama

Johdanto

Käärme on kuva-aiheena kiehtonut ihmisiä kautta esihistorian, myös täällä pohjoisessa. Kivikautisten kalliomaalausten ja -piirrosten varhaiset siksak-viivat saivat pian seurakseen meidän visuaalisen kulttuurimme mukaisia ”selviä” käärmeenkuvia. Pronssikauden esineistössä on käärmeellä oma vankka sijansa, tosin esineistöä tunnetaan Suomesta hyvin vähän. Antiikin kuvastoon käärme kuului monenlaisissa yhteyksissä. Myös Rooman valtakunnan rajan tälle puolelle jääneiden pohjoisten kansojen rautakauden esineistössä käärme on josakin muodossa kuva-aiheena mukana koko ajan. Yksi kiehtovimpia maamme esihistoriallisessa esineistössä tavattuja käär-

meen kuvia on merovingiajan käärmesolki.

Keskisessä ja pohjoisessa Euroopassa eläimillä ja eläinten kuvilla varustetuilla esineillä katsotaan olleen korkea prestiisi merovingiajalla. Germaaminen eläinornamentiikka hallitsi visuaalista kulttuuria, sillä koristeltiin loistoaseet, veneet, ajoneuvot ja korut. Eläinornamentiikkaa on runsaasti tutkittu ja tulkittu skandinaavisessa arkeologisessa kirjallisuudessa. Eläinhahmojen on katsottu yleensä liittyvän mytologioihin ja niille on luettu merkityksiä germaanisesta jumaltarustosta. Käärme on kuitenkin tässä kuvastossa jokseenkin vaikeasti tulkittavissa oleva hahmo. Melko yleisesti tulkinnoissa jätetään tekemättä ero käärmeen ja lohikäärmeen välille. Tässä artikkelissa tarkoi-

Kuva 1. Käärmesolkien kuvauksissa käytetyt nimitykset, esimerkkinä Isokyrön Levänluhdasta löytynyt B1-tyyppin solki (KM 2441:3, 77 mm). Kuva Esa Suominen, Museovirasto

tan käärmeellä hahmoa, jolla ei ole jalkoja.

Käärmesolki poikkeaa germaanisen eläinornamentiikan tavasta esittää kohteensa, vaikka perustuukin tyyllille tunnusomaiseen punosornamentiikkaan ja sen osat, esim. pään muoto noudattavat tyylin yleistä kehitystä. Hahmoa ei ole kuitenkaan rikottu eikä solkeen ole liitetty muita eläimiä tai niiden osia. Käärmesoljen viesti ei ole vihjaus – jokaisen katsojan on haluttu välittömästi ymmärtävän, mitä se esittää. Tällaisena

kuvana se edustaa merovingiajalla eräänlaista jännettä edeltäneeltä kansainvaellusajalta, jolloin kuva-aiheiden selkeä esittävyys oli tavallisempaa. Soljen käärme säilyy tunnistettavana aina viikinkiajan kynnykselle, jolloin kuvissa oli muuten edetty jo kauas abstraktin esittämisen suuntaan. Käärmesolkia tunnetaan Suomesta ainakin 31 kappaletta ja muualta 23.¹

Merovingiajalla (550–800 jaa) Suomen kiinteä asutus painottui maan lounaiseen osaan. Alueen väestön katsotaan harjoittaneen peltoviljelystä ja muina elinkeinoina karjanhoitoa, metsäystä ja kalastusta. Tänä aikana asutus tiivistyi ja levisi uusille alueille kohti itää. Vierasperäisiä esineitä on välittynyt Suomen alueelle jonkinlaisen

kaupan kautta, todennäköisesti on varsinaisen kaupan rinnalla suurempi merkitys ollut prestiesiesineiden lahjoittamisella tai vaihdolla. Erityisesti merovingiajan alkua leimasivat Euroopan laajuiset vaikeat ajat: Rooman valtakunnan jakautumisen seuraukset, Länsi-Rooman tuotannon ja kaupan luhistuminen, kansainvaellusten loppuvaiheet, ilmaston huononeminen ja Justinianuksen ajan rutto. Pohjois-Eurooppaan ilmiöt heijastuivat ainakin metallipulana. Tästä huolimatta ajanjakson löytöjä leimaavat komeasti varustellut asemiesten miekkahaudat ja soturi-identiteetin korostuminen aineistossa. Sen sijaan merovingiajan nainen on kalmistoissa melko näkymätön.

Lounaisen Suomen keskeiset kontaktialueet merovingiajalla ovat olleet Ruotsin rannikolla Merenkurkusta Uplantiin, painopisteen siirtyessä ajan mukana pohjoisesta etelään.² Itämeren saarista erityisen suuri merkitys on ollut Gotlannilla, kun taas Itä-Baltian merkitys kontaktialueena on vaihdellut kasvaen aikakauden loppua kohti.

Vaikka Suomen kiinteästi asutun alueen esinekulttuuri on leimaltaan skandinaavista, ajanjaksoa pidetään aseissa ja

koruissa ilmenevien omien suomalaisten esinetyyppien synty-aikana. Keskeisenä osoituksena alueen ”suomalaisuudesta” on pidetty miesten aseistuksen ja naisten koruston muodostumisesta alkuperältään useammasta eri lähteestä, Skandinavian lisäksi pääasiassa Itä-Baltiasta peräisin olevista esineistä.

Merovingiajan tutkimuskohteet Suomessa ovat olleet pääasiassa kalmistoja, laajempia asuinpaikkojen tutkimuksia on tehty vain Vöyrin Gullydyntissä ja Maalahdella sekä Salossa.³ Tämä aiheuttaa jonkin verran vinoutumaa lähdeaineistoon. Etelä-Skandinavian laajoissa asuinpaikkatutkimuksissa on todettu, että asuinpaikkojen esineistö poikkeaa kalmistoista löytyvästä ja joitakin esinetyyppejä, esim. pronssinvalussa käytettäviä upokkaita ja muotteja löydetään harvoin kalmistoista.⁴ Valtaosa merovingiaikaisten kalmistojen kaivaustutkimuksista on tehty aikana, jolloin luonnontieteellisiä ajoitusmenetelmiä ei juuri käytetty, joten esineiden ajoittaminen perustuu puhtaasti niiden typologisiin piirteisiin.

Pääosa Suomen alueelta tunnetuista merovingiaikaisista eläimen tai sen osan kuvallisista esityksistä löytyy metallista val-

mistetuista koruista, koristehe-loista tai aseista. Skandinavian alueelta on useammanlaisia lähdeaineistoja. Gotlannin kuvakivissä ja muunkin Skandinavian riimukivissä on kuvattu runsaasti erilaisia eläimiä.⁵ Todennäköisesti ainakin puu on ollut myös Suomessa esittävien kuvien materiaalina, mutta orgaaninen aines ei juuri säily Suomen maaperässä.

Olen tehnyt arkistoissa mittauksia ja muistiinpanoja vuonna 2008 valmistunutta gradu-tutkielmaani varten useimmista Suomen alueelta löydettyistä käärmesoljista.⁶ Joissakin tapauksissa ja ulkomaisissa arkistoissa säilytettävien esineiden osalta tyydyin kirjallisten lähteiden kuviin ja kuvauksiin. Statens Historiska Museumin avoin verkkoaineisto kuvineen tarjosi myös erinomaisen lähdeaineiston.

Käärmesolkien typologia ja syntyalue – Luonnonmukaisesta tyyliteltyyn

Käärmesolkia käsittelevä tutkimusaineisto on fragmentaarista. Knut Stjerna loi ensimmäisen typologian käärmesoljille 1900-luvun alussa kirjoittaes-

saan Bornholmin asutushistoriaa.⁷ Stjerna mukaan solki esitti profiilista nähtyä eläintä. Solki oli yksieläimisenä monosymmetrinen ja kehittyi kaksieläimisenä bisymmetriseksi. Stjerna jakoi käärmesoljet kahteen ryhmään eläinten lukumäärän perusteella ja katsoi eläimen pään olevan germaanista eläinornamentiikkaa luokittelevan Salinin tyylin II mukainen. Lisäksi hän kiinnitti huomiota eläimen ääri viivojen korostamiseen. Yksieläimisen solkityypin analyysi perustui gotlantilaiseen, öölantilaiseen, suomalaiseen ja bornholmilaiseen esimerkkiin. Kaksieläimisen soljen esimerkit olivat Gotlannista ja Suomesta. Birger Nerman tukeutui Gotlantiin keskittyvissä tutkimuksissaan Stjerna luokitukseen.⁸

Nils Clevén vuonna 1927 julkaistu artikkeli soljesta on muodostunut keskeiseksi lähteeksi sekä suomalaisessa että skandinaavisessa tutkimuksessa. Se perustuu 19:ään Suomesta löydettyyn solkeen tai katkelmaan. Cleve luokitteli Stjernaan perustuen soljet yksieläimisiin (4 kpl) ja kaksieläimisiin (14 kpl). Lisäksi hän katsoi yhden soljen edustavan prototyyppiä. Cleve jakoi kaksieläimiset kahteen ryhmään siten, että erot-

tavana tekijänä on silmukan koristeaiheena käytetty valettu tai pakotettu kupura. Cleve piti käärmesoljen syntyalueena Itämeren suuria saaria, koska niiltä löydettyistä soljista (6 kpl) suurin osa on yksieläimisiä. Osa Suomesta löydettyistä soljista (korkeatasoiset) on Clevén mukaan ulkomaista tuontia, mutta pääosa kotimaista valmistetta. Cleve pohti, voisiko II vaiheen käärmesolki edustaa suomalaista korutyyppiä sillä perusteella, että niitä on löydetty Suomesta enemmän kuin muualta yhteensä, mutta päätyi kuitenkin Gotlannin löydön perusteella tulokseen, että Suomesta ei ole merovingiajalla viety koruja sinne. Sen sijaan kaksieläimistä ”degeneroitunutta”, omaksi alatyypiksi luokittellemaansa solkea hän piti kansallisena.⁹ Cleve palasi käärmesolkiin Köyliön Köyliönsaaren kaivauslöytöjen yhteydessä. Käärmesolkia oli löytynyt vuoden 1927 jälkeen neljä, joista kaksi kuului pienten yksieläimisten ryhmään, yksi suurempiin (fragmentti) ja yksi viimeisen vaiheen solkiin. Artikkelissaan hän esittää, että käärmesolki on saattanut kehittyä s-muotoisesta soljesta (kuva 3 vasemmalla).¹⁰

Kuva 2. Käärmesoljen muotti Helgösta Ruotsista.¹³

Ruotsalainen ornamenttiikan tutkija Nils Åberg viittasi Clevén tulkintoihin, mutta lisäsi soljen kehityksen lähtökohdaksi merovingiajan punosornamentiikan. Uplannista tehtyjen lukuisten, suomalaisia käärmesolkia muistuttavien löytöjen perusteella Åberg esitti, että solkityyppi on siirtynyt Suomeen Uplannista eikä Gotlannista.¹¹

Birgit Arrhenius oletti Clevén ja Åbergiin nojautuen, että kaksieläiminen käärmesolki on suomalainen, mutta toi keskusteluun mukaan ainoan tunnetun käärmesoljen muotin, joka on löydetty Helgösta Itä-Ruotsista (kuva 2). Sillä valmistettu solki on ollut kaksieläiminen. Arrhenius katsoi lisäksi, että myöhemmät yksieläimiset soljet ovat olleet käytössä samanaikaisesti

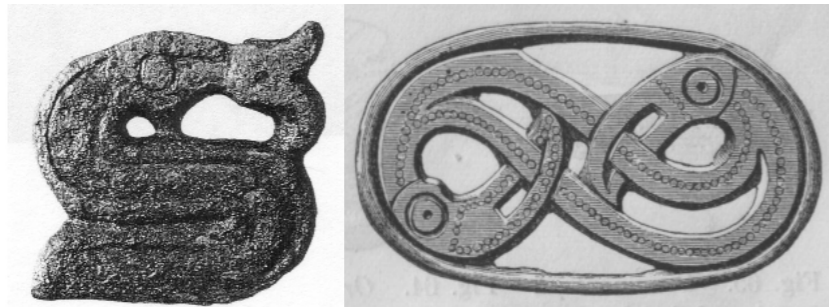
kaksieläimisten kanssa. Hän piti s-muotoista solkea ja käärmesolkea läheisinä tyyppinä.¹²

Ahvenanmaan Kvarnbackenin kalmistosta löytyneet käärmesoljen katkelmat saivat Ella Kivikosken esittämään vaihtoehtoja soljen alkuperälle lähinnä Itämeren eteläosista.¹⁴ Kivikosken rautakauden kuvaston käärmesoljen kuvaus perustuu Cleven artikkeleihin ja neljään uuteen solkilöytöön.¹⁵ Hän toisti Itämeren saaria ja s-muotoista solkea koskevan alkuperäolettamuksen, mutta ei pitänyt asiaa selvitettyinä. Lisäksi hän totesi Keski-Ruotsista tehdyt löydöt.

Eteläskandinaavisia merovingiajan tyyliä koskevassa tutkimuksessaan Mogens Ørnsnes luokitteli käärmesoljet eläimenmuotoisten levysolkien joukkoon.¹⁶ Niihin kuuluvat käärme-

soljen lisäksi mm. s-muotoinen, linnun- ja hevosenmuotoinen solki. Hän käytti esimerkkinä Bækkegårdin yksieläimistä A2-tyypin käärmesolkea ja ajoitti tyyppin kauden alkuvaiheeseen, mutta totesi soljen käytön jatkuneen Suomessa pitempään kuin muualla Itämeren alueella. Høilund Nielsen sijoitti käärmesoljet aikaan 550–600. Hänen materiaaliinsa sisältyi seitsemän yksi- ja kaksieläimistä solkea Manner-Ruotsista.¹⁷

Martin Rundkvist täydensi Ørnsnesin typologiaa käärmettä esittävien solkien osalta. Hän käsitteli yhtenä kokonaisuutena kaikkia jalattomia eläimiä esittäviä solkimuotoja eli s-muotoista solkea, varsinaista käärmesolkea, ovaalinmuotoista puhkonais- ta solkea ja epoletinmuotoista solkea. Hän jakoi s-muotoiset soljet lukuisiin alatyyppeihin.

Kuva 3. L1-tyypin s-muotoinen solki ja J1-tyypin ovaalinmuotoinen solki.¹⁹

Rundkvist käsitteli varsinaiset käärmesoljet hyvin lyhyesti todeten, ettei niitä ole löydetty Etelä-Skandinavian alueelta kuin kaksi.¹⁸

Useimmat käärmesoljen tutkijat ovat hyväksyneet ajatuksen, että kahdeksikonmuotoinen käärmesolki on kehittynyt s-muotoisesta soljesta. Tanskan ja Skoonen aineistojen perusteella Rundkvist systematisoi käärmettä esittävien solkien typologian seuraavasti

L1 s-muotoinen solki,

lukuisia alatyyppejä

(kuva 3 vasemmalla)

L2 kahdeksikonmuotoinen

käärmesolki (kuva 1)

J ovaalinmuotoinen solki

(kuva 3 oikealla)

H epoletinmuotoinen solki

Näistä vain tyyppin L2 solkia tunnetaan Suomesta. Rundkvistin käsitystä käärmesoljen läheisestä sukulaisuudesta s-muotoiseen solkeen heijastaa luokituksen tunnusjärjestelmä, jossa s-muotoinen solki on L1 ja kahdeksikonmuotoinen käärmesolki L2.

Myös Rundkvist hyväksyi käärmesolkien sisäisen typologian lähtökohdaksi eläinten lukumäärän. Hän piti keskeisenä visuaalisena piirteenä solkien makaavan kahdeksikon muotoa.

Hän ei omakohtaisesti tutustunut kahdeksikonmuotoisiksi käärmesoljiksi nimeämiinsä solkiin lukuun ottamatta kahta Bornholmista löydettyä solkea.²⁰

Käärmesolkien aikaisemmat typologian laatijat ovat siis tyytynyt kukin osaltaan melko suppeaan aineistoon. Tutustuin graduani varten 53 solkeen tai fragmenttiin. Sen jälkeen on julkaistu Levänluhdan kaivauksissa 1983 löytnyt solki (KM 21926:1), joka on yksieläiminen ja ilmeisesti kuuluu tyyppiin L2A2, jonka edustajia ei aikaisemmin ole tavattu Suomesta. Tyyppiin kuuluvat soljet ajoittuvat aivan merovingiajan alkuun ehkä kansainvaellusajan puolelle (500–550). Alun perin kivitai emaliupotuksin koristeltu, mahdollisesti kullattu solki on varmasti tuontiesine.²¹ Käärmesolkien typologisen luokituksen keskeiset piirteet ilmenevät taulukosta 1.

Koon kasvua on usein käytetty aikaa ilmentävänä kriteerinä merovingiajan pohjoismaisten korujen typologioissa. Karen Høilund Nielsen on soveltanut tilastomatemattisia menetelmiä laatiessaan korujen typologioita. Näissä on usein yhtenä muutujana korun koon kehitys, jota on samalla käsitelty aikaa

Tyyppi/ Piirre	Eläinten määrä	Koko mm	Esittämistapa	Silmukka ja sen aukko	Vartalo
L2A1	1	C alle 40	I yksinkertais- tettu	M aukko, pyöreä	Q litteä
L2A2	1	D alle 60	J luonnonmu- kainen	N pieni, litteä pohja	R kupera, pullea
L2B1	1 tai 2	E alle 75	K tyylielty	O suuri, litteä pohja, pyöreä, niitti tai massa- täyte	S kupera, korostunut reunaharja
L2B2	2	F yli 75	L vahvasti tyyli- telty	P valettu kupura, kulmikas sisä- reuna	T harjava

Taulukko 1. Käärmesolkien typologian kriteerit

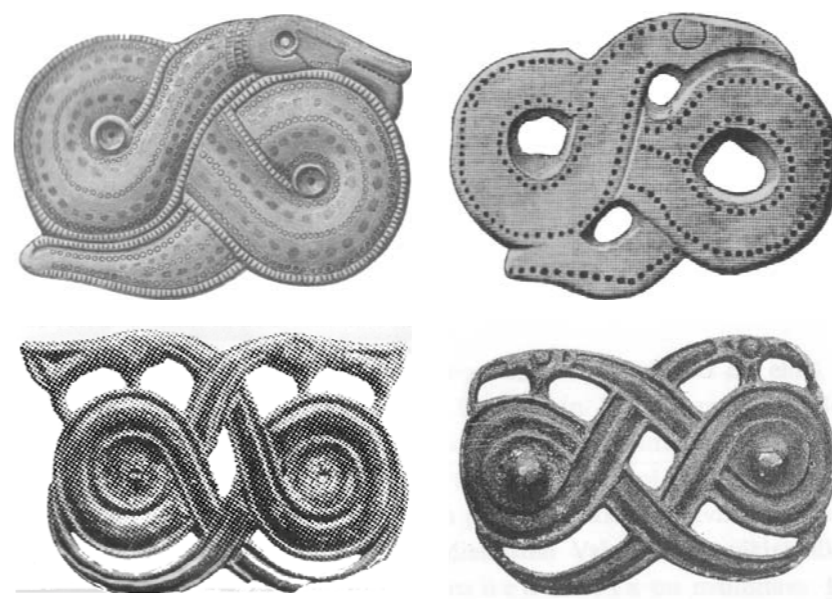
ilmaisevana tekijänä. Esimerkkinä voidaan mainita kilpikonnasolkien skandinaavinen typologia, joka perustuu kahteen ominaisuuteen: viisiluokkaiseen kokoon ja viisiluokkaiseen kuvioaiheen vaihteluun. Analyysin avulla Høilund Nielsen vahvisti sen, että kuvioinnin muutos on tapahtunut suhteessa koon kasvuun.²² Ilmiön syyksi on oletettu merovingiajan alkupuolella vallinnut materiaalipula. Olen käyttänyt soljen koon kasvua yhtenä perusteena tarkentaessaani käärmesoljen typologiaa.

Olen tarkastellut materiaalia erottelematta Suomesta ja muualta löydettyjä solkia toisistaan ja kuva-analyysissä käyttänyt ruotsalaisen Mats Malmerin

määrittelemiä periaatteita. Typologian laadinnan perustana ovat olleet yllä olevasta taulukosta ilmenevät piirteet, joista kunkin olen jakanut neljään luokkaan (taulukko 1).²³ Aikaisemmista typologioista hyväksyin lähtökohdaksi Rundkvistin käärmettä esittävien solkien typologian, jonka mukaan maakaavan kahdeksikon muotoiset soljet kuuluvat luokkaan L2²⁴ ja tein ehdotukseni tämän luokan alaluokiksi.

Analyysin perusteella maakaavan kahdeksikon muotoiset käärmesoljet voidaan sijoittaa seuraaviin tyyppiin:

L2A1 yksieläiminen, litteävartalo, leima- tai viivakoristeinen, hahmoltaan melko luon-

Kuva 4. Käärmeen esittämistavan muutokset realistisesta tyylieltyyn. Ylhäällä vasemmalla Runsten Rystad Öölanti (SHM 6819:1859:7) tyyppi L2A2, ylhäällä oikealla Grötlingbo Gotlanti (SHM 9866) tyyppi L2A1, alhaalla vasemmalla Eura Pappilanmäki (KM 8811:1) tyyppi B1 ja alhaalla oikealla L2B2-tyyppin solki Hattelmalan kätkölöydöstä (KM 8615:1). Solkien koot samassa järjestyksessä 55 mm, 33 mm, 81 mm ja 81 mm.²⁵

nonmukainen mutta pelkistetty, aukkosilmukka (kuva 4 ylärivissä oikealla).

L2A2 yksieläiminen, pullean kuperavartalo, vartaloa reunustaa kapea ja matala harjanne, leimakoristeinen, luonnonmukainen, pieni silmukka, kompakti aukoton kokonaisuus (kuva 4 ylärivissä vasemmalla).

L2B1 yksi- tai kaksieläiminen, matalan kuperavartalo, var-

taloa reunustaa korostettu harjanne, tyylielty, leimakoristeinen, materiaalin vaihtelua, suuri pyöreä silmukka, useita erilaisia silmukakoristeita (kuvat 1, 4 alarivissä vasemmalla, 5 ja 6).

L2B2 kaksieläiminen, keskivartaloissa harjanne, voimakkaasti tyylielty, sisäreunastaan kulmikas suuri silmukka, valettu kupura silmukan koristeena (kuva 4 alarivissä oikealla).

Kuva 5. L2B1-tyyppin solki Gotlannista (GF A1643, 55 mm), joka edustaa välivaihetta tyyppistä A2 tyyppiin B1.²⁷

Käärmesoljista 41 kpl eli 75 % on sijoitettavissa ehdotamiini typologisiin alaluokkiin.

Ajan yleinen tyyli edellytti voimakasta stilisointia ja kuvan hajottamista lähes abstraktiksi. Käärmesolki oli esiintymisaikanaan suhteessa Salinin tyyliin II vanhanaikainen, kun siinä säilyi helposti tunnistettava eläinhahmo kauden loppuun saakka. Punosornamentiikan kaltainen hahmotus ja symmetrian lisääntyminen ja muuttuminen vähitellen bisymmetriaksi B-tyyppien soljissa vastaa 600-luvun lopun ja 700-luvun yleistä

tyylipiirteiden kehitystä. Tyypissä B2 piirteet ovat esillä täydellimpinä.

Mielestäni alatyyppeiden todennäköisin ajallinen järjestys on A2, A1, B1 ja B2.²⁶ Käärmesolkien kuva-analyysi osoitti koon kehityksen pääosin aikaisempien typologioiden oletusten mukaiseksi. Tyyppi A2 on kuitenkin luonnonmukaisuudessaan ja korkeatasoisessa valmistustekniikassaan hyvin lähellä kansainvaellusajan loistoesineitä ja ajoittuikin todennäköisesti ajanjaksojen vaihteeseen, luonnontieteellisiä

ajoituksia löydöistä ei ole. Sen sijaan A1-tyypissä ei ole yhtään hyvää käsityötaitoa osoittavaa solkea, vaikka niitä on löydetty varsinaisilta osaamisalueiltakin kuten Gotlannista. Tyyppi soveltuu siten kuvastamaan merovingiajan alkupuolen materiaali- ja miksei osaamispuutteita ja saattaa siten olla ns. ”köyhän miehen” versio olematta varsinaisen kehitysvaihe typologiasa. Eläinten lukumäärään perustuvan tyyppijaon analyysi osoitti virheelliseksi. B1-tyyppiin sopi sekä yksi- että kaksieläimisiä solkia, jotka todistavat pääasiassa erittäin korkeatasoisesta ja monipuolisesta osaamisesta.

Ruotsin alueelta on löydetty useampia solkia, joiden voi katsoa edustavan siirtymävaihetta B1-tyypistä B2-tyyppiin, esim. Norrsundan solki, jossa eläimen pää on jo painunut alas seuraavalle vaiheelle tyyppilliseen asentoon, mutta silmukan keskiosaa ei ole kuitenkaan valettu, vaan sen pohjassa on kiinnitystapin jäänteet (kuva 6).

Korun kiinteänä osana valettu silmukan kupura on käärmesolkien ornamentiikassa ainoa aihe, joka esiintyy vain Suomen alueelta löydettyissä soljissa, joten se saattaa edustaa kotimaista teknologista innovaatiota.²⁸

Soljen viimeisen vaiheen kehityksessä on havaittavissa, että lisääntynyt tekninen osaaminen on mahdollistanut korujen koon kasvun ilman että metallin määrää on tarvinnut lisätä. Materiaali on toisinaan niin ohutta, että pisteympyräleimakuvioinnista on tullut puhkonaista. Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander viittaa saman aikakauden ohuiden koverankuperien rannerenkaiden kohdalla siihen, että muodon avulla on mahdollisimman vähäisellä materiaalmäärällä pyritty saamaan näyttävä lopputulos.²⁹

Käärmesoljille tyyppillinen leimakuvioikoristelu (kuvat 1 ja 4 ylhäällä vasemmalla) on voitu tehdä joko jälkikäsitteilynä suoraan koruun tai ennen korun valamista muottiin tai vahamalliin.³⁰ Tekotapojen erottaminen toisistaan ei aina ole mahdollista ilman mikroskooppista tarkastelua. Käärmesolkien runsaassa leimakoristelussa esiintyy ympyrää, pisteympyrää, samankeskisiä ympyröitä, pisteviivaa, kolmiota ja viivaa, siksakviivaa ja painanteita. Muualta kuin Suomesta löydettyissä soljissa esiintyy lisäksi s-muotoista leimaa.³¹ Usein eläimen silmä muodostuu joko ympyrä- tai pisteympyräleimasta (kuva 4).

Leimakoristelun määrä vähenee ajan myötä ja on vaatimatonta tyyppin B2 soljissa. Käärmesoljen muotoa on korostettu tyypeissä A2 ja B1 vartaloa reunustavalla harjanteella, joka vanhemmissa koruissa on varustettu poikki-viivoituksella (kuva 1). Tyypissä A1 vartalon muotoja on korostettu pisterivein (kuva 4 ylhäällä oikealla). Tyypissä B2 reunaharjannetta ei ole koskaan koristeltu (kuva 4 alhaalla oikealla).

Käärmesoljen syntyalue

Käärmesolkia on löydetty Man-ner-Ruotsista (painopiste Uplannissa) enemmän kuin saarilta (painopiste Gotlannissa). Tosin on syytä todeta, että tiedot saarten aineistosta perustuvat vanhoihin lähteisiin. Kaikkia tyyppisiä, lukuun ottamatta A2:ta, esiintyy käytävissä olevan aineiston perusteella enemmän Suomessa kuin muualla. B2 tunnetaan vain täältä. A2- ja B1-tyyppisiin kuuluvat soljet ovat yleensä taitavasti tehtyjä ja ylellisesti koristeltuja.

Käärmesolkia ei ole tehty sarsatyönä, ne ovat pääsääntöisesti yksittäiskappaleita, kuten merovingiajan korut yleensäkin. Lähellä toisiaan, mutta erikokoisia,

ovat L2B1-tyypin kaksieläimiset soljet Isokyrön Levänluhdasta ja Euran Pappilanmäestä (kuvat 1 ja 4 alhaalla vasemmalla). Skandinaavisessa aineistossa hyvin paljon toisiaan muistuttavat L2A2-tyypin soljet Öölannista (SHM 6819:1859:7) ja Lovösta (SHM 32300).³² Eniten toisiaan muistuttavat kaksi Nokian Hau-roisista löydettyä tyyppin L2A1 solkea, jotka ehkä saattavat olla jopa samalla muotilla valmistettuja.³³

Åbergin väitettä, että käärmesolki olisi syntynyt Sveanmaan alueella, on vaikea todistaa, kun luotettavia ajoitustietoja on hyvin vähän. Åberg perustelee väitettään alueen A-tyypin solkien suurella määrällä.³⁴ Suomalaisen A1-tyypin solkien levintäalueen painottuminen pohjoiseen (Nokia, Kangasala, Vesilahti, Köyliö) tukee oletusta Sveanmaan merkityksestä soljen leviämisessä. Suomen aineisto on lähempänä Sveanmaan kuin muiden alueiden aineistoa. Suomesta tunnetaan lasimassakoristeisia solkia Euran–Köyliön alueelta, Tampereen seudulta ja Ahvenanmaalta. Ruotsista niitä tunnetaan kolme.

Itämeren etelärannalta tunnetaan vain yksi käärmesolki. Kaksieläiminen B1-tyypin solki

Alue/tyyppi	Yht.	L2A1	L2A2	L2B1	L2B2	Luokittelematon
Suomi	31	6	1	12	7	5
Sveanmaa	12	3	1	3	0	5
Götanmaa	8	1	1	4	0	2
Eteläinen Itämeri	3	0	1	1	0	1
Yhteensä	54	10	4	20	7	13

Taulukko 2. Käärmesolkien levintä suuralueittain.

Nehringenistä Vorpommernin alueelta on irtolöytö. Se on taskosta työtä ja hyvin säilynyt eikä yksityiskohdiltaan muistuta kovin läheisesti mitään muuta tunnettua käärmesolkea. Saksalainen tutkija Günter Mangelsdorf ajoittaa soljen 500-luvulle. Ajanjakso liittyy germaanien väistymiseen alueelta ja slaavien muuttoon sinne. Toinen Pohjoismaihin viittaava esine alueelta on rautainen sankasolki.³⁵ Kumpikaan löytöpaikoista ei sijaitse aivan rannikolla eikä jokireitin varrella. Alue on kuitenkin helposti saavutettavissa Bornholmista, josta tunnetaan kaksi käärmesolkea.

Käärmesoljen levintää tarkasteltaessa on syytä ottaa huomioon julkaistujen aineistojen tilanne. Käytävissä olevien tietojen mukaan Uplannista ja Tampereen seudulta tunnetaan yhtä monta käärmesolkea.

Itä-Ruotsista on löydetty useita käärmesoljen fragmentteja polttokenttäkalmistoista, mutta niiden aineisto on huonosti julkaistua eikä solkityyppi ole erityisemmin kiinnostanut ruotsalaisia tutkijoita. Ruotsalaisten arkistojen kätöksissä voi piillä vielä useita käärmesolkia. Tiedot Itämeren saarten soljista pohjautuvat hyvin vanhoihin lähteisiin, vaikka alueilla tehdään jatkuvasti uutta tutkimusta. Myös uudempien suomalaisten kaivausten tulokset jäävät usein julkaisematta.

Arrheniuksen esittelemät, ainoat tunnetut käärmesoljen valmistusmuottien palat on löydetty Ruotsista Helgösta (kuva 2).³⁶ Hänen mukaansa muotissa valmistetun soljen läheisin vastine löytyy Euran Käräjämäen soljestä (KM 2995: gr. 7). Soljesta ja muotista puuttuu kummastakin häntien ja eläinten vartaloiden

väliin jäävä aukko. Muotissa ja soljessa on samoissa paikoissa keskenään samanlaista pisteympyräleimakuviota. Hännän ja vartalon välisen aukon puuttuminen on B1-typissä harvinainen piirre, joka esiintyy Käräjämäen soljen lisäksi vain Luistarin soljessa.³⁷ Käräjämäen ja Luistarin solkien kokoero on melko suuri. Muotin koko on 45 x 37 mm.³⁸ Sen perusteella pääteltävissä oleva soljen koko on lähempänä Käräjämäen solkea.

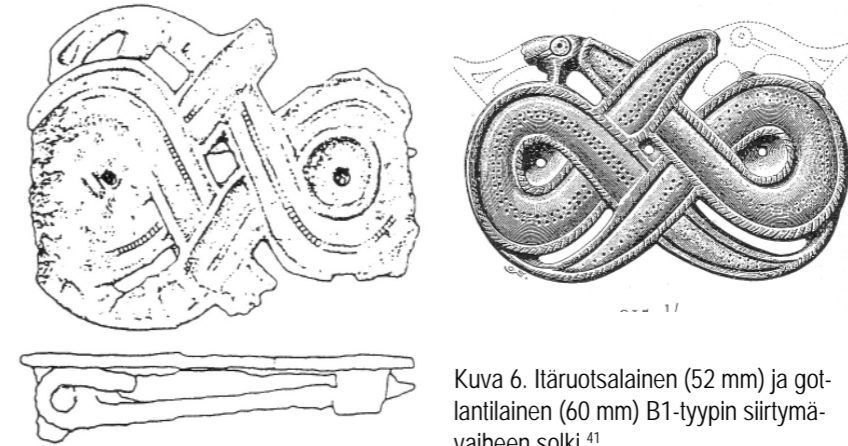
Helgön alueelta on löydetty kaikkiaan kolme käärmesoljen muotin katkelmaa. Näistä vain yksi on julkaistu, sama, jota Arrhenius käsitteli artikkelissaan. Helgön alueelta on löydetty myös lukuisia puolipallonmuotoisten nuppien muotteja, joita ei ole pystytty yhdistämään esineisiin.³⁹ Käärmesoljen tyyppin L2B1 silmukan koristeena käytetyt niitit/nupit ovat jääneet tuntemattomiksi. Ainoa yritys yhdistää tämäntyyppinen esine käärmesolkeen liittyy vuoden 1887 Laitilan Kansakoulunmäen kaivauksiin, joissa käärmesoljen silmukan fragmentin (KM 2496:197) läheisyydestä on löydetty pyöreähkö esine (sama löytönumero), joka on sopivan kokoinen silmukan koristeeksi,

mutta siihen tarkoitukseen painava ja vailla mitään merkkejä kiinnitystavasta.

Mielestäni käärmesoljen kehitys L1-tyyppin s-muotoisista soljista J-solkien rinnakkaismuodoksi jossakin Itämeren saarilla on todennäköisintä.⁴⁰ B1-tyyppin näyttävyden tavoittelu, koon kasvu ja monipuoliset koristelumateriaalit samoin kuin pääsääntöisesti tasainen osaamisen taso viitannevat siihen, että solkia ei ole valmistettu kovin hajautetusti. Muotin katkelma Helgöstä, tunnetusta ja laajat kansainväliset yhteydet omanneesta käsityökeskuksesta, riittää kertomaan oikean osoitteen.

Kysymys B2-tyyppin suomalaisuudesta näyttäisi aineiston perusteella selvältä. Jos tyyppi määritellään pelkästään korun kanssa samassa muotissa valetun kupuran perusteella, ei olekaan syytä puhua muusta kuin suomalaisesta valmistuksesta. Jos huomioon kuitenkin otetaan muodon asteittainen stilisaatio ja pään asennon muuttuminen, löytyy siirtymävaiheen solkia sekä Manner-Ruotsista (SHM 26042 Norrsunda) että Gotlanista (SHM 5648 Skogby Gammelgarn) (kuvat yllä).

Alkavan rautakauden skandinaavista esinekulttuuria tutki-

Kuva 6. Itäruotsalainen (52 mm) ja gotlantilainen (60 mm) B1-tyyppin siirtymävaiheen solki.⁴¹

essaan Marie Louise Stig Sörensen on todennut alkuperältään vieraiden esineiden inkorporoitumisesta kulttuuriin, että vain joko muodoiltaan tai merkitysisällöltään tutut esineet inkorporoidaan.⁴² Esineen vierauden asteen lisäksi merkitystä tässä prosessissa on vastaanottavan ja lähtöalueen kontaktien säännöllisyyden asteella ja esineiden sukupuolisidonnaisuudella. Olen todennut, että käärmesolki säilyy tuontitavarana ajanjakson loppupuolelle saakka, vaikka mahdollisesti käärme olisi ollut kuva-aiheena ennestään tuttu mm. spiraalisormusten kautta.⁴³ Käärmesoljen lähtökohtaa, s-muotoista solkea, ei tunneta lainkaan Suomesta. Muotoon tottuminen on vienyt reilut sata vuotta, ennen kuin ”omaan

makuun sovitetun” solkityypin tuottaminen on ollut mahdollista ja kuva-aihe on inkorporoitu. Hitaan kehityksen syynä on myös voinut olla pula riittävän osaavista käsityöläisistä.

Solkien esiintymisalue Suomessa

Olen tarkastellut solkien levintää kulttuurialueittain perinteisesti käytetyn maakuntiin perustuvan jaon asemesta.⁴⁴ Hahmottelin kulttuurialueet kulkumahdollisuuksien perusteella nojaten Jaakko Masosen tutkimukseen muinaisesta Härkätiestä ja hänen esittämiinsä hahmotuksiin rautakauden, lähinnä viikinkiajan, alueista.⁴⁵ Käärmesolkien esiintymistä Suomessa on tar-

koituksenmukaisinta tarkastella seuraavina aluekokonaisuuksina:

Vakka-Suomen alue

Muinaisen Vakka-Suomen keskus muodostui nykyisen Laitilan kaupungin ja entisen Kalannin kunnan alueista. Alueella on ollut syvälle sisämaahan ulottuneen merenlahden takia hyvät edellytykset ulkoisiin kontakteihin. Sen aineellisessa kulttuurisessa näkyvät tiiviit skandinaaviset yhteydet koko rautakauden ajan. Myös Mynämäen esineistössä on runsaasti piirteitä, jotka kertovat skandinaavisten yhteyksien lisäksi yhteyksistä toisaalta Vakka-Suomeen ja toisaalta ruumiskalmistojen alueelle. Yhteydenpidon ovat mahdollistaneet vesistöyhteyksien lisäksi alueen harjumuodostelmat.

Euran–Köyliön seutu – ruumishautojen alue

Toisena luonnollisena alueena erottautuu Pyhäjärven ympäristön varhaisten ruumiskalmistojen Euran–Köyliön alue. Skandinaavisten yhteyksien painoarvo alueella on suuri koko rautakauden ajan. Pitkä Pyhäjärvi ja helppokulkuiset harjumaastot ovat tarjonneet monipuoliset yhteydet sekä Vakka-Suomen

suuntaan että sisämaahan päin Tampereen seudulle. Lehtosalohilander pitää mahdollisena ratsupolkua, joka olisi johtanut Kalannista Laitilan kautta Euraan ja siitä edelleen Kokemäelle ja Huittisiin.⁴⁶ Sitä pitkin olisi Laitilasta päässyt Euraan yhdessä päivässä jopa jalan, – ratsain tai hiihtäen vielä nopeammin. Vesien jäätyminen talvisin lyhensi ja nopeutti yhteyksiä.

Tampereen seutu

Kokemäenjoen yläjuoksun alueen esineistössä on piirteitä, jotka kertovat yhteyksistä Euran seudun ruumiskalmistojen ja Vakka-Suomen alueelle, jota kautta Tampereen seudultakin on ilmeisesti kuljettu merelle lähes asumattoman Kokemäenjoen alajuoksun asemesta. Myös Pohjanmaan kulttuurivaikutteita on välittynyt alueelle. Kyrönjoen latva-alueilta on päässyt Kyrösjärven kautta Kokemäenjoen vesistöön hieman Nokian länsipuolella. Alueen merovingiajan esineistössä korostuvat skandinaaviset vaikutteet.

Etelä-Pohjanmaa

Jo kansainvaellusajalla kukoitaneen Etelä-Pohjanmaan alueen tiivis skandinaavinen yh-

teys jatkui merovingiajan alussa. Kontaktialue kuitenkin siirtyi kuihtuneesta Norrlannista etelämmäs Uplantiin. Merovingiajan lopulla alue menetti merkittävyytensä.

Ahvenanmaa

Ahvenanmaan sijainti on tarjonnut yhteyksimahdollisuuksia joka suuntaan. Sen kohdalla korostuu tutkimustulosten tulokinnan riippuvuus tutkijan lähtökohdista. Esim. Kivikosken Kvarnbacken-tutkimusta voi pitää lähes julistuksena merovingiaikaisen Ahvenanmaan suomalaisuudesta.⁴⁷ Torsten Edgren puolestaan katsoo ahvenanmaalaisen merovingiajan hautautavan olevan osoitus huomattavasta muuttoliikkeestä Mälarin alueelta.⁴⁸

Taulukossa 3 on esitetty solkilöytöjen tyypeittäinen jakautuminen kulttuurialueille. Hattelmalan ja Janakkalan kätkölöytöjen soljet ovat sarakkeessa ”ei sijoitusta”, koska kätkön perusteella ei voi päätellä siihen sisältyneiden esineiden käyttöaluetta, vaikka Janakkalan löytö muodostaakin todennäköisesti käytössä olleen kokonaisuuden. Hattelmalan löydön pitkältä ajanjaksolta peräisin olevat esineet ovat voineet olla käytössä myös kaukana toisistaan tai kulkea esineet keränneen henkilön mukana pitkiäkin matkoja.

Käärmesoljen levintä painotuu länteen. Sitä ei ole löydetty Aurajoen itäpuolelta rannikolta eikä Tampereen seutua idempää lukuun ottamatta Hattelmalan ja Janakkalan kätkölöytöjä.

Alue/tyyppi	yht	L2A1	L2A2	L2B1	L2B2	ei luok.
Vakka-Suomi	6	0	0	1	3	2
Euran–Köyliön seutu	5	1	0	4	0	
Tampereen seutu	8	4	0	2	2	
Etelä-Pohjanmaa	3	0	1	2	0	
Ahvenanmaa	5	1	0	1	0	3
Ei sijoitusta	4	0	0	2	2	
Yhteensä	31	6	1	12	7	5

Taulukko 3. Suomen alueen käärmesolkilöydöt tyypeittäin ja kulttuurialueittain.

Käärmesoljen varhaisen tyyppin A1 levintä painottuu Tampereen ympäristöön, yksittäiset kappaleet on löydetty Köyliöstä ja Ahvenanmaalta. Vain Tampereen seudulta on löydetty kolme Suomessa esiintyvää tyyppiä ja sieltä on myös eniten löytöjä. Aikaisemman tutkimuksen perusteella olisi loogista, että skandinaavinen solkityyppi olisi levinnyt maahan Ahvenanmaan, Varsinais-Suomen tai Etelä-Pohjanmaan kautta. Pohjanmaalta löydetty kolme solkea ovat keskenään hyvin erilaisia: Suomen alueen ainoa A2-tyypin solki (KM 21926:1) edustaa varhaista loistokorua, sen sijaan yksieläiminen solki (KM 8562:1) on kömpelösti tehty ja sijoittunee tyyppin B1 alkuvaiheeseen, kun taas kaksieläiminen B1-solki (KM 2441:3, kuva 1), edustaa selvästi kehittyneempää tyyppiä. Kysymyksessä on siis todennäköisesti kolme eriaikaista tuontiesinettä. Sen sijaan Vakka-Suomen ja Euran–Köyliön seudun lukuisat soljet, vaikka varhaista tyyppiä on vain yksi kappale, tukevat ajatusta yhteydestä Sveanmaalta Vakka-Suomeen ja sieltä edelleen Euran seudun ja Kokemäenjoen kautta Tampereen seudulle. Ahvenanmaata ei välttämättä tarvitse olettaa välitys-

alueeksi, vaikka sieltä varhainen solki tunnetaan. Tyyppi B1 jakautuu aika tasaisesti kulttuurialueille, lievästi Euran seudulle painottuen. B2-tyyppi esiintyy kätkölöytöjen lisäksi vain Vakka-Suomessa ja Tampereen seudulla.

Käärmesolki esiintyy neljässä eri hautaustyyppissä: yksittäisissä haudoissa (Ahvenanmaan Kvarnbacken), polttokenttäkalmistoissa (mm. Vakka-Suomi), ruumiskalmistoissa (Euran–Köyliön alue) ja veteen hautauksessa (Isokyrön Levänluhta). Ahvenanmaan Finströmin käärmesolki on löydetty talon perustuksista yhdessä naisen korujen kanssa.⁴⁹ Solkia on usein löytynyt myös irto- tai kätkölöytönä sekä Suomessa että muualla.

Muut käärmeen kuvat merovingiajalla

Puhtaasti ornamenttiikkaan perustuvat soljet ja muut korut ovat Suomen alueella tavallisempia kuin eläinkuvastoon liittyvät. Mm. tasavartisia solkia tunnetaan noin 240 ja pieniä pyöreitä, puhkonaisia solkia noin 30. Merovingiajalta tunnetut käärmeen kuvan sisältävät esineet kuuluvat enimmäkseen naisen korustoon

lukuun ottamatta asevarustuksen germaanista eläinornamentiikkaa. Merovingiajalta ei tunneta materiaalia, jonka voisi tulkita indeksinomaiseksi merkiksi käärmeestä. Myöhemmiltä ajanjaksoilta tunnetaan shamaanin tai noidan taikakalupusseja, joissa on ollut myös kuivattuja käärmeitä tai käärmeen ruumiinosia.⁵⁰

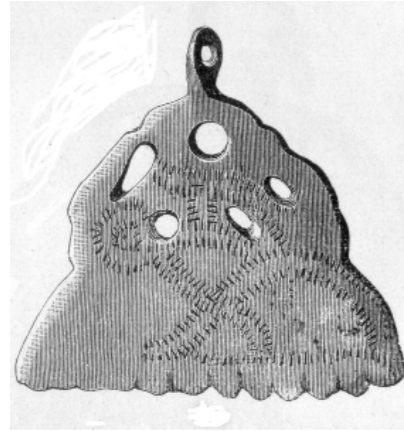
Useimmat tutkijat katsovat kuvan esittävän käärmettä silloin, kun eläimellä ei ole jalkoja eikä viitteitä niihin.⁵¹ Pohjoismaisessa eläinornamentiikassa, jossa kuvataan eläimet vartaloltaan venytettyinä, itseensä ja toisiinsa kietoutuvina, on eläimen jalat kuitenkin aina jossakin muodossa merkitty. Myös pohjoismaiseen mytologiaan kuuluva, lohikäärmeen kaltainen eläin, Midgårdsormen, kuvataan yleensä jaloilla varustettuna.⁵² Sen seurassa esiintyy usein jallattomia käärmeitä, mikä tukee käsitystä siitä, että lohikäärmeen ja käärmeen kuvalliset esitykset on pidetty erillään. Käärmeen kuvat ovat Skandinaviassa yleisiä muissakin kuin eläinornamen-

tiikkaan perustuvissa esityksissä, esim. Gotlannin kuvakivissä on käärmeitä.⁵³

Suomessa käärme esiintyy kuvana soljen lisäksi vain muissa koruissa. Merovingiajan lopulta, useimpien ajoitusten mukaan vuoden 800 tienoilta, tunnetaan kymmenen pronssista kampariipusta, joiden koristeaiheena on kaksi käärmettä. Näistä osa on tuontiesineitä ja osa niiden jäljitelmiä. Kuvan 7 korun vino-ruutukuvioiden valmistuksessa käytetty karvileikkaustekniikka viittaa tuontiesineeseen. Sen alkuperä on todennäköisesti idässä. Kuhmoisten Papinsaaren kätkölöydössä tämä kamparii-

Kuva 7. Kampariipus (KM 7854:8) Kuhmoisten Papinsaaren kätkölöydöstä.⁵⁶

Kuva 8. Kurkijoen Lopotin kampariipus (KM 2163:14).⁵⁸

pus on yhdistetty ketjuilla itäistä alkuperää olevaan linturiipukseen ja skandinaavista alkuperää olevaan torinvasarariipukseen.⁵⁴ Löydössä on toinenkin kampariipus, joka on muodoltaan ja tekotavaltaan yksinkertaisempi (KM 784:7b).⁵⁵

Itäisin kampariipuksista (KM 2163:14) Kurkijoen Lopotin polttokalmistosta⁵⁷ kuuluu selvästi yksinkertaistettujen jäljittelmien joukkoon (kuva 8), samoin kuin Mynämäen Franttilanummelta löytynyt riipus (KM 7962:16). Kampariipusta imitoiva koru on löydetty käärmesoljen kanssa samasta kalmistosta Laitilan Kansakoulunmäeltä,

(KM 2496:16) ja Kalannin Kalmumäeltä (KM 8780:80 a-d). Käärmesoljet näissä polttokenttäkalmistoissa kuuluvat B1- ja B2-tyyppisiin ja ajoittunevat 700-luvulle, ehkä sen lopulle.

Saltvikin Kvarnbackenin kalmistosta kampariipuksia on löydetty peräti neljä (ÅM 335:213, 336:311, 315 ja 331).⁵⁹ Haudasta 49 on löydetty yksi ja haudasta 69 kolme. Molemmat ajoittuvat vuosien 750–800 välille, ja niissä on muutenkin poikkeuksellinen määrä eläinaiheita. Haudassa 49 oli kolmen spiraalisormuksen ja kampariipuksen lisäksi alkuperältään todennäköisesti gotlantilaiset ketjunktajat, joiden reunoja koristavat jäniksenpäät. Suomen alueen löydöissä ainutlaatuinen on myös pyöreä, puhkonainen eläin/kasviornamentiikalla koristeltu riipus, jonka kuva-aiheessa on käärmeiden lisäksi ihmishahmo. Haudassa 69 oli kolmen kampariipuksen ja neljän spiraalisormuksen lisäksi eläimen/hevosenpään katkelma, joka kuuluu itäistä alkuperää olevaan ketjunktajaan, jonka yläosassa on kaksi toisistaan pois päin kääntynyttä eläintä.⁶⁰

Käärmeen kuvaksi voisi tulkitta myös merovingiajan ohuesta vartaasta tehdyt, siksak-viivoin

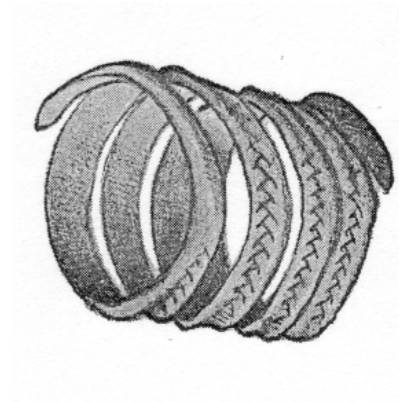
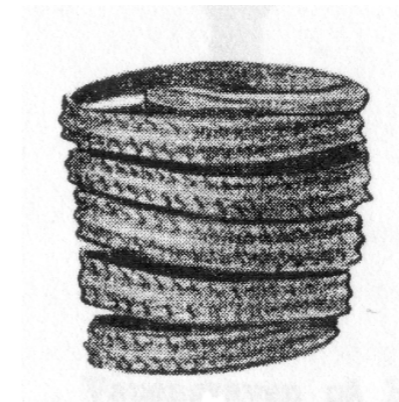
koristellut spiraalisormukset. Karjaan nuoremman roomalaisen rautakauden kalmistosta on löydetty kuperasta vartaasta valmistettu kaksikierteinen spiraalisormus, jonka kapenevat päät ovat säilyneet, yleensä sormusten päät ovat katkenneet. Merovingiaikaisesta mm. kaksi rapsolkea sisältäneestä hautauksesta on myös spiraalisormus. Se on hopeaa, varustettu keskiharjanteella ja molempia reunoja koristavalla siksak-leimakuviolla (kuva 9 vasemmalla). Se löytyi yhdessä hopeisen rannerenkaan katkelman kanssa eri osasta hautaa kuin palaneiden luiden kanssa löytyneet esineet⁶¹ ja voisi siten edustaa lahjaa/uhria vainajalle mieluummin kuin tälle kuuluneita esineitä.

Kivikosken rautakauden kuvastossa on kolme spiraalisor-

musta, jotka ovat liitettävissä eläinhahmoon. Vanhin on roomalaisen rautakauden kultainen tuontisormus (KM 6658:40), jonka kapenevat päät on koristettu poikkiuurteilla.⁶³ Salon Uskelan Ketohaasta löydettyä sormusta vastaavia tunnetaan Ruotsin alueelta useita eläimenpäillä varustettuina. Sormuksen keskiosaa reunustaa molemmin puolin nyöriharjanne. Vastavanlainen pronssisormus on löydetty Siuntion Ekebergasta (KM 13080:28).

Kvarnbackenin kalmistosta Ahvenanmaalta on löydetty 25

Kuva 9. Esimerkkejä merovingiaikaisista ohuesta vartaasta tehdyistä spiraalisormuksista, joissa on kapenevaksi muotoiltu pää on säilynyt. Vasen sormus on Karjaan Mankebergistä, oikea Vesilahden Karholannokasta.⁶²

spiraalisormusta.⁶⁴ Vesilahden Karholannokan spiraalisormus (KM 9249:39, kuva 9) on peräisin samasta kalmistosta kuin karkeatekoinen yksieläiminen käärmesolki.⁶⁵ Kaksi muuta mielenkiintoista spiraalisormusta on ajoitettu merovingiajalle. Kolmikulmaisesta pronssilangasta väännetyn sormuksen (KM 9725:61) päät on käännetty rullalle. Sormus on Köyliön Köyliönsaaren kalmistosta A, haudasta 4. Kuperasta pronssilangasta väännetty sormus (ÅM: 376:124) on koristeltu kaiverretulla siksakviivalla. Sen päät ovat murtuneet. Sormus on löydetty Ahvenanmaalta Sundista Långgängsbackenin hautakumusta 44.⁶⁶ Kivikoski toteaa, että spiraalisormukset ovat yleisiä koko rautakauden ajan, mutta koristellut harvinaisempia.⁶⁷ Myös Laitilan Vainiomäen A-kalmistosta löydettiin spiraalisormuksia,⁶⁸ samoin Mynämäen Franttilannummelta. Spiraalisormukset Suomessa ovat todennäköisesti alkuperältään itäbalttilaisia. Ruotsissa niitä esiintyy vasta viikinkiajalla ja silloinkin melko harvoin.

Käärmeen käyttö kuva-aiheena jatkui viikinkiajalla useissa korusissa, mm. pyöreässä kupurasoljessa. Ikoninomainen

esittäminen kuitenkin päättyi ja käärme muuntui osaksi eläinornamentiikkaa. Suomessa ei merovingiajalla tehty ”suomalaisia” eläimenkuvia. Käärmesoljista valtaosa oli tuontitavaraa. Spiraalisormus etäännytti jo ennen merovingiaikaa symboliseen esittämistapaan, joten jää avoimeksi, missä määrin se on tulkittu käärmeen merkiksi. Merovingiajan lopulla käyttöön tulleesta käärmeaiheisesta kampariipuksesta on tehty ensimmäisten tuontiesineiden perusteella kömpelöitä jäljitelmiä, joiden esittävyys jää kysymysmerkiksi. Käärmeeksi tunnistaminen on todennäköisesti edellyttänyt alkuperäisen esineen tuntemista.

Käärmesolki vaatetuksen osana – normin mukaan ja siitä poiketen

Käärmesoljen merkitystä voi hakea tarkastelemalla sitä suhteessa vaatetuksessa käytettyihin muihin koruihin ja osana niiden muodostamaa kokonaisuutta. Käytön mahdollinen sukupuolisidonnaisuus voi antaa tietoa myös sen sosiaalisista merkityksistä. Käytäntöjen vertaaminen soljen eri esiintymisalueilla voi

kertoa sen merkityksestä.⁶⁹ Kalmistolöytöjen perusteella vallitseva normi naisten vaatetuksessa merovingiajan Suomessa on ollut kolmen soljen käyttö, tavallisesti kaksi tasavarsisolkea olkapäillä kiinnittämässä peplos-hametta ja yksi solki keskellä rintaa vaipan/viitan kiinnittäjänä. Yhdistelmään on usein kuulunut ketjulaite ja siinä erilaisia ketjunkannattimia ja ketjunjakajia, useampia rannerenkaita ja veitsi. Ajan mukana jatkuvasti komeammaksi käyvän ketjulaiteen ovat voineet korvata lasimassahelmet tai niitä on voitu käyttää yhdessä.

Käärmesolki on merovingiajan komeimpia solkia Suomessa. Käärmesoljen tyyppin B suuri koko (7–8 cm) ja korusäilyneiden kiinnitysmekanismien raskas rakenne samoin kuin soljen löytyminen ruumishaudoissa vainajan rinnan päältä viittaavat siihen, että koru on kiinnittänyt paksua kangasta, esim. viittaa. Käärmesolkea tai sen edeltäjää s-muotoista solkea ei yleensä tavata pareittain.⁷⁰

Esineiden käytön sukupuolinormi ja sen tiukka noudattaminen muinaisuudessa on suomalaisen arkeologisen tiedonhankinnan keskeisiä perusolettamuksia. Esineiden katso-

taan yksiselitteisesti ilmaisevan haudatun sukupuolen. Ruotsalainen Bo Petré on tutkinut Mälärin alueen rautakauden haudoista löytyneiden esineiden sukupuolisidonnaisuutta ja pitää sitä toteennäytettynä, mutta osittain aluekohtaisena.⁷¹ Pääsääntönä voidaan siellä pitää, että korut löytyvät naisten haudoista, aseet miesten haudoista.

Aiemman suomalaisen tutkimuksen käärmesoljen esittelytapa on luonut melko vahvan mielikuvan miehisestä kontekstista.⁷² Cleve ei ottanut artikkelinsa tekstissä kantaa soljen käyttäjien sukupuoleen, mutta siihen liittyvä soljen kuva miekkojen ja hevoskalujen kera tukee mielikuvaa miehelle kuuluvasta esineestä. Lisäksi artikkelin solkiluettelo esittelee laajimmin soturihautojen varustusta löydettyjen solkien yhteydessä.⁷³ Helmer Salmon 1938 julkaisema piirros käärmesoljesta miekan päällä ruumishaudassa Euran Käräjämäellä lienee luonut voimakkaan mielikuvan myöhemmille tutkijoille.⁷⁴ Esihistorian kokonaisesitys Suomen historia 1:ssä käsittelee käärmesolkea otsikon ”Miehen puku” alla. Rautakauden osion kirjoittaja Lehtosalo-Hilander viittaa käärmesolkea esitellessään lähinnä Euran

löytöihin ja ruumishautoihin. Muutamaa sivua myöhemmin hän kuitenkin esittelee soljen myös naisen koruston osana Janakkalan kätkölöydössä, ottamatta tässä yhteydessä kantaa korun sukupuolisidonnaisuuteen yleensä.⁷⁵ Tähän löytöön ei sisälly yhtään muuta esinettä, joka olisi liitettävissä miehen varustukseen (kuva 10).

Tunnetuista käärmesolkien löytöyhteyksistä suurempi osa liittyy naisen kuin miehen hautaukseen. Taulukossa soljet, joiden yhteydestä tai läheisyydestä on löydetty naisen varustukseen kuuluvia koruja (muut soljet, helmet) tai esineitä (sirppi), on luettu naisen käytössä olleiksi. Vastaavasti miesten käytössä olleiksi on luettu soljet, jotka on löydetty aseiden yhteydestä. Löytöyhteydeltään tuntemattomiin on luettu Hattelmalan kätkölöytöön kuuluvat neljä solkea, irtolöydöt ja polttokenttäkalmistoista löydetyt. Lähdeaineiston epäluotettavuuden takia johtopäätökseen on suhtauduttava varauksella.

Jos löydettyssä esinekokonaisuudessa on ollut sukupuoleen liittyviä ristiriitoja, tulkinnassa on päädytty toisinaan ehdottamaan kaksoishautauksia. Euran ja

	A1	B1	B2	yht.
nainen	4	5	1	10
mies		1	1	2
ei tietoa	2	8	4	13
yht.	6	15	6	26

Taulukko 4. Käärmesoljen löytöyhteyden liittyminen sukupuoleen Suomessa. Neljää solkea ei ole pystytty tyypittämään.

Kaarinan hautalöytöjen yhteydessä on käyty keskustelua siitä, että asehaudassa olevat korut osoittaisivat merovingiajan Suomessa olleen käytössä ns. suttéetavan, jossa vaimo tai orjatar olisi seurannut herraansa roviolle.⁷⁶ Arabialaisen matkailijan Ibn Fadlanin kuvaus Venäjän suurilla joilla kohtaamastaan varjagipäällikön venepolttohautauksesta sai Suomessa siivet jo 1915, kun A.M. Tallgren kirjoitti Kaarinan Ristimäen asehaudasta, jossa oli useita koruja.⁷⁷ Alueen vierasperäisiä loistoesineitä sisältäneet haudat tulkittiin skandinaavista alkuperää olevien päälliköiden haudoiksi, joihin olisi hautauksen yhteydessä uhrattu paikallisia naisia. Euran solkien löytöyhteys on moniselitteisempi, tosin Kärjäjämaiden käärmesolkihauta kaksoishautauksena voisi edustaa naisen uhraamista,

mutta ruumishautatraditiosta. Kaarinan Ristimäen aseautojen soljet ja toiseen hautaukseen liitetyt suurikokoinen rannerengas selittynevät miehen käytössä olleiksi esineiksi eivätkä edellytä olettamusta kaksoishautauksesta.

Ulkomaisesta käärmesolkiaineistosta valtaosa on irtolöytöjä.⁷⁸ Niiden seitsemän soljen osalta, joista löytöyhteystieto on ollut saatavissa, yhteys viittaa naisen korustoon. Myös Lovön ja Baekkegårdin A2-tyyppin loistosoljet ovat olleet naisten haudoissa. Rundkvist toteaa eteläskandinaavisen aineiston perusteella, että kaikki käärmesoljet (siis myös s:n, ovaalin ja epoletinmuotoiset) ovat kuuluneet naisten korustoon eikä niitä ole käytetty pareina vaan yhdessä jonkin muun soljen kanssa tai sitten kolmantena solkena.⁷⁹ Aikaisemmat skandinaaviset tutkijat eivät ole kyseenalaistaneet käärmesoljen käyttäjän sukupuolta, vaan pitäneet sitä itsestään selvästi naisen korustoon kuuluvana. Nermanin yläotsikko käärmesolkien esittelylle on ”Föremål som förekomma endast i kvinnogravar”.⁸⁰ Osaselityksenä tälle on todennäköisesti käärmesoljen edeltäjänä pidetyn s-muotoisen soljen selvä liitty-

minen naisen koruihin ja sen suomalaisia tutkijoita laajempi tunnettuisuus skandinaavien keskuudessa.

Suomalaisista miesten haudoista tavattuja käärmesolkia voidaan siis pitää poikkeuksena säännöstä. Asehautaukseen liittyvä tyyppin A1 solki on Vesilahden Karholannokasta, B1-tyypin molemmat soljet ovat Euran Kärjäjämaasta (eri haudoista) ja tyyppin B2 solki Lempäälän Päiväniemestä. Kaikki ovat siis alueilta, joilta tunnetaan käärmesolkia myös naisten hautauksiin liittyvinä. Lehtosalo-Hilander viittaa muilta alueilta lähtöisin olevien esineiden sukupuolinnormien löysyyteen Suomessa, mm. itäbalttilaisella alueella naisten käyttämät suuret koruneulat siirtyivät Suomessa miesten viitan kiinnittimiksi. Hän on myös Luistarin kaivausten yhteydessä pohtinut poikkeavan hautavarustuksen sosiaalisia merkityksiä suhteessa naisen rooliin yhteisössä viikinkiajalla ja löytänyt mm. naispuolisia kauppiaita.⁸¹ Ruotsissa on mm. Jutta Waller tutkinut vainajan sukupuolen määrittämistä skandinaavisten koruneulojen perusteella. Kansainvaellus- ja merovingiaikaan kohdistuvassa tutkimuksessaan

hän määritteli koruneulojen yhteydessä löytyneiden palaneiden luiden sukupuolen osteologisella tutkimuksella ja totesi, että yhdessä kolmasosassa tutkittavissa olevista yhteyksistä aikaisemmin puhtaasti naisen koruna pidetty neula on ollut miehen käytössä. Waller selittää tämän sillä, että koruneula on ollut niin tarkoituksenmukainen vaatetuksen osa, että sitä ovat käyttäneet molemmat sukupuolet. Hän toteaa myös, että polttohautauksen yhteydessä ilmiö saattaa johtua pelkästään tutkimusaineistossa esiintyvistä virhelähteistä.⁸² Suomessa ei vastaavaa, osteologiseen analyysiin perustuvaa tutkimusta ole tehty.

Käärmeen kuva merkinä erityisestä tehtävästä tai asemasta yhteisössä

Käärmesolki ei yleisiltä sosiaalisen merkin ominaisuuksiltaan sovellu kovin hyvin naisen esineeksi. Kuvan esittävyyttä tutkinut Ernst Gombrich on esittänyt useita esimerkkejä siitä, miten kuvioiden avulla voidaan harjoittaa sosiaalista merkitsemistä, eri ryhmien erottamista toisistaan.⁸³ Yksi keskeinen teki-

jä sosiaalisessa erottamisessa on esineen arvo, joko käytettyjen kallisarvoisten ja harvinaisten materiaalien kautta tai erikoistuneena työnä. Käärmesoljen luonnetta merkitsijänä voidaan kuvata seuraavilla määreillä: tuontiesine, vieras, prestiisi, suuri, arvokas materiaali, suuri variaatio, tasainen laatu.⁸⁴ Marie Louise Sörensen totesi varhaisen rautakauden tutkimuksissaan, että esineiden piirteet liittyvät hyvin usein esineiden käyttäjien sukupuoleen.⁸⁵ Naiset käyttivät paikallisesti valmistettuja standardisoituja tuotteita, joiden laatutaso vaihteli, miehet käyttivät yksilöllisiä, korkealaatuisia tuontitavaroita. Kun käärmesolki ominaisuuksiltaan kuuluisi miesten maailmaan, on käärmesolkea kantaneen naisen aseman yhteisössä pitänyt poiketa jollakin tavalla gender-normista.

Pronssikauden tutkijat Kristian Kristiansen ja Thomas B. Larsson ovat tutkimuksissaan kehittäneet arkeologisen tulkinnan teorioita. He jakavat arkeologisen kenttätöiden seurauksena esille saatavan materiaalin kolmeen ryhmään: 1. henkilökohtaiset tarvikkeet, 2. prestiisiesineet ja 3. kauppatavarat, esim. raaka-aineet.

Ensimmäisen ryhmän löytöyhteys on yleensä hautaus, viimeksi mainitun kätkö. Sekä haudat että kätkö ovat tutkijoiden mukaan merkinä asutuksesta. Prestiisiesineitä löydetään molemmista yhteyksistä. Raaka-aineiden kauppiaan liittyy ajatus esineiden valmistuspaikan ja raaka-ainelähteen erillisyydestä joko niin, että raaka-aine on kulkenut osaavan käsityöläisen mukana tai se on myyty paikalliselle osajalle. Prestiisiesineiden levintä määräytyy toisin. Ne ovat usein lahjoja tasavertaisten välillä tai hierarkiassa alempana oleville henkilöille tilanteissa, joissa lahjan saaja halutaan sitoa kiitollisuuden velkaan ja vastapalveluksiin. Esine voi myös kulkea useampia siirtoja tällaisessa vaihtoketjussa.

Prestiisiesineiden valmistus edellyttää pitkälle erikoistunutta mestaritason käsityöläisyyttä ja pääsyä arvokkaiden raaka-aineiden lähteille. Täten prestiisiesineet voivat olla hyvin samantaisia laajoilla alueilla. Esineen löytyminen joltakin alueelta ei tarkoita välttämättä, että sillä olisi oleskellut valmistusalueen väestöön kuuluvia henkilöitä. Kristiansen ja Larsson katsovat, että pronssikauden esineistö-

tä henkilökohtaisiin tavaroihin voidaan lukea pienikokoiset korut, joilla on pääasiassa käytännöllinen merkitys esim. vaateen kiinnittämisessä. Sen sijaan suuret korut voidaan lukea prestiisiesineisiin.⁸⁶ Henkilökohtaisten tavaroiden esiintyminen rajoittuu suppealle alueelle. Niiden löytyminen ydinalueensa ulkopuolelta merkitsee niitä kantaneen henkilön siirtymistä. Henkilökohtaisten käyttöesineiden valmistus ei vaadi kovin erikoistunutta käsityötaitoa.

Merovingiajan Suomeen siirrettynä Kristiansenin ja Larssonin luokittelu johtaa mielenkiintoisiin pohdintoihin. Raaka-aineita sisältävät kätkölöydöt ovat ajanjaksolla hyvin harvinaisia. Skoonelaisen Uppåkrän tutkimusten yhteydessä on pidetty osoituksena pronssikorujen valmistuksesta sitä, että alueelta löytyy raaka-aineväestöä, epäonnistuneita koruja, pronssijätettä, upokkaita tai niiden osia ja valumuottien katkelmia. Myös se, että paikalta löytyy keskeneräisiä ja identtisiä koruja, indikoi alueella tapahtunutta valmistusta.⁸⁷

Käärmesolkia on löydetty yhdestä raaka-ainetyyppisestä kätköstä, Hämeenlinnan Hat-

telmalasta.⁸⁸ Se on merovingiajan jälkeiseltä ajalta ja sisältää viikinkiaikaisia ja nuorempiakin esineitä. Sitä voi pitää pronsivalurin tai materiaalikauppiiaan varastona ja sen sisältö on todennäköisesti peräisin ryöstetyistä kalmistoista. Merovingiaikaisesta pronsinvalusta tai raaka-ainekaupasta Suomessa se ei todista mitään. Käärmesoljen valmistukseen viittaavia muotteja ei tunneta Suomesta. Yleensä merovingiaikaan liittyviä valusta kertovia esineitä tunnetaan vain Vöyrin Pörnnullbackenista löydettyt upokkaan kappaleet ja epävarmat valinmuotin kappaleet, joita ei ole pystytty liittämään mihinkään tiettyyn esineeseen.⁸⁹ Käärmesolki ei siis ole kuulunut paikallisesti valmistettuihin käyttöesineisiin.

Käärmesolki kuuluu tuontiesineenä kokonsa ja materiaalinsa monipuolisuuden perusteella prestiisiesineisiin. Esimerkiksi Janakkalan Mäntylän B1-tyyppin käärmesoljen sisältäneen kätkön korukokonaisuus liittyy soljen Kristiansenin ja Larssonin tarkoittamiin prestiisiesineisiin (kuva 10).⁹⁰ Kätkö liittyy henkilökohtaisen omaisuuden piilottamiseen uhkaavassa tilanteessa. Aivan ajanjakson lopulle, noin vuo-

teen 800 ajoittuva korukokonaisuus kertoo kätkijänsä huomattavasta vauraudesta. Siihen kuuluu sekä itäisiä että läntisiä esineitä. Samalta ajalta tunnetaan Hämeestä kaksi muutakin vastaavantyyppistä kätköä, joista ainakin Kuhmoisten Papinsaaressen esinekokonaisuudesta löytyy myös käärmeen kuvia, kahdesta kampariipuksesta (kuva 7).

Artikkelissaan kontekstuaalisesta arkeologiasta Ian Hodder tarkoittaa rakenteella mitä tahansa organisoitumisen tapaa; hän etsii kyseisen käsitteen avulla merkin paikkaa koodissa. Esimerkkinä rakenteen analysoinnista hän esittää syntagman ja paradigman käsitteet. Syntagman avulla voidaan tarkastella sarjoittuvaa järjestystä ja paradigman avulla merkkejä, jotka voivat korvata toisensa. Hodder korostaa sitä, että tulkinnoissa on sovellettava riittävän laajaa kontekstin käsitettä ja tarkasteltava sitä jakolinjoilla yksilö-yhteisö, lyhyt-pitkäaikainen ja toiminta-rakenne.⁹¹ Käärmesolkea voidaan tarkastella syntagman käsitteen avulla käsiteltäessä korustokokonaisuutta, johon se on liittynyt. Paradigmaa pohdittaessa korvaamista voidaan ajatella ainakin kahdesta eri näkökulmasta: 1. käytännöllises-

Kuva 10. Janakkalan Mäntylän kätkölöydön korukokonaisuus, johon sisältyy käärmesolki (KM 14530:6). Kuva Ritva Bäckman, Museovirasto.

sä merkityksessä käärmesoljen vaateen, lähinnä viitan, kiinnittäjänä on voinut korvata mikä tahansa suurehko solki, esim. rapsolki tai pukuneula, 2. käärmeen kuvana sen on merovin-

giajan lopulla Suomessa voinut korvata mahdollisesti kampariipus ja ehkä spiraalisormus.

Tanskalaisen pronssikauden tutkijan Kristiansenin tavoitteena on ollut interkontekstuaalista

arkeologista tutkimusmenetelmää käyttäen löytää sosiaalisia instituutioita materiaalsen kulttuurin jäänteitä tulkitsamalla.⁹² Menetelmä on lähellä sosiosemantiikan ajatusmalleja. Kristiansenin mallin ytimenä on etsiä keskeisten symbolien erilaiset esiintymismuodot ja pyrkiä rekonstruoimaan niiden avulla merkityksiä ja institutionaalisia rakenteita. Mallin soveltaminen suomalaiseen aineistoon on haastavaa, koska täältä tunnetaan hyvin vähän löytöjä muualta kuin kalmistoista.

Käärmesoljet ja kampariipukset ovat löytyneet laajoista kalmistoista, jotka ovat olleet jonkinlaisia keskuspaikkoja ja joiden käyttö on usein jatkunut vuosisatoja. Ilmiö tulee selvästi näkyviin kaikilla soljen suomalaisilla esiintymisalueilla: Vakka-Suomessa (Kalannin Kalmumäki, Laitilan Kansakoulunmäki, Mynämäen Franttilannummi), Euran–Köyliön alueella (Käräjämäki, Pappilanmäki, Luistari), Etelä-Pohjanmaalla (Levänluhta, Gullydynt), Ahvenanmaalla (Kvarnbacken) ja Tampereen seudulla (Lempäälän Päiväniemi, Vesilahden Karholannokka, Kangasalan Tiihalala). Kalmistoissa käärmesoljen tai kampariipuksen sisältäneet koruko-

konaisuudet ovat olleet yleensä rikkaita. Kätköistä löytyneet korukokonaisuudet ovat olleet huomattavan komeita (Kuhmoisten Papinsaari ja Janakkalan Mäntylä). (Vrt kuvaan s. 4.)

Mikä siis on ollut tällaisia prestiisiesineitä kantaneiden naisten rooli yhteisössään? Voiko käärmeen kuvan sisältävän korun liittää johonkin sosiaaliseen rakenteeseen? Vaikka varakkaat erottuvat selvästi varattomammista erityisesti ajanjakson alkupuolella, merovingiajan esineistöistä ei ole tunnistettu muita tehtävään liittyviä sosiaalisen roolin merkitsemisiä kuin päällikön (loistomiekkoja sisältäneet haudat) ja soturin (vaatimattomammatt asehaukat). Pääasiassa viikinkiajan mytologiaa tutkinut Neil S. Price on laajentanut roolitusta esittämällä, että Isonkyrön Pukkilan loistohaudan perinteisesti työkaluksi tulkittu rautaesine olisi tulkittava shamaanin tai noidan sauvaksi ruotsalaisten esikuvien mukaan.⁹³ Muita yrityksiä esim. parantajan tehtävän tunnistamiseen ei ole tehty. Parantajan rooli on aika monissa perinteisissä kulttuureissa soveltunut kumman tahansa sukupuolen tehtäväksi.

Käärmeellä on pitkä perintö ainakin antiikista saakka paran-

tamiseen liittyvien jumaluuksien tunnuksena, jota ovat kantaneet myös parantamista harjoittaneet henkilöt. Asklepioksen käärmeet toimivat edelleenkin länsimaisessa kulttuurissa lääkärin ammatin harjoittajan merkinä ja Hygieian maljasta juova käärme kertoo farmasian harjoittamisesta. Antiikin kuvilla on ollut pitkä ja monipolvinen polku osaksi meidän aikamme ikonografiaa. Ne on tarvinnut vuosisatojen kuluessa monesti löytää uudelleen, ne on kuitenkin löydetty merkityksensä kera.

Toisaalta on mahdollista tulkita merovingiajan aineistojen sosiaalisten merkkien löytämisen vaikeus niin, että yhteisössä ei ole ollut kovin suurta erikoistumista. Merovingiajalla vähitellen käyttöön tuleva tasaisen maan polttokenttäkalmisto on usein haluttu tulkita kollektiiviseksi hautaustavaksi ja sitä kautta merkiksi yhteisön haluttomuudesta erotella jäseniään.⁹⁴

Mytologia merovingiajan kuva-aiheen selitysmallina

Olen pohtinut, onko mahdollista liittää edellä tarkasteltuja merovingiajan esineitä mytologisiin yhteyksiin ja päästä siten käsik-

si päättelyketjuihin, joissa ovat tarjolla myös historialliset lähteet.⁹⁵ Ajalliset ja maantieteelliset etäisyydet kasvavat helposti, on vaikea rakentaa katkeamattomia kuvien kulkeutumisen ketjuja, erityisen vaikeaa on löytää ketjulle lähtökohtaa, josta voisi kulkea ajassa eteenpäin. Perinteisesti suomalaisen rautakauden tutkimuksessa on käytetty mytologisena viitekehysenä pääosin 1800–1900-luvuilla kerättyä kansanrunoutta. Kasvava tietoisuus sen liittymäkohdista indoeurooppalaiseen mytologiaan on avannut uusia ikkunoita myös germaanis-pohjoismaisen mytologia-aineiston käyttömahdollisuuksiin. Senkin osalta kirjalliset lähteet ovat kuitenkin syntyneet huomattavasti tutkittavan ajanjakson jälkeen. Useat tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että pohjoismaisen kertomusperinteen avulla päästään tekemään johtopäätöksiä viikinkiajasta, mutta ei sen vanhemmista ajoista. Joka tapauksessa päättelyketju kulkee taaksepäin.

Anna-Liisa Siikala on todennut tutkiessaan suomalaista tietäjärinoutta, että myyttinen aineisto tarjoaa mahdollisuuksia moniin erilaisiin tulkintoihin silloinkin kun tarkastelun lähtökohdat ovat samanlaiset.⁹⁶

Tämä johtuu osittain myyttisen ilmaisun indeksikaalisuudesta ja osittain siitä, että yksittäisessä myyttisessä hahmossa voi olla sekoittuneina elementtejä eri lähteistä. Tästä syystä Siikala pitää hyvänä tuloksena, jos tutkimuksen avulla pystytään saavuttamaan edes joitakin merkityksellisen tiedon sirpaleita. Siikalan runouteen liittyvä johtopäätös on sovellettavissa myös kuvallisiin esityksiin ja niiden tulkintayrityksiin. Lévi-Straussiin viitaten Siikala toteaa, että myyttisten hahmojen muuttuminen on yhteydessä kulttuurissa tapahtuviin strukturaalisiin muutoksiin, jotka asteittain muokkaavat konservatiivisuuteen taipuvaista uskomusjärjestelmää. Myyttiset kuva-aiheet ja motiivit saattavat säilyä silloinkin, kun uskomusjärjestelmä muuttuu perusteellisesti, hyvänä esimerkkinä on pakanallisten motiivien sujuva siirtyminen osaksi kristillistä ikonografiaa uusien kertomuksien varustettuina.

Tutkittaessa kuvien kulkeutumisesta on vaikea erottaa, milloin on ollut kysymys vain motiivin siirtymisestä ja milloin siihen liittyy myös temaattinen sisältö, erityisesti kun puhutaan mytologisista merkityksistä. Alti

Kuusamo on pohtinut motiivin ja teeman välistä suhdetta ja niiden jopa ristikkäisiä vaihtoksia klassisen ja kristillisen kuvaston välillä.⁹⁷ Teema–motiivi-pohdinta vertautuu Kent Anderssonin käyttämään intellektuaalisen lainan käsitteeseen.⁹⁸ Andersson on tutkinut roomalaisen kuvaston ja esinemaailman siirtymistä germaaniin käyttöön kansojen kohtaamistilanteessa ja nimitetään intellektuaaliseksi lainaksi menettelyä, jossa omaksutaan lainan käsitteellinen sisältö ja sovitetaan sitä omaan visuaaliseen maailmaan. Tässä tapauksessa siis siirretään teemaa ja muokataan motiivia. Hän katsoo roomalaisen kypärän muokkauksen skandinaaviseen malliin (Vendel-hautojen kypärät) tapahtuneen jo vuoteen 500 mennessä. Useimmat uskomusten ja niihin liittyvän ikonografian tutkijat korostavat kuvaston pysyvyyttä yli temaattisten muutosten. Kuvaa pidetään sanaa vahvempana.

Osa suomalaisista tutkijoista⁹⁹ on ollut sitä mieltä, että kristinuskon ikonografiaa voitaisiin Suomenkin alueella etsiä jo vanhemman rautakauden esineistöstä, jolloin saataisiin käyttöön kristinuskoon liittyviä

kirjallisia ja kuvallisia lähteitä. Myös skandinaavisessa brakteaattien tutkimuksessa esiintyy toisinaan hämmästyttäviäkin kristillisiä tulkintoja.¹⁰⁰ Useimmiten on kuitenkin kysymys siitä, että kuvan kulkua ei ole seurattu riittävän kauas taaksepäin kristillisen aiheen ja tutkittavan aiheen yhteisen esikuvan löytämiseksi. Kristillisen ikonografian käyttäminen selitysmallina merkitsee taaksepäin katsovaa päättelyketjua, joka on erittäin altis sille, että käyttämällä toista lähdeaineistoa päädytään täysin erilaiseen lopputulokseen.

Merovingiajan osalta ikonografisia aineistoja, jotka antaisivat mahdollisuuden ajallisesti eteenpäin kulkevalle päättelyketjulle, voisivat olla kelttiläisen mytologian kuvat ja myöhäisantiikin eklektisestä Rooman valtakunnasta välittyneet mytologiset ainekset.

Kelttiläisen kulttuurin pilkahduksiin Suomen alueen aineistossa ei ole kiinnitetty kovin suurta huomiota, vaikka joitakin merovingiajan tuontiesineitä on identifioitu kelttiläiselle alueelle, esim. hevosen valjaisiin kuulunut hela (KM 6746:84). Joidenkin kohdalla mahdollinen identifiointi on tekemättä, esim.

pienen, pyöreän, puhkonaisen, rombikuvioiden soljen alkupe-
räalue saattaisi löytyä kelttiläisten yhteyksien kautta, vaikka sen välittyminen Suomeen onkin todennäköisesti tapahtunut Itä-Ruotsista. Systemaattisia esityksiä lähialueiden rautakautisen esineistön mahdollisista kelttiläisistä liittymäkohdista ei ole, vaikka kelttiläisen kuvataiteen kristilliset ilmentymät ovat kiinnostaneet esim. Aarni Erä-Esko.¹⁰¹ Brittein saarille viitattavissa tutkimuksissa teemana ovat yleensä germaanisiksi, anglosaksiksi vaikutukset, kelttiläisten osatekijöiden jäädessä huomiotta. Ornamentiikan tutkija Åberg on esittänyt, että Vendel-miekköiden punoskuviot muuttuvat 700-luvulla kelttiläisvaikutteisiksi.¹⁰² Suomalaisena esimerkkinä analyysissään hän on käyttänyt Euran Pappilanmäen rengasmiekkää. Åberg spekuloi ajatuksella, että pohjoismaiset käsityöläiset olisivat käyneet opissa Irlannissa tai sieltä vaikutteita saaneella anglosaksisella alueella.

Muutkin skandinaaviset tutkijat ovat selvittelleet kelttiläisiä yhteyksiä ja jopa mytologisia selitysmalleja joidenkin esineiden ja kuvien kohdalla, päätyen kuitenkin useimmiten hylkäämään

tulkinnat.¹⁰³ Pääasiassa nuoremman pronssikauden ja varhaisen rautakauden kelttiläisperäisiä uskomuksia ja niiden ilmene- mistä materiaalisessa aineistos- sa tutkinut Marianne Görman pitää mahdollisena käyttää historiallisten vaikutusten tunte- mista perustana, kun yritetään selittää uskontoa tai uskomus- ten sisältöä.¹⁰⁴ Hänestä on tärke- ää, että lähtökohtana on rajattu maantieteellinen alue, jonka esinemaailmaa verrataan siihen rajoittuviin samanaikaisiin kult- tuureihin. Tutkimuksessa on sel- vitettävä kontaktien esiintymistä alueiden välillä, kulttuurien vä- lisiä suhteita, esim. mahdollista dominanssia, esineiden ajoit- tumisen eroja ja artefaktien/ ornamenttiikan käyttöyhteyksiä ulottuvuudella profaani/uskon- nollinen. Hän katsoo, että tu- losten luotettavuutta lisää, jos tutkimusketju pystytään ulotta- maan kirjallisiin, historiallisiin lähteisiin.

Pohtiessaan oikeutta tehdä materiaalisesta aineiston perus- teella sosiaalisia ja uskontoon liittyviä johtopäätöksiä tanska- lainen arkeologi Kristian Kristi- ansen toteaa, että instituutioilla on taipumusta suureen pysyvyy- teen sekä krono- että korologi- sesti.¹⁰⁵ Hänen mukaansa ma-

teriaalisen kulttuurin keskeisten symbolien perusteella on mah- dollista tehdä johtopäätöksiä, kun

- vallitsee läheinen riippuvuus merkitysrakenteiden ja mate- riaalisten symbolirakenteiden välillä,
- monimuotoinen materiaali siirtyy ajassa ja paikassa ja sen mukana laaja kirjo merkityk- siä (myyttejä, rituaaleja), jol- loin tarvitaan myös narratiivi- nen konteksti ja
- useampia materiaalisia struk- tuureja siirtyy samanaikaises- ti, jolloin myös sisältö siirtyy todennäköisemmin.

Viimeksi mainitussa tapa- uksessa Kristiansenin mukaan on mahdollista, että omaksutut materiaaliset symbolit muok- kautuvat paikalliselle kulttuu- rille tutumpaan hahmoon. Hän ei siis pidä mahdollisena, että yksittäisen tuontiesineen perusteella tehdään symbolisi- sältöihin liittyviä johtopäätök- siä ilman, että sen kontekstista löytyy johtopäätöksiä tukevia seikkoja. Kristiansen tarkastelee kontekstia matriisissa, jossa hän suhteuttaa toisiinsa symbolin materiaaliset ilmenemismuodot ja löytöyhteydet.¹⁰⁶ Esimerkkinä Skandinaviasta hän esittää laiva- symbolin, joka esiintyy pronssi-

kaudella sekä miehen hautaka- lustoon kuuluvana partaveitsenä, kätköön sijoitetussa metalliasti- assa ja hautakummussa latomuk- sen ulkoisena muotona.

Kristiansenin tai Görmanin mallin soveltaminen käärmesol- kiin edellyttäisi sitä, että soljella olisi sama merkitys Suomessa ja sen keskeisellä kehitymis- ja tuotantoalueella Itä-Ruotsissa. Käärmesolki on säilynyt lähes käyttöaikansa loppuun saakka tuontitavarana Itä-Ruotsista ja on ilmeisesti myös siellä ollut melko pitkään käytössä. Tosin käärmesoljen status verrattuna muihin koruihin on alueella selvästi heikompi kuin Suomessa. Käytettävissä olevan tiedon pe- rusteella ei voi tehdä päätelmiä soljen käyttöön mahdollisesti liittyneistä symbolisista merki- tyksistä kummallakaan alueella.

Esitin tutkielmassani joitakin mahdollisia käärmeen kuvan mytologisia tulkintoja.¹⁰⁷ Käär- meeseen liittyvä esineistö rajau- tuu koruihin. Käärmesoljen ja kampariipuksen prestiisiesineen ominaisuuksien perusteella voi olettaa, että niihin on liittynyt jonkinlainen uskomusmaailma ja ehkä rituaalisia ja sosiaalisia käytäntöjä. Sen sijaan spiraali- sormus on esineenä melko vaa- timaton ja yleinen. Käärmeen

kuvien mytologisia selityksiä pohdittaessa kuvan tarinaa pi- täisi Kristiansenin kriteerien perusteella etsiä siltä alueelta, jolta kuva on kulkeutunut. Vält- tämättä tarina ei säily esineen siirtyessä, vaan se muokataan tu- loalueen uskomusten mukaan, ja siirtäjänä voi olla yhtä hyvin motiivi kuin teema. Käärme, kuten muutkin merovingiajan alun eläinaiheiset kuvat, liittyy ajanjakson alkupuolella selkeästi läntisiin yhteyksiin (käärmesol- ki) mutta loppupuolella lähinnä itään ja etelään (kampariipuk- set). On syytä ottaa huomioon, että kampariipusta on käytetty hyvin karkeina jäljitelminä, jol- loin on luontevaa ajatella, että sillä on ollut jokin muu kuin koristautumisen tarkoitus. Sama koskee tyyppin L2A1 hyvin vaati- mattomia käärmesolkia. Merki- tys on ollut niin tärkeä, että se on haluttu välittää, vaikka viesti- väline on jäänyt kömpelöksi.

Spiraalisormuksen roomalai- sen rautakauden ja kansainvael- lusaikaisia ”esikuvia” tunnetaan lähinnä Skandinaviasta, mutta varsinaisesti merovingi- ja vii- kinkiajalla käytössä olleen spi- raalisormuksen esikuvat ovat lähinnä Itä-Baltiassa. Spiraali- sormus johdattaa ajatukset Roo- man valtakunnan rikkaaseen

kulttimaailmaan, reitti kulkisi tässä tapauksessa Itä-Baltian kautta. Selvästi käärmettä esittäviä spiraalisormuksia tunnetaan jo antiikista monienkin kulttien yhteydestä. Esimerkkinä voi mainita Odessan alueelta löydetyin 100–200-luvulle ajoitetun, kaivertamalla kuvioitun kultaisen käärmesormuksen, joka liitetään Mustanmeren pohjoisrannan kreikkalaisten kaupunkivaltioiden kulttuuriin. Käärmesormukset olivat hyvin suosittuja antiikissa 4. vuosisadalta eaa. ensimmäisiin vuosisatoihin jaa. Käärmeen kulttieläinrooliin viitataan esiisien henkien edustajana ja jälkipolvien suojelijana.¹⁰⁸ Suomen alueelta löydettyjä sormuksia voi pitää materiaalin ja valmistustekniikan perusteella ”köyhän miehen” versioina.

Käärme on tärkeä eläin skandinaavisessa ja germaanisessa tarustossa ja on vahvasti esillä myös suomalaisessa kansanrunoudessa ja parantamiseen liittyvässä loitsuaineistossa sekä perimätiedossa. Myös Itä-Baltian alueelta, erityisesti Latviasta tunnetaan vahva ns. ruohokäärmeen kultti. J. R. Aspelin viittaa kotikäärmeiden pitoon ja ruokkimiseen maidolla Uudenmaan

rannikolla sekä Karjalan ja Viron alueilla vielä 1800-luvun alkupuolella sekä toteaa muinaisina aikoina käärmeille uhratun synnyttäneiden eläinten ja ihmisten ensimaitoa ja jopa ihmisiäkin.¹⁰⁹ Toisaalta tuskin millään kansalla on tarustoa, jossa käärmeellä ei olisi roolia, mikä tekee sen merkityksimaailman eri paikoissa ja eri ajankohtina vaikeasti tavoitettavaksi.

Johtopäätökset

Artikkelini lähtökohtana on ollut Suomessa merovingiajalla esiintyvä alkuperältään skandinaavinen pronssikoru: käärmesolki ja sen typologian tarkennus, jonka tein gradututkielmassani. Käärmesoljen on katsottu olevan yksi esimerkki merovingiajalla tapahtuneesta omien suomalaisten esinemuotojen syntyisestä. Soljen kehitys kulki melko luonnonmukaisesta käärmeen kuvasta hyvin pitkälle tyyliteltyyn. Soljessa saattoi havaita muodon pelkistymisen ja sen alistamisen tekniikalle, jolloin siirtyminen massatuotantoon helpottui. Viimeisen vaiheen soljille on ominaista pronssin tehokas hyödyntäminen luomalla näyttäviä,

pulleita muotoja ohuesta materiaalista. Solkien tarkastelu tuki käsitystä, että solkityyppi on syntynyt todennäköisimmin Gotlannissa. Mälar-järven saarella sijainnut Helgön käsityökeskus on ollut merkittävä sekä soljen kehityksessä että tuotannossa. Käärmesoljen osalta on perusteltua ajatella, että itsenäinen suomalainen muoto toteutui vasta tyypissä 2B ja sen käyttöaika jäi hyvin lyhyeksi.

Ikonografian ja esinekokonaisuuksien tarkastelu osoitti, että käärmesolki on mimeettisenä eläinkuvana erityisesti ajanjakson alkupuolella melko yksinäinen ilmiö. Eläinten kuvia on ollut Suomessa vähän. Eläinkuvien vähäisyys suhteessa esim. kansanrunouden välittämään mytologiseen maailmaan on hämmästyttävä. Käärmeenkuvaksi voi ajanjakson esineistä tulkita käärmesoljen lisäksi kampariipuksen ja ehkä spiraalisormuksen.

Soljen esiintymiskontekstien tarkastelu osoitti, että sen käyttöä ohjanneet sukupuolinormit ovat olleet melko selkeitä, vaikka poikkeuksia ”normaalikäytöstä” oli joissakin tapauksissa havaittavissa. Käärmesolki on kaikilla käyttöalueillaan pääsääntöisesti

kuulunut naisen vaatetukseen. Solkien pieni lukumäärä ja kontekstitiedon puuttuminen monista löydöistä pakottaa kuitenkin varovaisuuteen johtopäätöksissä. Käärmesoljen ominaisuuksien: tuontiesine, arvokkaat ja moninaiset materiaalit sekä suuri koko, ja sen harvinaisuuden on täytynyt merkitä sen kantaja selvästi. Myös solkilöytöjen keskittyminen merkittävimpiin ja pitkäikäisimpiin kalmistoihin kertoo siitä, että soljen kantajan vaikutusalue on todennäköisesti ollut yhtä sukua laajempi. Soljen merkitystä voisi luontevimmin etsiä käärmeen parantamiseen liittyvien konnotaatioiden kautta. Käärmesolki on mahdollisesti ollut parantajan merkki, mutta siihen liittyvät todennäköisesti myös skandinaaviset käärmekultit. Se ja kampariipus ovat olleet ehkä saman merkityksen omaavia. Ne esiintyvät toisinaan jopa samoissa kalmistoissa, tosin toisen läntinen ja toisen itäinen alkuperä ehkä antaisi aiheita etsiä niille myös toisistaan poikkeavia merkityksiä ja mytologisia liitymäkohtia.

Spiraalisormuksesta ei käytettävissä olleen aineiston perusteella voi päätellä, onko sillä ollut symbolista merkitystä

merovingiajan Suomessa. Sen vaatimaton ulkonäkö ja yleisyys osoittavat mielestäni, ettei se merkinä ole voinut korvata käärmesolkea tai kampariipusta. Jos se on mielletty käärmeen symboliksi, sen käyttö on ehkä ollut amuletinomaista.

Käärmeen kuvalliset esitykset viittaavat ajanjakson alkupuolella länteen ja loppupuolella itään. Suomen rautakauden myyttien tulkinnassa useimmiten lähdeaineistona käytetyn kansanrunouden soveltamisessa merovingiajan alkupuolen esineiden tulkintoihin on syytä olla varovainen. Tulkintatukea pitäisi ehkä mieluummin etsiä germaani myöhäisantiikista, kelttiläisen kulttuurin perinnöstä ja indoeurooppalaisen mytologian juurilta omaksumasta myyttisestä aineksesta. Eri lähteistä peräisin olevien kulttien kaaos myöhäisantiikissa ja kan-

sainvaellusaikana tekee tehtävää kuitenkin erityisen haastavan.

On ehkä mahdollista liittää yhteen ketjun palasia sieltä täältä. On uskottavaa, että keskellä Itämeren sijainneen, merkittävänä kauppakeskuksena tunnetun Gotlannin kuvakivien varhaisen vaiheen ikonografiaan on vaikuttanut kelttiläinen kuvaperinne uskomuksineen. On myös todennäköistä, että kelttiläisen ikonografian sitkeä kiinnittyminen s-muotoisiin käärmeen kuviin on välittynyt mm. germaaniseen s-muotoiseen solkeen 400–500-luvulla, joka puolestaan on toiminut meillä tunnetun käärmesoljen lähtökohtana (550–800).

Antiikista peräisin oleva käärmeenkuva parantajan merkinä on poimittu oman aikamme kulttuuriin eri ajanjaksoina aina uudelleen. Ehkä se poimittiin myös merovingiajan käärmesolkeen.

Lähteet

Painamattomat

Nokia Hauroinen Sotkanlinna. 1997. Rautakautisen röykkiön kaivaus 23.6.–25.7.1997. Turun yliopisto.
Rintama, Eeva 2008. *Käärme- ja rapusolki. Typologiaa, ikonografiaa ja merkityksiä*. Pro gradu -tutkielma. Taidehistoria. Taiteiden tutkimuksen laitos. Turun yliopisto.

Painetut

Käytetyt lyhenteet:

SMYA = Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja
KVHAA= Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien

Ailio, Julius. 1928 Hattelmalan rautakautinen kätkölöytö. *Suomen Museo* XXXV. Helsinki. 51–54.

Andersson, Kent. 1983–1984. Intellektuell import eller romersk dona? *Tor* XX. Tidskrift för nordisk fornkunskap. Gustavianum. Uppsala. 107–154.

Arrhenius, Birgit. 1960. En vendeltida smyckeuppsättning. *Fornvännen*. Stockholm. 65–91.

Arwidsson, Greta. 1942. Die Gräberfunde von Valsgärde. *Valsgärde* 6. Acta musei antiquitatum septentrionalium regiae universitatis Upsaliensis I. Uppsala.

Arwidsson, Greta. 1963. Demonmask och gudabild i germansk folkvand-

ringstid. *Tor*. Tidskrift för nordisk fornkunskap. Gustavianum. Uppsala.

Aspelin, J. R. 1895. Ormen och ormkulten i Finland. *Finskt Museum*. Helsingfors, 80–87.

Cleve, Nils. 1927. Finländska fornsaksformer under järnåldern. *Finskt Museum* XXXIV. Helsinki. 1–13.

Cleve, Nils. 1943. *Skelettgravfältet på Kjuloholm i Kjulö. I. Den yngre folkvandringstiden*. SMYA 44. Helsinki.

Edgren, Torsten, 1992. Den förhistoriska tiden. Edgren, Torsten & Törnblom Lena. *Finlands historia I*. Schildts Förlags Ab. Ekenäs. 9–270.

Erä-Esko, Aarni. 1965. *Germanic Animal Art of Salins Style I in Finland*. SMYA 63. Helsinki.

Excavation at Helgö I. Report for 1954–1956. KVHAA. Stockholm.

Fibel und Fibeltracht. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* VIII.528–570.

Gaimster, Märta. 1998. *Vendel period bracteates on Gotland. On significance of Germanic Art*. Acta Archeologica Lundensia Series in 8°.

Gombrich, E.H. 1979. *The Sense of Order: a study of the psychology of decorative art*. 2. impr. Phaidon. Oxford.

Görman, Marianne. 1989. Hur kan man använda arkeologiskt material i religionshistorisk forskning? Några metodiska överväganden och tolkningsförsök. *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*. Red. Larsson, Lars &

- Wyzomirska, Bozena. University of Lund, Institute of archaeology. Report Series No 34. 31–42.
- Hodder, Ian. 1987. The contextual analysis of symbolic meanings. *The Archaeology of Contextual Meanings*. Ed. Ian Hodder. Cambridge University Press. 1–10.
- Høilund Nielsen, Karen 1999. Female grave goods of southern and eastern Scandinavia from the Late Germanic Iron Age or Vendel Period. *The Pace of change. Studies in Early-Medieval chronology*. Ed. Hines, J.; Høilund Nielsen, K. & Siegmund, F. Cardiff Studies in Archaeology. Oxford. 160–194.
- Huurte, Matti. 1995. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Otava. Keuruu. Viides, uudistettu painos.
- Hällström af, Olof. 1948. I Forntiden. *Karis socken från forntiden till våra dagar*. Ekenäs.
- Kivikoski, Ella. 1955. *Hämeen rautakausi*. Eripainos teoksesta Hämeen historia. Hämeenlinna.
- Kivikoski, Ella. 1963. *Kvarnbacken. Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Åland*. Finnische Altertumgesellschaft. Helsinki.
- Kivikoski, Ella. 1973. *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*. Neuausgabe. Helsinki.
- Kivikoski, Ella. 1980. *Långängsbacken. En gravfält från yngre järnåldern på Åland*. SMYA 80. Helsingfors.
- Kristiansen, Kristian. 2004. Institutioner og materiel kultur. Tvillingher-
skerne som religioes og politisk institution under bronzealderen. *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. Andrén, Jennbert, Kristina & Raudvere, Catharina. Väger till Midgård 4. Nordic Academic Press. Lund. ss. 99–122.
- Kristiansen, Kristian & Larsson, Thomas B. 2005. *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Kuusamo, Altti. 1996. *Tyylistä tapaan. Semiotiikka, tyylä, ikonografia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa. 1984. Keski- ja myöhäisrautakausi. *Suomen historia* 1. Weilin + Göös. Espoo. 250–403.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa. 2000. *Luistari – A History of Weapons and Ornaments. Luistari IV*. SMYA 107. Helsinki.
- Liedgren, Lars. 1991. Merovingertida bebyggelseämningar på Kalaschabrännan i Malax. *Järnålders bygd i Österbotten*. (ed. Baudou et al.). Vasa. 103–148.
- Mangelsdorf, Günter. 1992. Späte Germanen und frühe Slawen in Mecklenburg–Vorpommern. *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th–12th centuries): Baltic Sea conference, Lund october 25–27, 1991*. Ed. by Birgitta Härdh and Bozena Wyzomirska-Werbar. University of Lund, Institute of Archaeology.

- Masonen, Jaakko. 1989. *Hämeen Härkätien synty ja varhaisvaiheet*. Tie-museon julkaisuja 4. Tie- ja vesirakennushallitus. Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Neiss, Michael. 2004. Midgårdssormen och Fenrisulven. Två grundmotiv i vendeltidens djurornamentik. Kontinuitetsfrågor i germansk djurornamentik, I. *Fornvännen* 99. Stockholm. 9–25.
- Nerman, Birger. 1919. Gravfynden på Gotland under tiden 550–800 e. Kr. *ATS* 22:4. Stockholm.
- Nerman, Birger. 1969. *Die Vendelzeit Gotlands II. Tafeln*. KVHAA. Stockholm.
- Nerman, Birger. 1969. *Die Vendelzeit Gotlands I:2. Tafel Verzeichnis*. KVHAA. Stockholm.
- Nordman, C. A. 1924. *Karelska järnåldersstudier*. SMYA XXXIV.
- Nylén, Erik & Lamm, Jan Peder. 2003. *Bildstenar*. Tredje utvidgade och kompletterade svenska upplagan. Värnamo. *ORO, Barbaariens kulta-årre. Kulta-årreita Ukrainan aroilta*. 1997. Helsingin kaupungin kulttuuriasiainkeskus. Helsinki
- Ørsnes, M. 1966. *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernolder*. Nationalmuseets skrifter. Arkeologisk-historisk række 11. Copenhagen.
- Petré, B. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovö, del 2. Fornlämning RAÄ 27, Lunda*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North European Archaeology 8. Stockholm.

- Petré, B. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovö, del 3. Gravar, gravfält och boplatser på Lovö. Undersökningar 1976–1984*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North European Archaeology 9. Stockholm.
- Petré, Bo. 1993. Male and Female Finds and Symbols in Germanic Iron Age Graves. *Current Swedish Archaeology*, vol. 1. The Swedish Archaeological Society. Stockholm. 149–154.
- Price, Neil S. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. AUN 31. Uppsala.
- Purhonen, Paula. 1992. Arkeologisen löytöaineiston tarjoamista mahdollisuuksista kristinuskon leviämisen varhaisvaiheiden tutkimuksessa. *Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6.1991*. Toim. Kyösti Julku. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi. 404–415.
- Ranta, Helena. 1996. Personal Ornaments. *Vainionmäki – a Merovingian Period Cemetery in Laitila Finland*. National Board of Antiquities. Helsinki. 36–50.
- Rundkvist, Martin. 2003. Snake brooches of south Scandinavia. Ørsnes types L1, L2 and H3. *Fler fynd I centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra. Uppåkrastudier* 9. Acta Archaeologica Lundensia in 8°, No 45. 97–121.
- Salmo, Helmer. 1938. *Die Waffen der Merowingerzeit in Finnland*. SMYA XLII:1.

- Salo, Unto. 1999. Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa (II). Keskustelua Suomen kristillistymisestä. *Suomen Museo* 105. 96–117.
- Schulz, Hans-Peter. 1992. Vanajan alueen myöhäisrautakautinen ja varhaiskeskiaikainen asutus uusien arkeologisten löytöjen valossa. *Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6.1991*. Toim. Kyösti Julku. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi. 517–529.
- Siikala, Anna-Leena. 2002. *Mythic Images and Shamanism. A Perspective on Kalevala Poetry*. Academia Scientiarum Fennica. Helsinki.
- Stjerna, Knut. 1905. Bidrag till Bornholms befolkningshistoria under järnåldern. *ATS* 18:1. Stockholm.
- Sörensen, Marie Louise. 1987. Material Order and cultural classification: the role of bronze objects in the transition from Bronze Age to Iron Age in Scandinavia. *The Archaeology of Contextual Meanings*. Ed. Ian Hodder. Cambridge University Press. 90–101.
- Tallgren, A.M. 1915. Ristimäki gravfält I St. Karins. *Finskt Museum* XXII. Helsingfors. 46–72.
- Uino, Pirjo. 1986. An Iron Age Community at Ketohaka in Salo and other Remains of Metal Period Buildings in Finland. *Iron Age Studies in Salo II*. SMYA 89:1. 25–201.
- Uino, Pirjo. 2003. Viikinkiaika n 800–1100 jkr. *Viipurin läänin historia I*. Karjalan Kirjapaino. 313–381.
- Waller, Jutta. 1996. *Dräknålar och dräktskick i östra Mälardalen. Kontinuitet och förändring under folkvandringstid och vendeltid*. AUN 23. Department of archaeology, Uppsala University.
- Waller, Jutta. 2002. Published and unpublished moulds at Helgö – a brief overview. *Central Places in the Migration and Merovingian periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium. Uppåkrastudier 6*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 39. Lund. 2002.
- Wessman, Anna. 2009. Levänluhta – A place of punishment, sacrifice or just a common cemetery. *Fennoscandia Archaeologica* XXV. 81–105.
- Wessman, Anna. 2010. *Death, Destruction and Commemoration. Tracing ritual activities in Finnish late Iron Age cemeteries (AD 550–1150)*. Iskos 18. The Finnish archaeological society. Helsinki.
- Åberg, Nils. 1948. Vendeltida förbindelser med fastlandsgermanska och insulära kretsar. *Fornvännen*. Stockholm. 111–122.
- Åberg Nils. 1953. *Den historiska relationen mellan folkvandringstid och vendeltid*. Handlingar åttioandra delen. KVHAA. Stockholm.

Lähdeviitteet

- Rintama 2008, liitetaulukot 1 ja 3, liite 1.
- Waller, 1996.
- Liedgren 1991, Uino 1986
- mm. Arrhenius 1960, Waller 2002
- Nylén & Lamm 2003.
- Rintama 2008, Liite 1
- Stjerna 1905, 158–160.
- Nerman 1919, 49–50 ja 1923, 53.
- Cleve 1927, 3–7.
- Cleve 1943, 77–78.
- Åberg 1953, 164.
- Arrhenius 1960, 71–72.
- Arrhenius 1960, 70.
- Kivikoski 1963, 74.
- Kivikoski 1973, 62.
- Ørnes 1966, 299–300.
- Nielsen 1999, 179–189.
- Rundkvist 2003, 97–101.
- Rundkvist 2003, Fig 1. Stjerna 1905, 157.
- Rundkvist 2003, 97–101.
- Rintama 2008. Wessman 2009, 87–88.
- Høilund Nielsen 1999, 164, 166.
- Rintama 2008, 4–5, 8, taulukko 1.
- Rundkvist 2003, 97–101.
- Stjerna 1905, Fig 67; Nerman 1919, 54; Edgren 1992, 201; Kivikoski 1955, Kuvio 34.
- Rintama 2008, 12.
- Nerman 1969, Tafeln 13.
- Rintama 2008, 24.
- Lehtosalo-Hilander 1984, 293.
- Rintama 2008, 11.
- Rundkvist 2003, 106.
- Petré 1984, 40 ja A30.
- Nokian Sotkanlinnan kaivausraportti 1997
- Åberg 1953, 164.
- Mangelsdorf 1992, 88–89.
- Arrhenius 1960, 71–72.
- Lehtosalo-Hilander 2000, Plate 52 G1062:7.
- Excavation at Helgö I, 222.
- Waller 2002, 216–217.
- Rintama 2008, 36.
- Waller 1996, Plate XXIV:81; Stjerna 1905, Fig 70.
- Sörensen 1987, 97.
- Rintama 2008, 70.
- Rintama 2008, 26–28.
- Masonen 1989, Kartta 18.
- Lehtosalo-Hilander 1984, 297.
- Kivikoski 1963.
- Edgren 1992, 200.
- Cleve 1927, 3.
- Siikala 2002, 286, Fig 39.
- esim. Rundkvist 2003, 97.
- esim. Neiß, 2004.
- Nylén & Lamm 2003.
- Purhonen 1992, Kuva 6.
- Huurre 1995, 180.
- Kivikoski 1973, Abb 484.
- Uino 2003, 328.
- Nordman 1923, Fig. 89.
- Kivikoski 1973, 72.
- Kivikoski 1963, 92–95, Tf. 16:1, 3–5, Tf. 36:7–9, Tf. 37:2.
- Hällström 1948, Plansch 14:6, 189, s. 54, Bild 5.

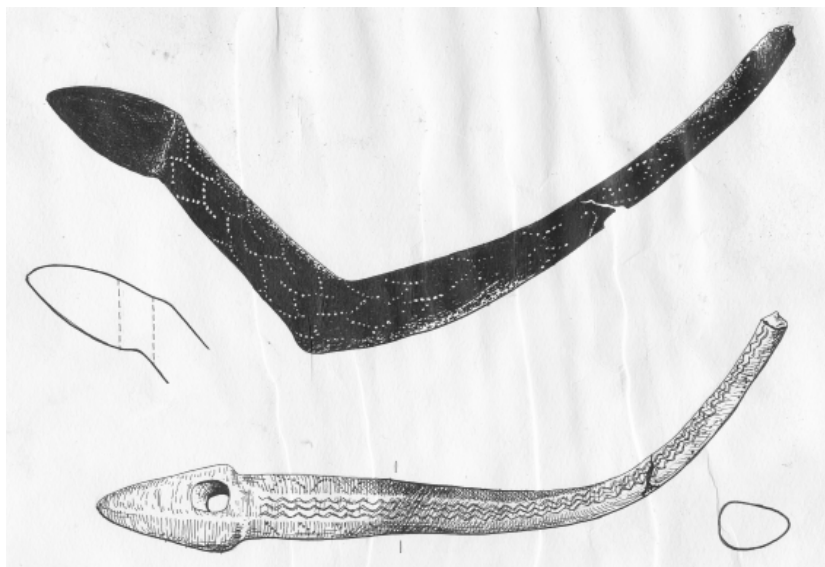
62. Hällström 1948, Plansch 18:9; Salmo 1938, Tafel XXX:6.
63. Kivikoski 1973, Abb. 126.
64. Kivikoski 1963, 89.
65. Salmo 1938, Tafel XXX:6.
66. Kivikoski 1973, 70, Tafel 51:463–464.
67. Kivikoski 1980, 70.
68. Ranta 1996, 44–45, Plate 5:1–8.
69. Rintama 2008, 66–79.
70. Rundkvist 2003, 105.
71. Petré 1993.
72. Rintama 2008, 71–72.
73. Cleve 1927, 4, 10.
74. Salmo 1938, Abb. 5.
75. Lehtosalo-Hilander 1984, 289–293.
76. Lehtosalo-Hilander 1984, 300.
77. Tallgren 1915, 53–54.
78. Rintama 2008, 73–74.
79. Rundkvist 2003, 105.
80. Nerman 1919, 12.
81. Lehtosalo-Hilander 1984, 289, 346.
82. Waller 1986, 151.
83. Gombrich 1979, 226–232.
84. Rintama 2008, 76.
85. Sörensen 1987, 100.
86. Kristiansen & Larsson 2005, 35–37, Fig 8 ja 9.
87. Rundkvist 2003, 108.
88. Ailio, 52; Kivikoski 1955, 78.
89. Liedgren 1991, 127.
90. Schultz 1992.
91. Hodder 1987, 3–5.
92. Kristiansen & Larsson 2005, 11–12.
93. Price 2002, 186–191, 195.
94. mm. Wessman 2010, 62–66.
95. Rintama 2008, 79–82.
96. Siikala 2002, 333.
97. Kuusamo 1996, 84.
98. Andersson 1983–84, 137–139.
99. esim. Aarni Erä-Esko 1965, Unto Salo 1999 ja Paula Purhonen 1992.
100. Gaimster 1998, 138.
101. Erä-Esko 1965
102. Åberg 1948.
103. Mm. Märit Gaimster, Birgit Arrhenius ja Marianne Görman.
104. Görman 1989, 33.
105. Kristiansen 2004, 103.
106. Kristiansen 2004, 104.
107. Rintama 2008, 84–88.
108. ORO 1997, 30–31, 90–91.
109. Aspelin 1895, 86–87.

MYYTTISEN KÄÄRMEEN MONET MUODOT

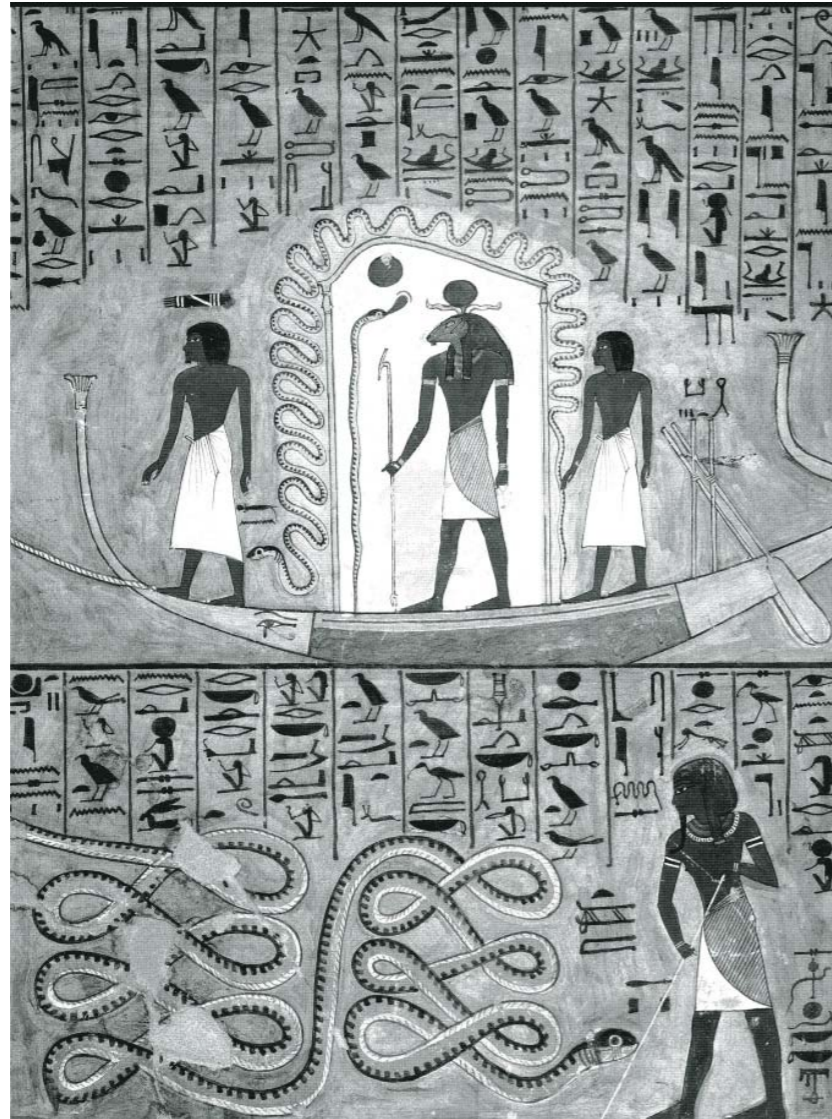
Kuvaliite

Paleoliittiselta Maltaan löytöpaikalta (Irkutsk, Siperia) on löydetty mammutin syökyshampaasta tehty levyke (14,1 x 8,5 cm). Sen toiselle puolelle on kaiverrettu kolme käärmettä, joista kaksi vaikuttaa kobralta, toisella puolen on keskellä iso spiraali ja sen ympärillä pieniä. Kuvallähde Z.A. Abramova: *Paleoliittiseskoje iskusstvo na territorii SSSR* (1962).

Narvajoen itärannalta sijaitsevasta Törvalasta löydettiin kaivauksissa 1938–39 hirvensarvesta tehty ja siksakviivoin koristettu kyykäärme, johon on porattu reikä. Sitä on siis kannettu hihnassa tai varren päässä. Myöhämesoliittiselle kivikaudelle ajoitettu esine on ainutlaatuinen koko Itä-Euroopassa, ja vain Jyllannista on löytynyt samankaltaisia sauvoja. Kuvallähde Tallinnan yliopiston historian instituutti. Piirros R. Tampere.

Näkymä kolmannesta tunnista Kuolleitten kirjassa. Mehen-käärme ympäröi suojelevasti Ra-aurinkojumalaa, joka on öisellä läpikulkumatkallaan tuonpuoleisessa. Laivan alapuolella näkyy valtava Apep-käärme (kreikkal. Apophis tai Apofis), joka yrittää nielaista auringon ja estää näin Ra-jumalaa kulkemasta tuonpuoleisen läpi. Ramses I:n hautakammioista Kuninkaiden laaksosta Luxorista. Kuvälähde Richard H. Wilkinson: *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt* (2007).

Suojelevan Mehen-käärmeen ympäröimä jumala. Hahmon molemmin puolin on kirjoitettu: Hän joka kätkee tunnit. Yksityiskohta Tutankhamonin kullatusta lippaasta. Muinaisessa Egyptissä pelattiin myös Mehen-nimistä lautapeliä, joka oli kerälle kiertyneen käärmeen muotoinen. Kuvälähde Richard H. Wilkinson: *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt* (2007).

Knossosin palatsista löydetty fajansinen käärmeapitar tai -jumalatar on ajalta noin 1600 eaa. Patsaan korkeus on 29,5 cm. Heraklionin museo, Kreetta. Kuvälähde Donald E. Strong: *Maailman taide: Kreikan ja Rooman taide* (1967).

Kauhistuttava Gorgo käärmevöineen ja -hiuksineen on kuvattu Kerkiran Artemiin temppelin päätykolmioon (korkeus 315 cm), joka on ajoitettu 6. vuosisadalle eaa. Korfun arkeologinen museo. Kuva Eeva-Liisa Oksanen.

Peleus painii nereidi Thetiksen kanssa. Thetis muuttaa itsensä vuoroin tuleksi, vedeksi, leijonaksi tai käärmeeksi välttääkseen joutumasta kuolevaisen puolisoiksi, mutta avioituu lopulta Peleuksen kanssa. Heidän poikansa on Achilleus. Peithinoksen maalaama punakuvioinen malja on 6. vuosisadan lopulta eaa. Kuvälähde New Larousse Encyclopedia of Mythology (1974).

Herakles ja lolaos ovat tuhoamassa Lernas Hydraa kreikkalaisessa vaasimaalauksessa, joka on ajoitettu vuoden 525 eaa paikkeille. J. Paul Gettyn museo, Malibu, California. Kuvälähde commons.wikimedia.org.

Parantamisen ja lääketieteen jumala Asklepios kuvataan joskus käärmeeä, mutta useimmiten miehenä, jonka saavaan on kietoutunut käärmee. Kuvälähde Rooma ja sen suuruuden aika (1967).

Minerva, Pallas Athenen roomalainen vastine, jonka rintaa suojaavat käärmee ja Medusan pää. Kuvälähde Rooma ja sen suuruuden aika (1967).

Ruotsalaisessa Tanumin kunnassa (Bohuslän) on valtava määrä pronssikauden kalliomaalauksia. Kuva Eero Siljander.

Adorantti ja käärme Tanumista. Kuva Eero Siljander.

Pronssineula on siirtymäkaudelta pronssikaudesta rautakauteen (8. –7. vuosisata eaa). Kuvalähde Oscar Montelius: Minnen från vår forntid (1917).

Kelttien ja gallien hedelmällisyyden ja saalistuksen jumala Cernunnos kuvataan usein käärmejalkaisena. Gundestrupin (Tanska) kullatussa hopeakattilassa sarvipäisen jumalan toisessa kädessä on käärme, toisessa kaularengas. Malja on ajoitettu vuosien 200 eaa ja 300 jaa välille. Kuvalähde upload.wikimedia.org.

Smissin käärmenoita gotlantilaisessa kuvakivessä on ajoitettu vuosien 400–600 välille. Jalat harallaan istuva, käärmeitä kannatteleva hahmo muistuttaa Cernunnos-hahmoja. Sen yläpuolella olevan triskel-kuvion eläimenpäistä alin on tunnistettu villisiaksi, vasen käärmeeksi ja oikea petolinnuksi. Kuvalähde upload.wikimedia.org.

Sparlösan kivi on 800-luvulta jKr. Siihen on 1000-luvulla lisätty riimukirjoitus: "Gisle teki tämän muistomerkin Gunnarille, veljelleen." Kivi on irrotettu Sparlösan kirkon seinästä. Kuva Eero Siljander.

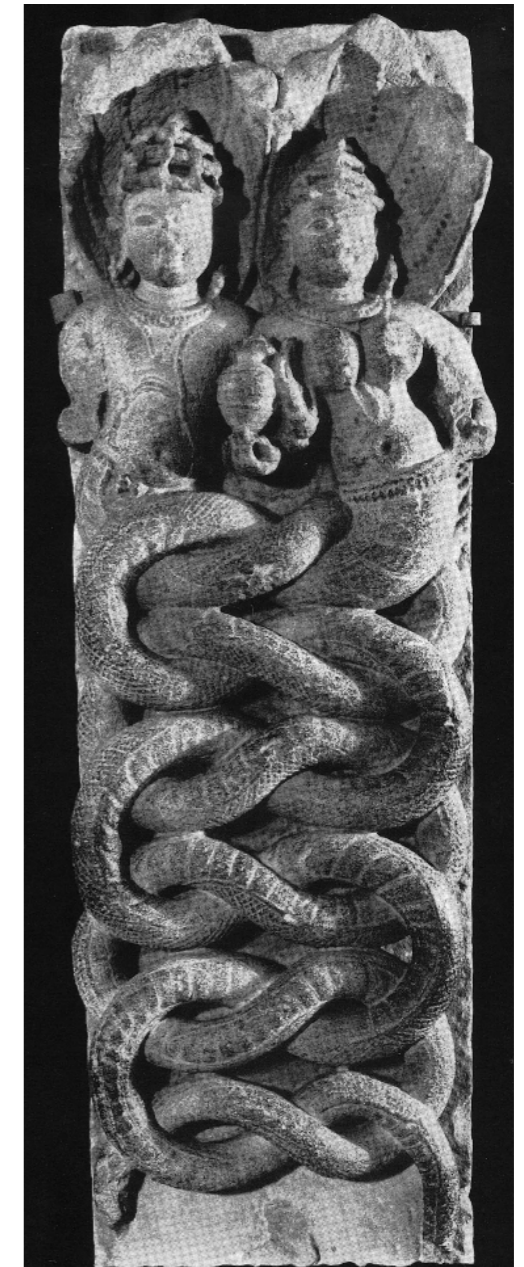
Tukholman Skansenille pystytetyn riimukiven on tehnyt 1000-luvun alussa Åsmund Käresson, jonka katsotaan synnyttäneen klassisen riimukivityylin Mälارين laakson alueelle. Risti viittaa kristinuskon vaikutukseen. Kuvalähde Språktidningen 4/2008.

Ristiretkiajan naisten viittojen spiraalikoristelun esikuvina olivat bysanttilaiset Jumalanäidin kuvien kultakoristeiset viitat. Perniön Yliskylän haudassa numero 6 vainajan päälle oli levitetty viitta, jonka päätyjen iskunauharistikoon oli pujotettu pronssispiraaleista siksak-kuvio. Se voidaan tulkita "suojelevaksi käärmeeksi", samoin kuin vastaavat kuviot esiliinojen pitkissä nauhoissa, jotka on voitu kietoa useaan kertaan vyötärön ympärille. Myös Luistarin hauta no 40:stä löytyi naisen kallon vierestä pronssispiraalisiksak-kuvio. Kuvassa yksityiskohta hautalöydön mukaan tehdystä Perniön muinaispuvun viitasta. Kuva ja teksti Jaana Riikonen.

Seuraavalla sivulla vasemmalla: Kopio yli kahden metrin korkuisesta kalliomaalauksesta (Waltondale Farm, Rhodesia). Se kuvaa sadeseremoniaa, joka selittyy myyttien mukaan näin: Kuninkaantalon neitsyt haudataan elävänä puun juureen. Sen latvan yltäessä taivaaseen oksista matelee käärme, joka lähettää sateen tytön ruumiin päälle. Jokin jumalatar valvoo tapahtumaa ylhäältä. Maalaus tunnetaan myös Elämänpuunimellä. Kuvälähde Maailman taide: Esihistoriallinen ja primitiivinen taide (1967).

Seuraavalla sivulla oikealla: Nagat ovat ihmispäisiä käärmeitä, jotka ovat hinduismin ja buddhismiin uudelleen syntymisen symboleja. Ne ovat sekä hyvän- että pahantahtoisia vedenhenkiä, joiden valtiias on käärmekuningas Muchalinda (ks. sivu 142). Nagojen hartioilta nousee kobran niskakilpi ja pää. Indian museum, Kalkutta. Kuvälähde Heintz Mode: Fabeltiere & Dämonen (1983).

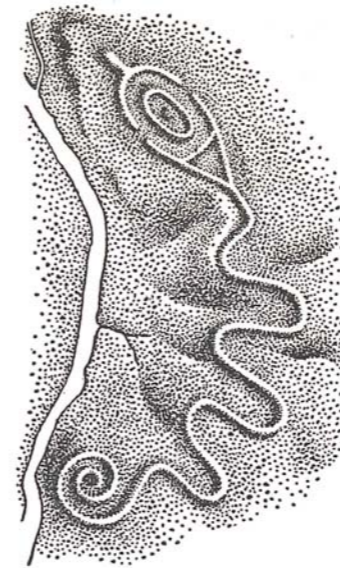
Chimú-tyylinen maalattu hautateksiili Perusta on ajalta 1200–1400 jaa. Sen korkeus on 126 cm. Taivaankäärmeellä on pää kummassakin päässä. Aihe tunnetaan mm. Etelä-Kiinassa ja Malesiassa, josta se näyttää siirtyneen uudelle mantereelle. Vrt. seuraavaan kuvaan. Kuvallähde Maailman taide: Esihistoriallinen ja primitiivinen taide (1967).

Turkoosista ja simpukan kuoresta puukehykselle sommiteltu kaksipäinen käärme (leveys 43,5 cm) on peräisin Meksikosta ja nykyisin nähtävissä British Museumissa Lontoossa. Se edustaa asteekkien tai misteekkien taidetta 1400-1500-luvulta. Vrt. edelliseen kuvaan. Kuva Katja Kuuramaa.

Aurinkopeura VI

Kuvaliite: Myyttisen käärmeen monet muodot

Locust Groven lähellä Ohiossa sijaitsevan Käärmekummun (Serpent Mound) pituus on yli 400 metriä. Se on maailman suurin käärmettä esittävä teos. Sen iäksi on arvioitu kivihiilijajoitusten mukaan noin tuhat vuotta. Piirros Ebbe Sunesen, kuvallähde Broby-Johansen R. Konstord-bok (1965).

Uppsalan arkkipiispa Olaus Magnus julkaisi vuonna 1539 Pohjoismaiden kartan (Carta marina), jossa sisä-Suomeen on piirretty kaksi hyökkävää käärmettä vastassaan nujiilla aseistautunut mies. Kuva tuo mieleen madontappajaiset, joita vietettiin Varsinais-Suomessa Marketan päivän aikaan (ks. sivu 145). Kuvallähde upload.wikimedia.org.

Olaus Magnus julkaisi vielä vuonna 1555 runsaasti kuvitetun Pohjoisten kansojen historian. Tähän kuvaan liittyy seuraava selitys: "Vaikka virkamiehet moittivatkin vanhempia siitä, että nämä jättävät lapset yksin lähtiessään ulkotoihin, monesti pienetkin lapset otettiin mukaan. Heitä vahdittiin työnteon ohessa mahdollisuuksien mukaan, mutta monet vaarat saattoivat vaania lapsia myös pihamaalla." Kvalilähde Historia de gentibus septentrionalibus.

Perisynti. Englannin goottilaisen kauden miniatyyrimaalaukset pergamentille 1200-luvun lopulta. Kuvalähde Maailman taideartaiteita 2, British Museum, Lontoo (1969).

Saksasta muuttanut puuseppä Lorentz Haberman veisti vuonna 1666 Elimäen kirkkoon upean kuoriaidan, jonka huipun hän koristeli käärmeaihein. Ikonografisen tulkinnan lähtökohdaksi voivat sopia seuraavat sitaatiit Uudesta testamentista: *Te käärmeet, te kyykäärmeitten sikiöt, kuinka te pääsisitte helvetin tuomiota pakoon?* (Matt. 23.33). *Ja niinkuin Mooses ylensi käärmeen erämaassa, niin pitää Ihmisen Poika ylennettämän.* (Joh. 3.14). Kuva Sirkka Laitinen.

Hugo Simberg: Käärme. Tampereen tuomiokirkon pääholvin kattoon vuonna 1904 maalattu paratiisikäärme, jonka suussa on hyvän ja pahan tiedon omena. Simberg lienee tarkoittanut käärmeen luterilaisen perisyntikäsitteen vertauskuvaksi. Kuva Helena Saarikoski, 2013.

POIMINTOJA JA SANASTOA MYTTISESTÄ KÄÄRMEESTÄ

Koonnut Sirkka Sammas

Aigidi eli egidi (kreikk.), suojeleva esine, mm. Zeuksen ja Pallas Athenen kilpi, jossa on Medusan eli Gorgon pää. Päästä pursuaa käärmkeitä symboloiden lamauttavaa kauhistuttavuutta, mutta myös tukea ja turvaa.

Angitia eli Angiza, etruskien ja roomalaisten parantava käärmejumalatar. Kultti jatkuu kristillistyneenä Pyhän Domenikuksen käärmemessussa vuosittain, toukokuun 1. torstaina Keski-Apenniinien Cucullossa, jossa pyhimyksen patsas kiedotaan elävin käärmein.

Apep (eg.) eli Apophis (kreikk.), käärmedemoni ja auringonjumala Ran vihollinen. Kuva sivulla 126.

Apia, skyyttien käärmejalkainen esiäiti. A:n ja Herakleen liitosta syntyi Scythos, skyyttien esi-isä.

Asklepios (kreikk.) eli Serapis (Egypti). Kuva ja teksti sivulla 129.

Bobbi-Bobbi-käärme, pohjois-australialainen bibingo-heimo uskoi sen tehneen bumerangin kylkiluustaan. Australian aboriginaalit pitävät käärmkeitä esi-isien henkinä. Näin on myös monissa Afrikan kulttuureissa.

Bona Dea (lat. = Hyvä jumalatar), roomalaisten naisten palvoma siveyden, kasvullisuuden ja hedelmällisyyden jumalatar, attribuutteina runsauden sarvi ja käärme. B.D:n temppelissä Rooman Aventinus-kukkulalla pidettiin kesyjä käärmkeitä.

Caduceus (lat.) eli Kerykeion (kreikk.), Rooman Mercuriuksen eli Kreikan Hermeksen sauva, jossa on kaksi toisiinsa kietoutunutta käärmettä. Se symbolisoi rauhallista kanssakäymistä ja kauppaa.

Cernunnos, kelttien ja gallien hedelmällisyyden ja saalituksen jumala. Kuva sivulla 131.

Coatlícuē, asteekkien maan jumalattaren nimi tarkoittaa käärmehametta, ilmentää sekä kohtua että hautaa. C:n puoliso on pilvikäärme Mixcoatl, metsästyksen jumala.

Demeter (kreikk.) eli Ceres (room.), viljavuuden ja sadon jumalatar, attribuuttina viljantähkät, unikat ja käärmeet.

Dse- ja **tsh-**äänteen hieroglyfimerkki on käärme.

Erebos eli Erebus (kreikk.), manalan pimeyden käärme, Khaoksen poika. Vrt. Egyptin Seth.

Gorgo (kreikk.), Medusa ja muut gorgot tai gorgonit olivat pahantahtoisia naispuolisia käärmehiuksisia hirviöitä. Gorgon vyössä kaksi toisiinsa kietoutunutta käärmettä muodostavat caduceuskuvan. Kuva sivulla 128.

Hydra (kreikk.), vesihirviö, jolla on yhdeksän käärmeenpää. H:n tuhoaminen on yksi Herakleen urotöistä. Kuva sivulla 129.

Hygieia (kreikk.), Asklepioksen tytär, jonka attribuutti on malja ja käärme. H. on terveydenhoidon jumalatar ja hänen maljansa farmasian symboli.

Kekrops, käärmekuningas, Attikan ja Ateenan myyttinen perustaja. Erechteion-temppelissä Ateenan Akropoliilla on mykeneläiseltä ajalta käärmeonkalo ja K:n hauta.

Kerberos (kreikk.), manalan kolmipäinen, käärmehäntäinen vahtikoira.

Khimaira (kreikk.), tultasyöksevä hirviö, jolla on käärmehäntä, leijonanpää ja vuohen ruumis.

Ktooniset jumalat (kreikk. khthōn = maa), maan alla asuvien sekä hedelmällisyyden että kuoleman ja ylösnousemuksen jumalia, kuten Adonis, Dumuzi, Tammuz, Attis, Kekrops, Erechteus, Python, Persefone jne.

Kukulkán, yksi mayojen tärkeimmistä jumalista. K:n temppelipyramidi on Chichen Itzassa Jukatanin niemimaalla. Kevät- ja syyspäiväntasauksen aikaan auringonvalo näyttää luikertelevan alas kohti mahtavaa käärmeen-päätä. Pyramidin yhdeksän kerrosta muodostavat käärmeen siksak-vartalon.

Käärmesauva, jollainen Raamatun mukaan oli sekä Mooseksella että Aaronilla. Vrt. Asklepios.

Mehen, egyptiläistä Ra-jumalaa öisen manalanmatkan aikana suojeleva käärme. Kuva sivulla 127.

Meretseger eli Mertseger, ”Hän joka rakastaa hiljaisuutta”, Egyptin Theban nekropolin suojeleva käärmejumalatar.

Midgardsormen, Odin heitti M:n mereen, jolloin se asettui maan ympärille häntäänsä purren. Ragnarökissä Tor tappaa M:n, mutta kuolee itse sen myrkyihin. M. on myös Jörmungand eli jättitaikasauva ja Suuri merikäärme. M. mainitaan myös sivulla 99.

Muchalinda eli Mucalinda tai Mucilinda, intialainen käärme kuningas (usein kobra), joka nousee puun juurelta suojelemaan meditoivaa Buddhaa.

Naga, ihmispäinen (fem. tai mask.) käärme, jonka valtiasta on Muchalinda. Kuva sivulla 135.

Nidhöggr/höggr (skand.), Yggdrasil-elämänpuun juuria järsivä käärme/lohikäärme. Ragnarökin jälkeen N. lentää ruumiskenttien yli ”sumunpi-meänä, kiiltävänä käärmeenä” (Voluspá).

Ningizzida tai Ningishzida, ”elämänpuun herra”, sumerilainen hedelmällisyysjumala. Attribuuttina voi olla pylväs, jota kaksi käärmettä vartioi Caduceuksen tapaan. N. voi olla myös ihmispäinen käärme.

Nästrand tai Nastrand, ruumisranta ja kuoleman valtakunta Hellin lähellä. Siellä olevan suuren salin seinät ja katto on punottu käärmeistä, jotka purskuttavat myrkyjokia valapattojen ja palkkamurhaajien kahlattavaksi. (Voluspá, vrt. Kalevala)

Ophion (kreikk.), käärme, joka hautoi alkumunan, josta luomakunta sai alkunsa.

Ophiukhos (kreikan ophis = käärme, lat. Ophiuchus), Käärmeenkantaja-tähdistö taivaan ekvaattorilla, jakaa Serpens(= käärme)-tähdistön kahteen osaan. Babylonialaisessa rajakivessä vesikäärme on tärkeä tähdistösymboli.

Orm (= käärme), yleinen muinaisskandinaavinen miehennimi. Käärmeihettä esiintyy mm. skandinaavisissa kuvakivissä ja viikinkilaivojen kokkoristeena. Olav Tryggvasonin laiva Ormen lunge (pitkä) on noin v. 1000 rakennettu viikinkialus, jota edelsi Ormen korte (lyhyt). 800-luvun puolivaiheilla rakennetun Osebergin viikinkilaivan esineistössä on rikasta eläinornamentiikkaa. Sen korkea kokka ja perä kääntyvät komeiksi käärme-päisiksi spiraaleiksi. Laivaan on haudattu todennäköisesti Aasa-kuningatar (ruots. Åsa) orjattarineen.

Ouroboros eli Uroboros (kreikk.), häntäänsä syövä, päättymättömyyttä, kosmosta ja ikuista paluuta kuvaava, useimmiten rengasmaisen käärme tai lisko. Vrt. Midgardsormen.

Pyhä Patrik, karkotti käärmeet Irlannista, mikä tarkoittanee pakanallisten käärmekulttien hävittämistä.

Python, Parnassos-vuoren demoninen käärme/lohikäärme, jonka Apollon surmasi. Myytti symbolisoi olympolaisen jumalan voittoa ktoonisesta jumaluudesta. Nykyafrikkalaisilla, esim. joruboilla pythonkäärme on elämän ja kaiken antavan maan symboli ja iboilla ikuisuuden ja kaikkeuden symboli.

Quetzalcóatl, tolteekkien ja asteekkien sulkakäärmejumala, joka samastuu mayojen Kukulkániin.

Renenutet, egyptiläinen käärme- tai leijonapäinen sadonkorjuun ja ravinnon jumalatar.

Sateenkaarikäärme (engl. rainbowsnake/serpent), monien alkuperäiskansojen tärkeä jumaluus Afrikassa, Amerikoissa ja Australiassa. Beninissä (Danh) ja Dahomeissa (Dan Ayido Hwedo) se on ukkosen apulainen.

Shesha eli Ananta, päättymätön tuhatpäinen käärmejumala, jonka suoja-
sa luojajumala Vishnu lepää luomistyönsä lomassa.

Tiamat, babylonialainen ja sumerilainen kaaoksen jättiläis(lohi)käärme,
joka ylijumala Marduk tuhosi ja loi maailmankaikkeuden sen raadosta.

Typhon eli Tyfon (muinaiskreikan ”savuava”), vulkaanisuuden henkilöity-
mä, Heran luoma käärmepyrstöinen hirviö, jolla on sata käärmepäätä.
Zeus ei onnistunut kokonaan tuhoamaan sitä ja sen hengitys nousee yhä
Etnasta.

Uraeus eli Ureus, ”loistava, tuhoava” kobran pää jumalten ja faraoiden
kruunussa, sylki tulta vihollisten päälle.

Wadjat eli Wadzet, Ala-Egyptin usein leijonapäinen käärmejumalatar,
joka kruunussa on Uraeus ja joskus kaksi korkeaa sulkaa. Kreikkalaiset
samastivat hänet Latonaan, Apollon äitiin.

Voodoo-käärmehenget, mm. Damballa, Simbi ja Petro tulleet orjakaupan
mukana Haitiin ja sekoittuneet kristinuskoon.

Vritra, hindujen tuhoa ja kuivuutta kylvävä käärmemoni. Indra surmasi
V:n salamalla ja aloitti luomistyön (Ringveda). Vishnu jatkoi luojajumalana.

Zeus Meilichios, ateenalaisessa rituaalissa ktooninen Meilichios (Zeus)
kutsuttiin tuomaan runsautta, mutta myös kostamaan. Z.M. vietteli tarun
mukaan käärmehahmossa Aleksanteri Suuren äidin.

Itämerensuomalaista käärmesananastoa ja -tradiotiota

Kautias, kruunupäinen noiduttu käärme, lapinkielten guowde, ilkeä noi-
ta usuttaa K:n vihollisen taloon palava taula suussa.

Kyy eli kyykäärme (kantaurali: kiye, vepsä: ki, viro: küü, küüuss, küi,
myös rästik, liivi: kü, unkari kigyö).

Kyypäin, monikko kyypäimet (oik. kyynpää), vanha suomalainen nimi-
tys korulle tai koristeelle, jossa on käytetty kaurikotiloita. Niitä on jono-
na esim. vatjalaisissa kaattereissa eli lanteista roikkuuissa pitkissä liinoissa.
Käärmeeseen viittaavat myös koristeraitojen nimitykset, kuten kärmet
(lounaismurteet), madonnahka (inkeri, viro) sekä koristeraidoin kirjailtu
paita tšiuutto (vatja). Viron murteiden küit on juovainen hame.

Käärmeenhuoripoika, sisilisko Hämeessä ja Etelä-Pohjanmaalla. Käär-
meenpoika on Savossa ankerias.

Käärmeenkulo, kuivassa heinikossa nopeasti etenevä tuli.

Käärmeenkärjäkivi, pieni säännöllisen pyöreä tai soikea kivi, jonka pin-
nassa usein käärmemäistä kuviointia, taikaesine.

Mato tai mado (inkeri, vatja ja karjala: mato, lyydi ja vepsä: mado, viro:
madu), ehkä germaaninen käärmettä tarkoittava lainasana. Paikannimenä
Matomäki viittaa käärmesiin.

Madontappajaiset, Varsinais-Suomessa vanhan Marketan päivän (13.7.)
aikainen heinänteon alkamisjuhla, jolloin viinaryypyn avulla tapettiin hei-
nä- eli niittymato. Pyhä Marketta kuvataan taistelemassa käärmettä, matoa
tai lohikäärmettä vastaan.

Pitkänen tai pitkäinen (viro: pikne), ukkonen, salama, nimitystä käytetty
myös käärmeestä. Kuuluu lounaismurteiden pohjoisryhmän virolaisuksiin.

Tarhakäärme tai rantakäärme (viro: nastik), myös kartano- ja läväkäär-
meeksi tai aljo- eli elättikäärmeeksi kutsuttu talonhaltia ja -suojelija sekä
hyvän onnen tuoja, jota ei saa tappa.

Uisko, yksi muoto sanasta lisko, joka on tarkoittanut käärmettä tai mate-
lijaa. Tietyntyyppistä laivaa on myös nimitetty uiskoksi. Sana on lainau-
tunut venäjään (uiskoj, uiskalj = vene ja henkilönnimi) itämerensuoma-
laisesta kielestä. Henkilönnimi Uskali, Uski esiintyy myös paikannimissä,
joita esim. Uskinmäki, Uskeala, Uskela. Virossa käärmeestä on käytetty
myös nimitystä uss.

ENGLISH SUMMARIES OF ARTICLES

Timo Miettinen: The Serpent in Rock Art and in the Researches' Mind

The serpent is one of the most important figures in universal mythology. It slithers its way through Genesis myths, flies in the heavens in the shape of a rainbow, and is still revered in many cultures today. A snake moves quickly on land, it can swim and dive through water, it can climb trees and suddenly disappear underground. As such, it has risen to an important position as a helper spirit in the Nordic three-way shamanistic belief system.

However, the snake appears in ancient art relatively rarely, and its presence is difficult to point out due to difficulties in interpretation. Some rock grooves in Scandinavia and Ääninen region can be safely said to be snakes. In Ääninen, there are two-pronged, looped snakes, which probably symbolise lightning, like those found in ancient Babylon. There is probably only one certain example of a snake, in the rock painting of Kolmiköyti-sienvuori in Ruokolahti.

The oldest known rock art image may represent a snake. In Tsodilo cave in the Kalahari there is a stone formation, chiseled into shape at one end, with a number of grooves on the sides, resembling snake scales (Sheila Coulson, Oslo University). If this gigantic rock python is aged to be as old as the Middle Palaeolithic spearheads found under it, at some 70,000 years, it can be the oldest rock art find in the entire world. It would show that the cognitive development of the *Homo sapiens* had already at that time developed to a level that creates myths, actualising in serpent worship.

Recent Middle Palaeolithic object finds give further evidence of this trend. The rhombus covered stones in Blombos, the painted ostrich egg shells of Diepkloof, and the arrowheads attached with a mixture of acacia rubber and red clay from Sibudu all demonstrate a considerable rise in cognitive capability. Jared Diamond has put forward that a 'great leap' of this magnitude required a profound change in our species, reaching to the genetic level. What we are looking at is the dawn of the modern man, who uses spoken language and lives in a world of symbols.

It is generally thought that snakes are represented in rock art as a gentle s-shaped curve, clearly different from the zigzag of an angled line. Another possible representation is the spiral, one of the basic forms found in nature. The angled line can be associated with geometric signs that can be found already in the earliest examples of rock art. The oldest rock art formations date back 30,000 to 40,000 years (Chauvet and El Castillo).

In her thesis, Genevieve von Petzinger has done remarkable job in documenting the geometric signs found in rock art on a global scale. She concurs with those researchers who consider rock art as the oldest form of media, as meaningful pictograms that pre-date written language, which was invented only 5,000 years ago. The imagery of rock art can thus be compared to Noam Chomsky's linguistic universals.

Ismo Luukkonen: What are they holding?

In Finnish rock paintings, there are a number of examples of human figures holding objects in their hands. The best known of these is the female figure from Astuvansalmi, who is usually interpreted to be holding a hunting bow. New models of interpreting rock paintings, and comparison with other rock art in the surrounding area, point towards the conclusion that interpreting the object as a weapon may be incorrect. Twisting and angular lines in rock paintings are often interpreted to be serpents. This conclusion is supported by a shamanistic interpretation and a strong mythic tradition involving the serpent. It appears that the staff-like object in Astuvansalmi Woman's hand may indeed be a snake.

Sonja Hukantaival: 'Twist, turn the serpent'. The snake in Finnish building magic

The article looks at building-related magic practices found in Finnish folk tradition, involving a snake hidden in the structure. It can be seen from this tradition that the snake has been used primarily to repel pests from dwelling buildings and to ward off witchcraft from animal shelters.

The power of the snake as a charm animal seems to stem, on one hand, from its venomousness, and on the other, its believed capability to ingest poisons. Furthermore, the snake may have been functioning as a supernatural guardian. All in all, the snake was thought to be a very powerful animal.

The article also ponders why snake bones are found only rarely on archaeological excavations. The reason may be simply that the bones have decomposed, and the current research situation may also be a factor. The lack of archaeological finds with hidden snakes makes it difficult to judge the age of the Finnish snake tradition. The lion's share of Finnish folklore has been collected in the late 19th and early 20th centuries, and in addition, mentions of snakes as charmed objects can be found from 17th century court records. While it is likely that the tradition pre-dates the records considerably, no certain conclusion can be made on the matter until new finds are discovered.

Eeva Rintama: The Snake in Merovingian Jewellery

The article focuses on the iconography of the snake brooch, used from circa 550 to 800 CE, and aims to uncover its symbolic meaning. The snake brooches found in Finland indicate strong links to Eastern Sweden and Gotland. Snake brooches have been found mainly from south-western area of Finland. The brooch's typological development stems from the richly decorated single-animal brooch that emerged already during the previous age, via the early brooch that reflects the early Merovingian period's shortage of metals, and the highly decorated and large single- or two-animal brooches, to the two-animal brooch adapted for mass production, which is still a handsome piece. Only the last phase of this development can be considered completely Finnish, although no finds that would tell of its manufacture have been made.

Judging by the number of finds, a mimetic animal image is very rare in the period's Finnish artefacts. In addition to the brooch, the snake can only be found in the comb pendant, an item that emerges only toward the period's end. Possibly, the spiral ring, used throughout the Iron Age, can be interpreted to symbolise a snake. Like the comb pendant, the snake brooch was mainly a female accessory. Most of Finland's snake brooches have been discovered from the period's richest cemeteries. The fact that the brooch was an impressive and rare item and was, exceptionally, worn by women, can be taken to mean that the item's bearer was responsible for a special task in a community that was larger than just one family. The association between the snake and healing, pervading throughout history, may have been there during the period researched in this article.